FEDERAŢIA COMUNITĂŢILOR EVREIEŞTI DIN ROMÂNIA
Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România

EVREII ÎN SOCIETATEA ȘI CONȘTIINȚA ISTORICĂ ROMÂNEASCĂ

Reuniunea ştiinţifică din 29 mai 2003
consacrată împlinirii a douăzeci şi cinci de ani
de la înfiinţarea Centrului pentru
Studiul Istoriei Evreilor din România

C.S.I.E.R.

2003

https://biblioteca-digitala.ro

Federaţia Comunităţilor Evreieşti din România
Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România

EVREII ÎN SOCIETATEA ŞI CONŞTIINŢA ISTORICĂ ROMÂNEASCĂ
REUNIUNEA ŞTIINŢIFICĂ DIN 29 MAI 2003

https://biblioteca-digitala.ro

Tehnoredactare computerizată: MARIUS GELLER

Culegere computerizată: CRISTINA BONTAŞ
SANDA WOLF

Corectură: IOANA CONSTANTINESCU

https://biblioteca-digitala.ro

Federația Comunităților Evreiești din România
Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România

Evreii în societatea și conștiința istorică românească

Reuniunea științifică din
29 mai 2003

C.S.I.E.R.

https://biblioteca-digitala.ro

Summary

Foreword / 7

Ioan Scurtu, *Consideration regarding the History of the Romanian Jews in the inter-war period* / 12

Alexandru Barnea, *Jews intellectuals in the Modern Romania* / 23

Dumitru Hîncu, *Testament always current* / 28

Hary Kuller, *Common History and/or parallel* / 37

Mihail E. Ionescu, *Reflections on the History of the Jewish Community from Romania* / 47

Lya Benjamin, *The Jews from Romania – historical-historiographical references* / 54

Paul Cernovodeanu, *The situation of Jews under the Phanariots (1711-1821)* / 61

Ioan Şerbănescu, *The Role of the Tradition in the individual and collective outlook* / 77

Dorin Matei, *The History of the Romanian Jewish Community in the "Magazin Istoric" pages* / 85

Otto Adler, *Between documents and purpose* / 89

https://biblioteca-digitala.ro

Sumar

Cuvânt înainte / 7

Ioan Scurtu, *Considerații privind istoria evreilor din România în perioada interbelică* / 12

Alexandru Barnea, *Oameni de cultură evrei în România modernă* / 23

Dumitru Hîncu, *Un testament mereu actual* / 28

Hary Kuller, *Istorie comună și/sau paralelă* / 37

Mihail E. Ionescu, *Reflecții privind istoria Comunității evreiești din România* / 47

Lya Benjamin, *Evreii din România – repere istorico-istoriografice* / 54

Paul Cernovodeanu, *Regimul evreilor sub fanarioți (1711-1821)* / 61

Ioan Șerbănescu, *Rolul tradiției în mentalul individual și colectiv* / 77

Dorin Matei, *Istoria Comunității evreiești din România în paginile revistei „Magazin Istoric"* / 85

Otto Adler, *Între documente și finalitate* / 89

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CUVÂNT ÎNAINTE

La 29 mai 2003, Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România a aniversat un sfert de veac de la înfiinţarea sa. Formulat aşa evenimentul pare să se înscrie într-o succesiune normală a unei curgeri fireşti a lucrurilor, într-o curgere calmă a unei normalităţi – de care luăm act şi pe care o salutăm.

Dar răstimpul la care avem dreptul să privim în urmă n-a fost defel linear în desfăşurarea lui. Căci începuturile Centrului nostru se pierd, de fapt, într-un soi de ceaţă incertă. Într-o stare de semi-legalitate, întemeiate pe o aprobare smulsă de pe vârful buzelor mai marilor zilei de fostul şef rabin dr. Moses Rosen şi în urma căreia câţiva entuziaşti au hotărât ca, în faţa perspectivei stingerii populaţiei evreieşti din ţară, să încerce măcar o salvare a trecutului ei, care s-a identificat secole şi secole cu acela al ţării, pentru ca măcar el să nu dispară.

Şi în condiţii improprii şi cu mijloace precare, fără a dispune de un minim de instrumente ştiinţifice, fără posibilitatea de a cerceta în arhivele – o ştim prea bine – încuiate atunci cu şapte lacăte şi fără a putea spune lucrurilor pe nume, s-au pus pe lucru, încropind ceea ce, iniţial, s-a numit Centrul de documentare.

La aniversarea a douăzeci de ani de existenţă a ceea ce astăzi este Centrul pentru studiul istoriei evreilor din România i-am evocat pe aceşti curajoşi înaintaşi – prof. Alexandru Vianu, Nora Munteanu, Sergiu Stanciu – care, din păcate, nu mai sunt astăzi printre noi, dar se cuvine să le închinăm un gând de frumoasă, neştearsă amintire.

Prin strădania lor şi a altor câţiva colaboratori care li s-au alăturat au pus, treptat, bazele unei arhive, a unei biblioteci de specialitate, încât – după un număr de ani – s-au putut publica şi primele cărţi. În speţă, lucrări despre deportarea evreilor din Ardealul de nord şi exterminarea lor în lagărele naziste. Căci despre asta se putea scrie, despre samavolniciile şi crimele fasciştilor maghiari şi ale hitleriştilor – da!, dar despre cele întâmplate în Răsărit – nu! Subiectul era tabu.

https://biblioteca-digitala.ro

Asupra acestor circumstanţe s-ar putea epiloga mult, dar nu credem că mai e cazul să insistăm asupra lor, întrucât între timp au devenit un loc comun pentru toţi cei ce se îndeletnicesc cu studiul istoriei. Credem, însă, că trebuie să arătăm că atunci s-au pus bazele colecţiei Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România, *din care, în cursul anilor, au apărut volume consacrate perioadelor cuprinse între sec. XII-XVIII, 1750-1800, 1801-1849, 1940-1944, 1945-1949, iar acum sunt pregătite pentru tipar volumele închinate perioadei 1900-1920 şi vor urma şi altele.*

Ele marchează, însă, doar una – e adevărat foarte importantă – din direcţiile de cercetare ale colaboratorilor Centrului, întrucât în felul acesta se pune temelia unei viitoare sinteze a istoriei evreilor din România. Desigur, sub egida Centrului au apărut şi multe alte lucrări din care ne luăm libertatea să amintim măcar unele dintre ele, cum ar fi: Stenogramele Consiliului de miniştri, Parlamentarii evrei *(din perioada 1919-1940),* O istorie a evreilor în date, Presa evreiască din România, Un licăr în beznă, *o carte despre o acţiune, rămasă multă vreme ignorată, a unor diplomaţi români – acreditaţi în timpul războiului la Vichy – care au reuşit să salveze de la moarte mulţi evrei originari din România.* Evreii din România în texte istoriografice, Confidenţial! – *o culegere de rapoarte ale unui diplomat elveţian aflat în post la Bucureşti despre situaţia creată evreilor de regimul Antonescu. Despre altele, aflate în lucru, se va vorbi curând.*

O dată cu astfel de lucrări de mai mare amploare, Centrul pentru studiul istoriei evreilor din România publică şi un Buletin, de circa 150 de pagini, din care până acum au apărut nouă numere, şi o colecţie de „Caiete" din care au apărut cinci numere. Ele sunt trimise tuturor marilor biblioteci din Capitală, celor judeţene şi Caselor corpului didactic din întreaga ţară. Nu este, poate, lipsit de interes că, în felul acesta, cu unele din acestea din urmă, s-au stabilit chiar legături mai apropiate şi cercetătorii Centrului au putut astfel vorbi profesorilor de istorie din respectivele judeţe despre o seamă de aspecte insuficient sau irelevant consemnate în manualele de care aceştia dispun.

Desigur, C.S.I.E.R. are bune şi fireşti relaţii de colaborare şi cu Centrele de iudaistică înfiinţate în ultimii ani pe lângă universităţile din Bucureşti, Cluj şi Craiova, unde cercetători de-ai săi au ţinut cursuri sau au prezentat comunicări la diverse manifestări ale lor. Şi păstrându-ne oarecum în aceeaşi ordine de idei, trebuie să menţionăm, de asemeni, că prin reprezentanţii săi Centrul pentru studiul istoriei evreilor din România participă frecvent cu comunicări la numeroase reuniuni sau simpozioane în ţară şi peste hotare şi are bune legături cu instituţii de profil similar.

https://biblioteca-digitala.ro

Un fenomen de care luăm act cu mulţumire este şi acela că biblioteca C.S.I.E.R. este căutată de un număr tot mai mare de studenţi şi doctoranzi, români şi străini, care frecventează sau au absolvit facultăţi de istorie, filosofie, filologie sau teologie în vederea întocmirii de lucrări care au contingenţă cu trecutul evreilor în diverse planuri sau cu religia iudaică.

O elementară îndatorire ne obligă, în fine, să amintim că fără sprijinul conducerii Federaţiei Comunităţilor Evreieşti din România în acţiuni ce nu se văd la prima privire sau par de la sine înţelese – ca obţinerea unui local corespunzător, consolidarea clădirii foarte vechi în care se află Muzeul, arhiva şi biblioteca Centrului, climatizarea arhivei spre a o putea păstra în bune condiţii, fonduri pentru a ne ţine la curent cu noile apariţii de cărţi sau abonamente la cele mai importante publicaţii – nu ne-am putea desfăşura defel activitatea ori să nutrim speranţe pentru viitorul apropiat ca, bunăoară, în computerizarea fondului arhivistic şi a altor măsuri de stringentă actualitate.

https://biblioteca-digitala.ro

DUMITRU HÎNCU
Directorul Centrului pentru Studiul Istoriei Evreilor din România

Stimaţi invitaţi,
Doamnelor şi domnilor,

Cred că suntem cu toţi de acord ca la marcarea acestui semnificativ moment aniversar al Centrului pentru Studiul Istoriei Evreilor din România, pe care l-am plasat sub semnul temei „Evreii în societatea şi conştiinţa istorică românească", să-i dăm cu precădere cuvântul d-lui acad. prof. Nicolae Cajal, preşedintele Federaţiei Comunităţilor Evreieşti din România, care în tot ce scrie şi spune, în tot ce întreprinde e călăuzit de ideea fundamentală a nevoii de cunoaştere şi de apropiere între toţi cetăţenii ţării, între toate popoarele, spre binele tuturor şi progresul umanităţii.

Domnule academician, vă rog să ne faceţi cinstea să luaţi cuvântul.

Acad. prof. NICOLAE CAJAL

Doamnelor şi domnilor,

Daţi-mi voie ca, în numele Federaţiei Comunităţii Evreilor din România, să salut cei 25 de ani de la înfiinţarea Centrului pentru Studiul Istoriei Evreilor din România, care a consolidat conştiinţa de sine a evreimii române şi a valorilor, a intelectualităţii ei, constituind o ţesătură româno-iudaică a culturii autohtone. Cultura şi istoria au fost dintotdeauna, prin definiţie, multiculturale. Interesul pentru cercetare istorică a fost şi o problemă de autocunoaştere şi autodefinire a propriei identităţi, stând la baza oricărei elaborări a istoriei evreilor din România.

Când, acum 25 de ani, regretatul nostru Şef Rabin Moses Rosen a preluat ideea creării unui Centru de istorie a avut intuiţia că, dacă într-o primă etapă trebuie început cu sporirea documentelor şi mărturiilor irefutabile, va veni o vreme când, pentru interpretarea lor în lumina deplinei obiectivităţi istorice, nu se va afla nici o stavilă.

https://biblioteca-digitala.ro

Privind astăzi la istoricii care ne onorează cu prezența lor aici și pentru care le mulțumesc, avem convingerea că ne aflăm pe o superbă traiectorie.

Colaborarea și schimbul de opinii care va urma între specialiștii Centrului nostru și distinșii invitați va reprezenta una din temeiurile sesiunii de astăzi și sunt convins un succes ce va stabili deopotrivă și conexiuni semnificative. Istoria va fi și va rămâne profesorul nostru cel mai bun, dascălul ce ne forțează să ne aducem aminte de iubire, de pace și de o bună conviețuire. Nu trebuie să obosim niciodată în efortul de a face cunoscute contribuțiile evreilor la istorie, știință, cultură, la progresul umanității, configurând cunoscuta sintagmă „popor al cărții" prin care sunt identificați evreii.

Dialogul permanent între istoricii din țară și străinătate de-a lungul acestor ani îmi aprofundează convingerea că ne vom integra în marea Uniune Europeană, că va fi o Europă comună a naționalităților și minorităților, scutită de patimi naționaliste, dar benefică pentru patriotismul la care evreii au subscris dintotdeauna, dovedind loialitate deplină față de statul de drept și democratic.

Deschid această sesiune cu convingerea fermă că acest eveniment va fi un jalon pentru ceea ce vom numi actuala istorie a evreilor din România.

Vă doresc mult succes.

https://biblioteca-digitala.ro

CONSIDERAȚII PRIVIND ISTORIA EVREILOR DIN ROMÂNIA ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Prof. univ. dr. IOAN SCURTU,
directorul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga"

Istoria minorităților naționale din România în perioada interbelică, inclusiv cea a evreilor, este încă un subiect controversat. În ultimii ani s-au făcut pași importanți pe calea analizei concrete, obiective a situației evreilor din România ca urmare a publicării unor volume de documente, lucrări privind anumite aspecte din activitatea acestora și chiar a unor studii de sinteză, elaborate de specialiști în istoria contemporană[1].

În cele ce urmează vom prezenta câteva elemente pe care le considerăm semnificative pentru istoria evreilor din România în perioada interbelică.

Problema cetățeniei

Prin hotărârile de Unire din 1918, toți locuitorii Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei au încetat să mai fie cetățeni ai statelor din care s-au desprins respectivele teritorii (Rusia, Austria, Ungaria). Decretele regale din 9 aprilie, 11 decembrie și 18 decembrie 1918 ratificau Unirea provinciilor

[1] Dintre acestea citâm volumele: *Minoritățile naționale din România. 1918-1925. Documente.* Coordonatori Ioan Scurtu și Liviu Boar, București, Arhivele Statului din România, 1995; *Minoritățile naționale din România. 1925-1931. Documente.* Coordonatori Ioan Scurtu și Ioan Dordea, București, Arhivele Naționale ale României, 1996; *Minoritățile naționale din România. 1931-1938. Documente.* Coordonator Ioan Scurtu, Arhivele Naționale ale României, 1999.

Lya Benjamin (ed.), *Evreii din România între anii 1940-1944*. Vol. I, *Legislația antievreiască*, București, Ed. Hasefer, 1993 (cu scurte referiri și la perioada anterioară).

Carol Iancu, *Evreii din România. De la emancipare la marginalizare. 1919-1938*, București, Ed. Hasefer, 2000.

Moshe Carmilly-Weinberger, *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944)*, București, 1944.

N. Cajal și H. Kuller, *Contribuția evreilor din România la cultură și civilizație*, UNESCO, 1997.

Ovid S. Crohmălnicianu, *Evreii în mișcarea de avangardă românească*, București, 2001.

Dumitru Hîncu, *Un licăr în beznă*, Ed. Hasefer, București, 1997.

Avram Rosen, *Participarea evreilor la dezvoltarea industrială a Bucureștilor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, până în anul 1938*, București, Ed. Hasefer, 1995; *Idem, Contribuția evreilor la progresul industrial în România interbelică*, București, Ed. Hasefer, 2002.

https://biblioteca-digitala.ro

respective cu România, locuitorii acestora devenind automat cetățeni români, dacă nu optau pentru o altă cetățenie.

O situație diferită aveau evreii din Vechiul Regat care, conform Constituției, nu beneficiau de cetățenia română decât în urma unor cereri individuale, aprobate de parlament. Un pas spre înlăturarea acestei discriminări s-a făcut prin Decretul-lege din 30 decembrie 1918, care stabilea: „Locuitorii Regatului, majori, fără deosebire de religie şi care nu s-au bucurat de plenitudinea drepturilor de cetățeni, vor putea dobândi exercițiul acestor drepturi când vor dovedi, după formele legii de față, că sunt născuți în țară şi că nu au fost supuşi unui stat străin"[2]. Decretul prevedea modalitățile de obținere a cetățeniei, printr-o hotărâre judecătorească, dar menținea o modalitate greoaie de acordare a calității de cetățean român. De aceea, la 28 mai 1919 s-a publicat un alt Decret-lege, care prevedea : „Locuitorii evrei ai vechiului Regat, majori, născuți în țară, sau întâmplător în străinătate, din părinți aşezați în țară, care n-au fost supuşi unui stat străin, sunt cetățeni români şi se vor bucura de toate drepturile cetățeneşti, dacă manifestă această voință, făcând declarația că ei sunt născuți în România şi că nu s-au bucurat de nici o protecție străină". De această dată nu mai era nevoie de procurarea unor acte şi de o hotărâre judecătorească, decretul precizând: „Simpla declarație că voiesc să dobândească drepturile de cetățenie este îndestulătoare"[3]. În fond, prin acest Decret-lege se acorda cetățenie tuturor evreilor din Vechiul Regat.

Problema minorităților naționale a format obiectul dezbaterilor la Conferința Păcii de la Paris, cu prilejul elaborării tratatului de pace cu Austria. Statele succesoare ale monarhiei habsburgice, precum şi Grecia, urmau să semneze un tratat special privind minoritățile naționale. În legătură cu acest act diplomatic s-au făcut multe speculații, afirmându-se că România s-ar fi opus acordării drepturilor politice pentru minorități, în special pentru evrei. În realitate, opoziția lui Ion I.C. Brătianu – preşedintele Consiliului de Miniştri şi şeful delegației române la Conferința Păcii – nu se referea la refuzul de a acorda drepturi politice minorităților, ci la modul în care statele incluse în categoria celor cu „interese limitate", între care şi România, erau tratate. Luând cuvântul în şedința Consiliului Suprem Aliat din 31 mai 1919[4], Ion I. C. Brătianu preciza că România a asigurat egalitatea deplină a drepturilor şi libertăților politice şi religioase pentru toți cetățenii

---

[2] C. Hamangiu, *Codul general al României. Legi uzuale. 1913-1919.* Vol. VIII, p. 1190.

[3] *Ibidem,* 1919-1922, vol. IX-X, p. 71.

[4] Vezi conținutul dezbaterii în: Ioan Scurtu, *România şi Marile Puteri (1918-1933). Documente*, Bucureşti, Editura Fundației România de Mâine, 1999, p. 53-69.

https://biblioteca-digitala.ro

săi, fără deosebire de rasă sau religie. El declara că România era gata „să accepte orice dispoziție pe care statele care fac parte din Liga Națiunilor ar admite-o pe propriul lor teritoriu în această privință". Această solicitare a fost respinsă de președintele american Woodrow Wilson, care l-a asigurat pe Ion I.C. Brătianu că „noi nu avem nici cea mai mică dorință de a încălca suveranitatea țării sale", dar că „România va ieși din acest război mare, puternică, cu creșteri teritoriale datorită efortului comun și vigorii armatelor noastre. Noi avem deci dreptul să insistăm asupra acestor condiții". Ion I.C. Brătianu s-a pronunțat pentru egalitatea „tuturor statelor, mari și mici", precizând că „dacă anumite prevederi au fost înscrise în Pactul Societății Națiunilor, România nu se va opune acestora. Ori, tratatul cu Austria stabilea grade diferite de suveranitate". Acest punct de vedere nu a fost acceptat, iar Ion I.C. Brătianu a părăsit Conferința Păcii, demisionând, la 12 septembrie 1919, din fruntea guvernului.

Noul guvern, prezidat de Arthur Văitoianu, a organizat, în zilele de 3-6 noiembrie 1919, alegeri parlamentare, la care au participat toți cetățenii români, inclusiv evrei, câțiva dintre ei fiind aleși în Adunarea Deputaților și în Senat. Între aceștia, Nathan Lerner (Hotin), Iancu Melic Meilicsohn (Hotin), Ilie Moscovici (Ilfov), Alexandru Dobrogeanu-Gherea (Ilfov). Rabinul Tzirelsohn a candidat la Chișinău pe lista intitulată Gruparea Națională Evreiască, fiind ales deputat[5]. Dacă evreii nu ar fi fost recunoscuți ca cetățeni români ei nu ar fi putut participa la alegeri și cu atât mai puțin deveni parlamentari.

Tratatul cu Austria, inclusiv Tratatul minorităților, a fost semnat de România la 10 decembrie 1919[6]. În preambulul acestuia se preciza: „România, din propria voință, dorește a da garanții sigure de libertate și de dreptate, atât locuitorilor din vechiul Regat al României, cât și celor din teritoriile de curând transferate, fără deosebire de rasă, limbă sau religie". Articolul 7 din tratatul minorităților se referea în mod expres la evrei: „România se obligă a recunoaște ca supuși români, de plin drept și fără nici o formalitate, pe evreii locuind în țară pe teritoriile României și care nu se pot prevala de nici o altă naționalitate".

Tratatul a fost ratificat de Parlamentul României la 26 septembrie 1920. Înainte de a fi fost validat de forul legislativ de la București, au avut loc noi alegeri generale, în mai – iunie 1920, în urma cărora mai mulți evrei au devenit parlamentari: Ilie Moscovici (Ilfov), Iacob Pistiner (Cernăuți),

---

[5] *Monitorul Oficial*, nr. 178 din 20 noiembrie 1919.

[6] Vezi textul integral al tratatului în *Minoritățile naționale din România. 1918-1925. Documente*, p. 174-181.

https://biblioteca-digitala.ro

Alexandru Dobrogeanu-Gherea (Prahova), Lehvi Nathan (Hotin), Gheorghe Grigorovici (Cernăuți)[7].

Situația juridică a evreilor

Potrivit recensământului din 1930, minoritățile naționale din România reprezentau 28,1% din totalul populației; cu un procent de 4%, evreii se situau pe locul al treilea (după maghiari și germani).

Constituția din martie 1923 prevedea, la articolul 5: „Românii, fără deosebire de origine etnică, de limbă sau de religie, se bucură de libertatea conștiinței, de libertatea învățământului, de libertatea presei, de libertatea întrunirilor, de libertatea de asociație și de toate libertățile și drepturile stabilite prin legi". Iar art. 7 preciza: „Deosebirea de credințe religioase și confesiuni, de origine etnică și de limbă nu constituie în România o piedică spre a dobândi drepturile civile și politice și a le exercita"[8].

Legislația adoptată în perioada interbelică – legile electorale din 1918 și 1926, legile pentru reforma agrară din 1921, legea pentru organizarea administrativă din 1924, legea pentru regimul general al cultelor din 1925, legile învățământului din 1924-1928 – au avut la bază principiul nediscriminării pe criterii etnice.

Minoritățile naționale au avut posibilitatea să-și creeze asociații politice, culturale și religioase proprii, care să le apere interesele. Evreii din Vechiul Regat erau organizați, încă din 1909, în Uniunea Evreilor Pământeni, care în 1923 și-a luat numele de Uniunea Evreilor Români (UER), ce îngloba și organizațiile locale din Basarabia, Bucovina și Transilvania. Într-o scrisoare adresată Comunității Evreiești din Timișoara, la 6 octombrie 1928, președintele W. Filderman și secretarul-general M. Zelțer-Sărățeanu apreciau că Uniunea Evreilor Români a desfășurat o activitate rodnică: „În primul rând egalitatea în drepturi a evreilor din România veche, consacrarea prin Constituție a drepturilor evreilor din întreaga țară, recunoașterea cultului mozaic și subvenționarea sa de la bugetul statului, apărarea școlilor comunităților noastre, reflectarea drepturilor noastre de egalitate în diferite legi care s-au votat în ultimul deceniu"[9]. În 1928, s-a creat Clubul Parlamentar Evreiesc, care avea

[7] *Monitorul Oficial*, nr. 44 din 30 mai 1920; nr. 45, 46, 47 din 31 mai 1920, 1 iunie 1920, 2 iunie 1920.
[8] *Ibidem*, nr. 282 din 29 martie 1923.
[9] *Minoritățile naționale din România. 1925-1931. Documente*, p. 321.

https://biblioteca-digitala.ro

misiunea de a coordona activitatea deputaților și senatorilor evrei. În 1931 s-a constituit Partidul Evreiesc, condus de Theodor Fischer și Adolf Stern, care însă nu a fost susținut decât de o parte a evreilor din România. În 1936 s-a creat Consiliul Național al Evreilor din România, alcătuit din reprezentanții UER, ai Partidului Evreiesc și ai cultului mozaic în Senatul României, al cărui obiectiv esențial era apărarea drepturilor și libertăților democratice prevăzute de Constituția din 1923 și combaterea antisemitismului.

Naționalism și antisemitism

În România, ca și în alte state europene, s-au dezvoltat, după primul război mondial, curente extremiste. În legătură cu influența acestora și cu rolul evreilor în confruntarea dintre ele s-au formulat puncte de vedere diametral opuse. Există aprecieri potrivit cărora extrema stângă, comunistă, era promovată de minoritățile naționale, în special de evrei, care urmăreau slăbirea statului național unitar român. În susținerea acestei idei s-a apelat la structura etnică a membrilor Partidului Comunist din România (PCR). O statistică din 1933 arăta că PCR avea 1.665 de membri, dintre care 375 români, 440 maghiari, 300 evrei, 140 bulgari, 100 ruși, 70 ucraineni, 70 moldoveni, 170 de diverse naționalități[10]. Pentru o evaluare corectă, se cuvine menționat faptul că din cei 728.115 evrei înregistrați la recensământul din 1930, doar 300 făceau parte din Partidul Comunist din România, adică 0,3%, în timp ce 99,7% nu susțineau această formațiune politică. Aceste date concrete arată că eticheta evreu egal comunist este complet falsă.

Interesant este faptul că cei care-i acuzau pe evrei că ar fi comuniști nu ezitau să-i califice, în același timp, ca fiind mari bancheri, negustori, industriași și că au acaparat principalele bogății ale țării. Evreii erau acuzați că dețineau marea finanță, prin care căutau să influențeze partidele politice democratice. Organizațiile naționaliste – mai ales Liga Apărării Național-Creștine (LANC), creată în 1923 de A.C. Cuza, Legiunea Arhanghelul Mihail, înființată de Corneliu Zelea-Codreanu în 1927, Partidul Național-Creștin (PNC), apărut în 1935 sub conducerea lui A.C. Cuza și a lui Octavian Goga – își propuneau să lichideze regimul democratic, în acest scop propagând cu intensitate antisemitismul. În cartea sa *Pentru legionari*,

[10] Ioana Chiper, *Consideration on the Numerical Evolution and Ethnic Composition of the Romanian Communist Party, 1921-1952*, „*Totalitarism Archives*", nr. 34-35, 2002, p. 12-13.

https://biblioteca-digitala.ro

publicată în 1936, Corneliu Zelea-Codreanu scria: „Democrația sfărâmă unitatea neamului românesc, împărțindu-l în partide, învrăjbindu-l și expunându-l dezbinat în fața blocului unit al puterii iudaice [...] Democrația este în slujba marii finanțe. Din cauza sistemului costisitor și a concurenței dintre diferitele grupări, democrația vrea să fie alimentată cu bani mulți. Ca o consecință firească ajunge sluga marii finanțe internaționale jidănești care o subjugă, plătind-o. În felul acesta, soarta unui neam este dată pe mâna unei caste de bancheri"[11].

Promotorii antisemitismului au recurs adesea la acte de violență împotriva evreilor. Astfel, în decembrie 1927, cu prilejul Congresului Asociației Studenților Români Creștini, desfășurat la Oradea, de la un incident minor – refuzul unui proprietar de hotel evreu de a găzdui participanți la Congres – s-a ajuns la încăierări de stradă, la molestarea unui mare număr de evrei, distrugerea locuințelor acestora, profanarea unor sinagogi. Deoarece Poliția nu a putut face față situației, a fost nevoie de intervenția Armatei pentru restabilirea ordinii în oraș.

Extremismul politic nu s-a bucurat de susținerea populației României. PCR, scos în afara legii în 1924, a rămas un partid minor, cu 2-3.000 de membri la o populație de 18 milioane de locuitori. Nici organizațiile de extremă dreaptă nu au avut, în primul deceniu interbelic, o influență consistentă. Ele au participat la alegerile parlamentare, obținând rezultate modeste. Astfel, pentru prima dată, LANC a pătruns în Parlament în 1926, când a obținut 4,76% din voturi. În următoarele două alegeri parlamentare, din 1927 și 1928, nu a trecut pragul electoral de 2% din totalul sufragiilor. În 1931, LANC a câștigat 5,32%, iar gruparea Corneliu Zelea-Codreanu – 2,37% din voturi, pe întreaga țară. În 1933, Legiunea Arhanghelul Mihail nu a prezentat candidați în confruntarea electorală întrucât fusese dizolvată de guvernul I.G. Duca; în acele alegeri, LANC a întrunit 4,47% din opțiunile votanților[12]. Aceste cifre arată că 95,7% din electoratul României nu accepta extremismul politic și antisemitismul.

O adevărată ascensiune a organizațiilor de extremă dreaptă antisemite s-a înregistrat după 1934, pe fondul dezvoltării curentelor de această orientare pe plan european. În țări precum Germania, Polonia, Ungaria, Austria, antisemitismul devenise o politică de stat. Pe de altă parte, marile state democratice – Franța și Marea Britanie –, spre care se îndreptau speranțele guvernanților de la București, se aflau în defensivă, promovând o

[11] Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, Sibiu, 1936, p. 112-113.

[12] *Istoria Românilor*, vol. VIII. *România Întregită (1918-1940)*. Coordonator Ioan Scurtu, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 242, 302, 306, 323.

https://biblioteca-digitala.ro

politică de conciliere cu statele totalitare, revizioniste, fapt ce a creat o anumită derută în rândul electoratului român.

Pe plan european, dar şi în România, s-a desfăşurat o amplă confruntare între forţele democratice şi cele prodictatoriale. Principalele partide politice – Partidul Naţional-Liberal şi Partidul Naţional-Ţărănesc – şi liderii lor, Constantin I.C. Brătianu şi Ion Mihalache, s-au menţinut pe o linie fermă de apărare a regimului democratic, combătând extremismul şi antisemitismul. Pe de altă parte, oameni politici ca Alexandru Vaida-Voevod şi Octavian Goga au trecut deschis pe panta naţionalismului şi antisemitismului. Primul a părăsit Partidul Naţional-Ţărănesc şi a creat organizaţia Frontul Românesc (aprilie 1935). La rândul său, Octavian Goga, la sugestia regelui Carol al II-lea, a acceptat fuziunea Partidului Naţional-Agrar, întemeiat de el în 1932, cu LANC, luând astfel fiinţă Partidul Naţional-Creştin (iulie 1935). Garda de Fier (Mişcarea Legionară) s-a legalizat în 1934 sub numele de Partidul Totul pentru Ţară, desfăşurând o intensă campanie împotriva regimului democratic, propagând cu intensitate naţionalismul şi antisemitismul.

Curentul antisemit a început să câştige şi o bună parte a ceea ce astăzi numim „societatea civilă". În 1935-1937 s-au desfăşurat acţiuni de înlăturare a evreilor din unele asociaţii profesionale (cum au fost barourile de avocaţi), s-a încercat împiedicarea prin violenţă a studenţilor evrei de a urma cursurile universitare, presa antisemită şi-a sporit tirajul şi agresivitatea. Pe acest fond, în 1936-1937, unii tineri naţionalişti au purces la arderea ziarelor „Adevărul" şi „Dimineaţa", considerate a fi evreieşti, precum şi a cărţilor lui Mihail Sadoveanu, etichetat ca „iudeo-mason".

Guvernul prezidat de Gheorghe Tătărescu a manifestat o largă toleranţă faţă de asemenea acţiuni care puneau în pericol legalitatea şi ordinea publică. El însuşi a iniţiat unele acte legislative foarte controversate în epocă. Multe discuţii a suscitat legea pentru protecţia muncii naţionale[13], adoptată în iulie 1934, care prevedea obligaţia tuturor întreprinderilor de a avea personal român în „proporţie de cel puţin 80% în fiecare categorie de personal ce se utilizează" şi „cel puţin 50% din membrii Consiliului de administraţie, Consiliul de direcţie şi al cenzorilor; preşedintele Consiliului de administraţie va fi român". În expunerea de motive la proiectul de lege se afirma că legi pentru protecţia muncii naţionale existau şi în alte ţări, precum Franţa, Marea Britanie, Cehoslovacia, al căror regim democratic nu putea fi contestat. Legea nu definea cu claritate ce se înţelegea prin

[13] *Monitorul Oficial*, nr. 161 din 16 iulie 1934.

https://biblioteca-digitala.ro

„personal român", dar din conținutul ei rezulta că se referea la persoanele care aveau cetățenie română. Art. 1 preciza: „În procentul de 20% rezervat personalului străin vor fi de preferință menținuți străinii în funcție la data promulgării legii, căsătoriți cu românce și având copii". În lege nu s-au folosit niciodată cuvintele „minorități naționale", „etnici români" sau „evrei". O clarificare poate fi sugerată de art 11, care prevedea: „Admisibilitatea străinilor în țară se va face după normele stabilite de lege pentru protecția muncii indigene din 1923 și legea migrațiilor care rămân în vigoare". Cu alte cuvinte, procentul de 20% se referea la străini, adică la cei care nu aveau cetățenia română. Cert este că această lege a fost îmbrățișată de cercurile naționaliste, care-i dădeau o conotație antisemită, devenind un element de presiune asupra populației evreiești.

În alegerile parlamentare din decembrie 1937, organizațiile extremiste, antisemite au obținut un real succes: Partidul Totul pentru Țară – 15,58%, iar Partidul Național-Creștin – 9,15% din totalul voturilor[14]. Cu alte cuvinte, 24,73% din electoratul României, dezamăgit de politica partidelor democratice și dezorientat de pactul de neagresiune încheiat de Iuliu Maniu cu Corneliu Zelea-Codreanu, a optat pentru o formulă de guvernare autoritară.

Profitând de faptul că nici un partid nu a obținut cel puțin 40% din totalul voturilor pentru a beneficia de prima electorală, care să-i asigure majoritatea parlamentară, Carol al II-lea a încredințat conducerea guvernului lui Octavian Goga. Nu era, însă, un cabinet al Partidului Național-Creștin, deoarece principalele posturi – Ministerele de Interne și de Justiție – au fost încredințate unor persoane care nu făceau parte din această formațiune politică (Armand Călinescu și V. Rădulescu – Mehedinți), iar în fruntea Ministerului de Externe a fost numit Istrate Micescu, înscris de numai două luni în Partidul Național-Creștin.

Se cuvine evidențiat faptul că în timpul guvernului Goga (28 decembrie 1937 – 10 februarie 1938) antisemitismul a devenit politică de stat. Acest cabinet a luat măsuri discriminatorii împotriva cetățenilor români de origine evreiască : ridicarea permiselor de liberă circulație pe mijloacele de transport pentru ziariștii evrei, suspendarea unor ziare considerate a fi evreiești („Adevărul", „Dimineața", „Lupta"). Cea mai importantă inițiativă de acest fel a fost decretul-lege din 21 ianuarie 1938, pentru revizuirea cetățeniei române, care prevedea ca în termen de 30 de zile primarii să întocmească tabele cu evreii înscriși în registrele de naționalitate ale

[14] *Ibidem*, nr. 301 din 30 decembrie 1937.

https://biblioteca-digitala.ro

comunei, iar în termen de 20 zile de la afişarea acestor tabele, evreii să depună la instanţele judecătoreşti actele doveditoare că au primit drepturi cetăţeneşti pe baze legale[15]. Căderea guvernului Goga, la 10 februarie 1938, a scos de pe ordinea de zi acest decret-lege, care însă nu a fost abrogat; el avea să fie pus în aplicare în anii 1939-1940.

Contribuţia evreilor la dezvoltarea economică a României

În perioada interbelică, guvernele României au promovat o politică de sprijinire a burgheziei româneşti. Lozinca liberală „prin noi înşine" viza ridicarea unor stavile în calea bancherilor străini şi susţinerea burgheziei autohtone, indiferent de origine etnică. Ca urmare a acestei politici, pe harta ţării au apărut numeroase întreprinderi, multe dintre ele dotate la nivelul tehnicii mondiale.

Statistica întocmită de Ministrul Industriei şi Comerţului în 1937 arăta că în România existau 173.145 firme comerciale individuale: 83.821 româneşti (48,4%) şi 89.324 (51,6%) aparţinând minorităţilor, dintre care 32,7% erau ale evreilor[16]. Menţionăm câteva mari întreprinderi industriale întemeiate sau conduse de evrei[17]: Uzinele de Fier şi Domeniile Reşiţa (Max Auschnitt), Uzinele Metalurgice Titan-Nădrag-Călan (Max Auschnitt, Oskar Auschnitt, Edgar Auschnitt, Oskar Kaufman ş.a.), Fabrica de Vagoane şi Motoare „Astra" – Arad (N. Şapira, Mauriciu Blank, Aristide Blank, Oskar Kaufman, Richard Soepkez, L. Traserson), Rafinăria Astra Română" (Otto Stern), Fabrica de postav „Buhuş" (Schlesinger, Lazăr Margulies, Oskar Kaufman, R. Halfon), Noua Societate a Atelierelor „Vulcan" (Mauriciu Blank, Richard Soepkez, Aristide Blank), Fabrica de Zahăr „Ripiceni" (Al. I. Zissu, I. Iosipovici, M. Abramovici, R. Elian, I. Reiss). Renumite au fost Banca Marmorosch Blank et Co, Banca Ely Berkowitz, Banca de Industrie şi Comerţ Bucureşti (Felix Javitz).

Aceste exemple demonstrează limpede că la progresul economic înregistrat de România în perioada interbelică evreii au adus o contribuţie notabilă, chiar esenţială.

---

[15] *Monitorul Oficial*, nr. 21 din 22 ianuarie 1938; *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. I, *Legislaţia antievreiască*, p. 30-31.

[16] Arh. N.I.C., Fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, ds. 240/1939, f. 41; N. Dascălu, *Les nationalités cohabitantes en Roumanie (1918-1940)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", nr. 4/1978, p. 719.

[17] Vezi, pe larg, Avram Rosen, *Contribuţia evreilor la progresul industrial în România interbelică*, Bucureşti, Editura Hasefer, 2002.

https://biblioteca-digitala.ro

Legislația școlară din perioada interbelică avea la bază principiul nediscriminării pe criterii etnice. Copiii evrei au putut frecventa toate treptele de învățământ. Comparativ cu românii, numărul evreilor care urmau învățământul superior era mai mare. Datele statistice arată că doar 1,5% dintre elevii români înscriși la școala primară se regăseau în învățământul superior, în timp ce studenții evrei aveau o pondere de 7,6% din totalul copiilor de evrei care urmaseră cursul primar[18]. Această situație se datora mentalității fiecărei etnii, precum și condițiilor materiale, deoarece în învățământul superior taxele erau destul de ridicate.

Știința și cultura au cunoscut în România o puternică dezvoltare, la care evreii au adus o contribuție prețioasă, recunoscută și apreciată. În perioada interbelică s-a realizat un real sincronism cu știința și cultura europeană și mondială. Școala românească de medicină a fost ilustrată și de savanți precum Francisc Iosif Reiner, Arthur Kreindler, cea de matematică de David Emanuel, Ernest Abason, cea de fizică de Simion Sanielevici. În domeniul tehnicii s-au remarcat contribuțiile lui Lazăr Edeleanu, mai ales în exploatarea zăcămintelor petroliere. În literatură o mare notorietate au dobândit B. Fundoianu (B. Fondaine), Tristan Tzara, Ilarie Voronca, Mihail Sebastian, I. Peltz. În pictură s-au impus Arthur Sagal, J. Al. Steriadi, Jules Perahim, M.H. Maxy. În muzica simfonică – Alfred Mendelson, în cea de operă – Nicu Kanner, în muzica ușoară – Elly Roman, Mișu Iancu. De o mare popularitate se bucura N. Stroe, care făcea un cuplu celebru cu românul Vasile Vasilache. În teatru aveau un mare succes Leny Caller, Lisette Verea, Beate Fredanov.

Era un fapt obișnuit ca la catedrele universitare, la manifestările științifice, la expozițiile de pictură, grafică etc. să fie prezenți atât dascăli, savanți și artiști aparținând populației române majoritare, cât și minorităților naționale, inclusiv evrei. La spectacolele de teatru, de operă sau de revistă erau distribuiți artiști talentați, indiferent de originea lor etnică.

Unitate și diversitate

Minoritățile naționale nu au constituit „blocuri" etnice; în rândul acestora – ca și al românilor – s-au înregistrat mari discrepanțe din punct de

[18] *Enciclopedia României*, vol. I, *Statul*, București, 1938, p. 480.

https://biblioteca-digitala.ro

vedere material, cultural, politic. Situația era vizibilă și în rândul evreilor. Existau evrei cu o situație materială excepțională – mari industriași, bancheri, comercianți, dar și evrei care duceau o viață precară – lucrători în fabrică, mici negustori, meseriași. Unii evrei făceau parte din elita intelectuală a României, în timp ce alții aveau doar câteva clase primare. Din punct de vedere politic, existau evrei care susțineau Partidul Național-Liberal, exponent al marii burghezii, dar și evrei care făceau parte din conducerea Partidului Comunist din România.

Tradițiile istorice își puseseră o amprentă asupra mentalului colectiv al populației evreiești. Spre exemplu, cei din Basarabia fuseseră influențați de cultura și modul de existență din Rusia, în timp ce evreii din Transilvania erau integrați culturii și mentalității maghiare; cei din Vechiul Regat își însușiseră cultura și limba română, aducând contribuții notabile la sporirea potențialului intelectual al României.

Desigur, există anumite trăsături comune, care diferențiază un popor (naționalitate, minoritate națională) de altul. Un rol important îl are religia (în cazul evreilor cea mozaică), limba (idiș), o anumită experiență istorică. Exista – mai mult ca la români, care alcătuiau populația majoritară – o solidaritate bazată pe criterii etnice și religioase, fapt reflectat în activitatea unor aziluri pentru bătrâni și bolnavi, ajutorarea celor nevoiași, mai ales cu prilejul unor sărbători religioase.

Evreii constituiau o minoritate națională în toate provinciile istorice, fapt ce a impus necesitatea unei acțiuni solidare pentru conservarea identității etnice. Această solidaritate era cu atât mai necesară în condițiile în care unele organizații aparținând etniei majoritare (românești) și-au făcut din antisemitism un adevărat program politic – avem în vedere mai ales Liga Apărării Național-Creștine, Partidul Național-Creștin și Legiunea Arhanghelul Mihail (Garda de Fier).

https://biblioteca-digitala.ro

OAMENI DE CULTURĂ EVREI ÎN ROMÂNIA MODERNĂ

Prof. Alexandru Barnea,
decan al Facultăţii de Istorie
a Universităţii Bucureşti

În cele ce urmează mă voi opri, în proporţie diferită, doar la două, ce-i drept, mari personalităţi ale culturii române şi nu numai, pe numele lor Moses Gaster şi Lazăr Şaineanu.

În vara anului 2002 am regăsit la anticar o carte pe care nu o mai văzusem, rătăcită fiind cândva din casa părinţilor mei: Anton Pann, *Povestea vorbii,* cu introducere de dr. M. Gaster, imprimată la Editura „Scrisul românesc" din Craiova, în seria „Clasicii români comentaţi", „sub îngrijirea D-lui N. Cartojan, prof. univ.", după cum se poate observa pe coperta cărţii apărute la Craiova în 1936. Era, aşa cum se poate citi pe pagina de gardă, o „ediţie nouă completă şi ilustrată", după care era notată calitatea de „membru onorariu" al Academiei Române a autorului ediţiei. Ediţie de referinţă şi de calitate optimă până astăzi şi pentru multă vreme şi de aici înainte, pentru care profesorul a avut un rol major în a-l determina pe Moses Gaster să lase încă o dată publicului românesc dovada propriei formări de clasă înaltă, pe care mai tânărul Nicolae Cartojan o preţuia la justa valoare.

În „Precuvântare" (p. III-IV), editorul nota acest segment istoric : „printr-o fericită întâmplare, m-am întâlnit la Londra anul trecut, cu Domnul profesor Cartojan. Era lucru firesc să discutăm despre literatura populară românească, mai ales că în cursul celor cincizeci de ani ce au trecut de când am publicat cartea mea, n-am încetat a mă tot ocupa de dânsa şi de a aduna tot felul de material pentru altă ediţiune, dacă s-ar fi prilejuit". Întâlnirea aceea benefică de la Londra se petrecea în anul 1934, pentru că, în finalul precuvântării sale, M. Gaster nota: „În preajma anului al opzecilea al vieţii mele, în iulie 1935, în casa mea, 193 Maida Vale, London, W9". Aşadar, noua ediţie era deja gata într-un an de la întâlnire, în aşa fel că volumul deja citat a apărut în 1936, când Moses Gaster (1856-1939) împlinea 80 de ani. Lucrarea este un monument de acribie filologică şi istorică, în care aproape un sfert (95 p.) este ocupat de „Introducere", în realitate un foarte atent şi exemplar totodată ca metodă studiu monografic, iar celelalte 326 p., de

https://biblioteca-digitala.ro

ediția critică a textului *Povestea Vorbii* a lui Anton Pann, calitativ comparabilă cu cele mai savante ediții de text ale filologilor și istoricilor europeni din școlile germană, engleză ori franceză. Chestiunile tratate în „Introducere" au caracter aproape exhaustiv și numirea lor poate da o idee cititorilor de azi despre adâncimea celor zece segmente care o compun și despre moștenirea lăsată de M. Gaster pentru istorie, istoria literaturii române, studiul limbii române și altele, ca etnografie, folclor, sociologie, istoria muzicii. Iată, așadar, tematica urmată de autor: 1. Pildă, parimie, proverb; 2. Vechimea proverbelor; 3. Viața lui Anton Pann; 4. Activitatea lui Anton Pann; 5. Izvoarele lui Anton Pann; 6. Literatura comparată; 7. Calendarele; 8. Limba lui Anton Pann; 9. Cele două ediții și alte colecțiuni; 10. Influența lui Anton Pann.

Seria de mai sus arată singură substanța operei lăsate cu acest volum culturii române de către M. Gaster, carte care ar fi de adăugat listei investigate și publicate într-un alt op. datorat prietenului Victor Eskenasy și anume: Moses Gaster, *Memorii, Corespondență,* Ed. Hasefer, București, 1998, p. 403-404. De fapt, apariția acestuia din urmă, odată notat spre informare, mă dispensează de a mai vorbi acum și aici despre restul operei pe care M. Gaster a lăsat-o culturii române și universale, precum și despre activitatea sa militantă pentru drepturile evreilor în societatea românească și nu numai, un segment de istorie bine ilustrat prin însuși conținutul documentar al cărții abia citate. Așa că, înainte de a încheia această parte dintâi a studiului de față, va trebui să-i mulțumim, împreună cu Victor Eskenasy, lui Dennis Deletant pentru a fi atras printre primii în scris (1975) și apoi direct atenția lumii occidentale asupra importanței operei și arhivei de la Londra a lui M. Gaster. Înaintea lui însă, „în al opzecilea an al vieții" lui M. Gaster (v. mai sus), Nicolae Cartojan scria, după cum Victor Eskenasy a ținut să apară pe coperta a doua a cărții sale evocate mai înainte: „...a făcut cunoscute în lumea anglo-saxonă importanța cercetărilor și frumusețea creațiilor populare românești. Prin toată activitatea sa, intensă și deosebit de variată pe parcursul a 60 de ani, în domeniul lingvisticii, literaturii și folclorului, Moses Gaster ocupă un loc important printre marii exploratori ai trecutului românesc. Drept apreciere a adevăratei sale valori, pentru neobosita sa activitate, Academia Română l-a ales membru onorific, spre a demonstra – se scrie în raportul academic – «recunoștința noastră față de o activitate de o viață, dedicată din toată inima literaturii noastre populare și față de sentimentele de sinceră prietenie pe care le-a arătat poporului român prin scrierile și conferințele din ultimii ani»".

https://biblioteca-digitala.ro

II.

În traducere şi cu multe schimbări, recompun aici într-o formă nouă comunicarea pe care am susţinut-o la Montpellier, la Universitatea „Paul Valery", la Congresul internaţional „Les Juifs en Roumanie aux XIX-e et XX-e s.: Permanences et ruptures", 25-27 septembrie 2000, şi având ca subiect dicţionarul din 1896 (prima ediţie) al lui Lazăr Şaineanu.

1. În primii douăzeci de ani de după al doilea război mondial, regimul comunist din România, supus celui sovietic, n-a permis apariţia nici unui instrument de informare generală de tipul „Larousse" sau ceva asemănător. Aşa se face că, în lipsa vreunui instrument de utilitate analogă, românii se puteau adresa, cu o prudenţă pe care cei care n-au trăit comunismul real din anii 50-60 ai secolului al XX-lea cu greu ar putea-o înţelege, la ce se mai păstra prin bibliotecile de familie din apariţiile româneşti anterioare conflagraţiei. Dintre acestea, cel mai răspândit şi mai apreciat era vreun exemplar din cele nouă ediţii din *Dicţionar universal al limbii române*, apărut prima dată în 1896 şi datorat lui Lazăr Şaineanu, reluat în nouă ediţii revizuite, dintre care subsemnatul a folosit ediţia a treia din 1914, apărută la Craiova (1020 p.). Desigur, în măsura supravieţuirii lor în biblioteci de familie şi foarte rar în doar câteva dintre cele publice, se mai puteau folosi alte dicţionare explicative sau enciclopedice româneşti, franţuzeşti, germane sau engleze, apărute, unele până la puţini ani după încheierea războiului, când circulaţia cărţii încă mai era liberă în România. După care, elevii anilor de la 1948 încoace, până la „dezgheţul" mai mult aparent sau/şi temporar decât real de la începutul anilor 60, obligaţi să înveţe limba rusă din clasa a IV-a până la sfârşitul liceului, puteau consulta, în mai toate bibliotecile publice şi ale şcolilor, în limba originală, *Marea Enciclopedie Sovietică* apărută la Moscova în mai multe volume şi, în tot acest interval de timp, singura accesibilă oficial cititorului român. Se poate aşadar înţelege rolul încă important al *Dicţionarului* lui L. Şaineanu, chiar dacă ultimele ediţii erau de mult epuizate şi ar fi avut nevoie să fie aduse la zi, în informarea şi formarea tinerilor încă două decenii după război. Aceasta, acolo unde el se mai găsea în bibliotecile părinţilor şi bunicilor, dar şi, indirect, prin utilizarea lui de către învăţători şi profesori.

2. Pentru a verifica din punct de vedere calitativ valoarea în epocă şi apoi spre jumătatea secolului XX a *Dicţionarului*, am urmărit câteva direcţii de investigaţie. Mai întâi, am luat toţi termenii legaţi de limbajul istoriografic din invitaţia (în limba franceză) la Congresul de la Montpellier amintit mai sus şi le-am căutat corespondenţii româneşti din *Dicţionarul* lui

https://biblioteca-digitala.ro

Şaineanu. Am constatat că, din 24 de substantive, adjective şi verbe, 20 aveau deja corespondent în română, de obicei cu acelaşi sens, toate neologisme venite din corespondentul lor francez. Un singur termen („pluridisciplinar") nu exista încă la acea dată nici în franceză. Pe scurt, acest mic sondaj comparativ arată că româna avea deja bagajul esenţial de termeni pentru nevoile investigaţiei şi exprimării istorice la cel mai înalt nivel, mult mai bine definit faţă de începuturile generaţiei de la 1848.

Un alt sondaj a cuprins, numai pentru literele A-C, note marginale făcute cu creionul de membrii familiei bunicilor mei din partea mamei care, între aproximativ 1918-1938, marcau absenţele din *Dicţionar*. La „A", apar astfel notate zece cuvinte care deja circulau, toate de origine franceză, la „B", unul singur, de aceeaşi origine („balivernă"!), iar la „C", şapte, dintre care cinci veneau tot din franceză. Existenţa în *Dicţionar* a vocii „avion" şi derivatele arată, pentru ediţia din 1914 pe care am folosit-o aici, rapiditatea adaptării autorului la nou, dincolo de realitatea istorică a colaborării franco-române într-un domeniu de pionierat. Aceeaşi colaborare, în special cea militară din timpul primului război mondial, explică unii termeni, din cei încă absenţi număraţi mai sus, dar intraţi deja în limbă, ca de pildă „a camufla". În schimb, „cromozom" nu se afla încă în ediţia 1938 a celebrului „Larousse".

3. Înainte de a încheia aceste scurte consideraţii, este necesară adăugarea unei fişe de prezentare a lui Lazăr Şaineanu (am renunţat să scriu „Şăineanu", ca în lucrări mai noi, întrucât, pe pagina de gardă a *Dicţionarului* citat, numele era scris cu „a". În *Dicţionarul enciclopedic român*, vol. IV, Bucureşti, 1966, la numele lui aflăm o prezentare destul de bună, din care preiau: „Şăineanu, Lazăr (1859-1934), lingvist şi folclorist român, elev al lui B.P. Hasdeu, stabilit din 1900 în Franţa. Principalele opere care se ocupă de limba română sânt: *Încercare asupra semasiologiei limbii române*, 1887; *Istoria filologiei române*, 1892; *Basmele române în comparaţie cu legendele antice clasice şi în legătură cu basmele popoarelor învecinate şi ale tuturor popoarelor romanice*, 1895; *Dicţionar universal al limbii române*, 1896, apărut în nouă ediţii; *Influenţa orientală asupra limbii şi culturii române*, 3 vol., 1900. În domeniul limbii franceze a dat studii importante referitoare în special la vocabular (titluri traduse – n.a.): *Creaţia metaforică în franceză şi în romanică*, două vol., 1905-1907; *Argoul vechi. 1455-1850*, 1907; *Sursele argoului vechi*, două vol., 1912: *Limbajul parizian în sec. al XIX-lea*, 1920; *Limba lui Rabelais*, două vol., 1922-1923; *Sursele indigene ale etimologiei franceze*, patru vol., 1925-1935".

https://biblioteca-digitala.ro

Este, deci, de remarcat importanța personalității acestui mare savant pentru cultura și istoria românească a secolului XX, la a căror propășire a contribuit din plin, așa cum nota, cu alte cuvinte, George Călinescu în *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, 1940 (pasajul care urmează este preluat de la p. 976 a ediției din 1982): „Evreii, puțini printr-o proporție firească, prezenți și la noi ca în toate literaturile, rămân un factor din afara cercului rasial, făcând puntea de legătură între național și universal. O minte dreaptă, care nu confundă problemele politice cu lumea ideală a creației, nu poate să nu recunoască contribuția lor. (...) De aici a ieșit o sumă de filologi evrei (Moses Gaster, Lazăr Șaineanu, A.I. Candrea și alții), cărora ar fi regretabil să le tăgăduim contribuția la propășirea culturii."

https://biblioteca-digitala.ro

UN TESTAMENT MEREU ACTUAL

DUMITRU HÎNCU

Acum optzeci de ani, în vara anului 1923, în opinia publică românească exista un soi de suspans – ca să uzez de un termen foarte agreat de mass media de astăzi – suspans pricinuit de aşteptarea deschiderii testamentului lui Jacques Elias, despre ale cărui prevederi circulau tot soiul de supoziţii, întrucât se vorbea că acesta lăsase în urmă-i o imensă avere. Era o stare de spirit sugestiv exprimată de mai multe ziare din epocă.

„Dimineaţa" din 6 iunie 1923 remarca, de pildă: *Cu ocazia morţii marelui bancher Jacques Elias, se aştepta cu nerăbdare deschiderea testamentului său, întrucât se ştia demult că sutele de milioane care, constituiau averea sa, le va lăsa în scopuri culturale şi de binefacere.* Iar „Adevărul" de a doua zi – 7 iunie – era şi mai explicit: *Deschiderea testamentului lui Jacques Elias câştigase cu anticipaţie în atenţia publică însemnătatea unui fapt de interes general (...) Ba chiar, printr-un ciudat proces psihologic, această danie începuse să apară pentru unii ca un lucru de la sine înţeles – ca şi cum atâţia nababi mai mari sau mai mici nu ar fi omis să sacrifice chiar după moarte ceva din averea lor pentru ajutorarea altora.*

Şi tot atunci, o dată cu proporţiile legatului, opinia publică îl descoperea şi pe omul Jacques Elias care, o viaţă întreagă, trăise într-un voit anonimat şi într-o ambianţă de o neobişnuită modestie pentru un om cu posibilităţile sale. *Viaţa lui cumpătată şi stropită cu bucurii ieftine* – se putea citi, astfel, într-o evocare publicată în ziarul „Aurora", de sub direcţia d-rului N. Lupu, viitorul fruntaş al Partidului Naţional-Ţărănesc – *se mărginea între pereţii unui birou mobilat simplu, în care singurul lucru de preţ era lada de fier dintr-un colţ stingher.*

A fost o revoluţie în viaţa acestui bancher când prieteni cu situaţii politice înalte l-au adus în birouri elegante ultramoderne, pentru a pune laolaltă bazele noi şi vaste întreprinderii financiare.

Bancherul din modestul apartament din piaţa Sf. Gheorghe s-a acomodat repede cu rostul şi mecanismul complicatelor instituţii financiare pe care sfatul său, totdeauna ascultat, le-a condus pe căi rodnice. Dar până

https://biblioteca-digitala.ro

la moartea sa, Jacques Elias n-a izbutit, fiindcă n-a vrut, să-şi facă traiul complex, aşa cum exigenţele vieţii „moderne" o pretind. (V. „Aurora", Anul IV, nr. 484, 7 iunie 1923) Şi glosând în aceeaşi ordine de idei, oficiosul în limba franceză al partidului liberal „L`Indépendance Roumaine" observa: *L`intrepride et habile financier que fut Jacques Elias durant son existence, fut pour les generations presentes un personnage plutôt inconnu; il vivait en effet dans une retraite assez voisine de l`isolement...*

Apoi, până la o cercetare mai amănunţită a actului de donaţie, o seamă de publicaţii au socotit că cititorii lor puteau fi interesaţi şi de aspectul lui, pe care ziarul „Lupta" l-a descris astfel: *Testamentul a fost scris la 2 decembrie 1914 în întregime de către bătrânul om de finanţe şi este voluminos, aproape patru coli de hârtie. Scrierea este foarte citeaţă, aproape caligrafică, ceea ce denotă că testatorul depusese o deosebită îngrijire în confecţionarea acestui act de ultimă voinţă care-l preocupa atât de mult. Testamentul este în plic sigilat, astfel că din momentul scrierii n-a mai suferit nici o modificare.* (V. „Lupta", Anul II, nr. 441, 6 iunie 1923)

Nu este, totuşi, mai puţin adevărat că şi o seamă de împrejurări exterioare au făcut ca legatul Elias să se înfăţişeze opiniei publice ca un act ieşit din comun şi să fie receptat ca atare. Cu numai câteva luni înainte de deschiderea testamentului lui Jacques Elias, şi anume în primăvara anului 1923, perioadă de violente demonstraţii studenţeşti, generate de lipsurile materiale în care se zbătea tineretul studios, demonstraţii abil speculate de mişcările de dreapta şi canalizate către excese antisemite, un cavaler de industrie, pe nume Vasiliu Bolnavu, anunţase că dona 12 milioane lei pentru construirea unui cămin destinat studenţilor din Capitală. Anunţul fusese primit cu aclamaţii de cei în cauză, ziarele îl ridicaseră în slăvi pe donator şi însuşi ministrul Instrucţiunii Publice, dr. Angelescu, îşi exprimase gratitudinea faţă de generosul alinător al necazurilor studenţimii. Dar a trecut o lună, două, trei şi Vasiliu Bolnavu n-a mai suflat o vorbă despre donaţia lui. Încât chiar unele ziare care îl copleşiseră mai întâi cu elogii au început să se impacienteze şi să se adreseze cominatoriu dr-ului Angelescu, pe care „Universul", de exemplu, îl soma să explice neîntârziat ce era şi ce nu era adevărat în donaţia Bolnavu. Până la urmă, s-a putut constata că, de fapt, nu fusese vorba de nici o donaţie, ci de o simplă promisiune, condiţionată de cedarea de către Primăria Capitalei a unui teren în Piaţa Amzei, în care Bolnavu ar fi vrut să construiască o clădire prevăzută la parter cu magazine, de a căror chirie să beneficieze.

„Cazul Bolnavu" nu fusese, de altfel, singurul de aceeaşi speţă. Şi în Ardeal stârnise vâlvă o poveste similară. Un oarecare Pop din Cluj oferise şi

https://biblioteca-digitala.ro

el un milion de lei pentru ridicarea unui cămin studenţesc tot în schimbul unui teren pe care el să înalţe – cum se exprima publicaţia maramureşeană „Satu Mare", din oraşul cu acelaşi nume – *restaurante şi bodegi ca peste câţiva ani să scoată mai multe milioane.* Erau evidente manevre ale unor inşi ce încercau să confere o aură de respectabilitate unor averi adunate prin mijloace, probabil, inavuabile, şi lor înşişi, o mască de falsă onorabilitate. Încât ziarul liberal „Înfrăţirea" din Cluj se vedea nevoit să constate cu amărăciune*: Vremurile noastre de după război ne-au învăţat să cunoaştem o mulţime de plăgi. Propagandişti culturali, îmbogăţiţi de război, speculanţi şi acum o alta nouă şi care prin urâţenie le întrece pe toate: plaga donatorilor farsori, adică a acelora care la adăpostul unei donaţiuni în scop de binefacere sau de cultură urmăresc să facă afaceri băneşti.* Şi stigmatizând aceeaşi *„plagă"*, cotidianul „Dimineaţa" din 23 iunie 1923 publica un desen înfăţişând un ins proptit în faţa unui ghişeu de casierie şi vestind ritos:

- Am venit să depun 200.000.000 lei pentru văduva eroului necunoscut!

În aceste circumstanţe, nu este de mirare că legatul Elias a fost privit deopotrivă ca un exemplu şi o lecţie. Comentând evenimentul chiar sub titlul „Un exemplu", editorialul ziarului „Universul" din 7 iunie 1923 sublinia de pildă: *Citind dispoziţiunile testamentare ale răposatului bancher Elias, noi care de atâta timp şi cu toată insistenţa posibilă facem apel la iniţiativa particulară, am simţit o adâncă mulţumire să credem că memoria generosului donator merită toată veneraţia. Să nu se uite că Elias [...] avea mari interese în ţară, avea altele, tot atât de mari, în străinătate, că activitatea lui s-a împărţit în România şi afară, că averea lui se găsea şi înăuntru şi dincolo de hotare. Cu toate acestea, a consacrat-o întreagă promovării culturii din România, alinării boalelor săracilor noştri, încurajării elementelor valoroase, sprijinirii cauzelor nobile. Şi aceasta fără deosebire de origine, pentru toţi cei care merită să fie ajutaţi.*

Desigur că nu există un mijloc mai concret pentru admiraţia datorită unei asemenea fapte decât imitarea ei în marginile posibilităţilor.

„Neamul Românesc", ziarul lui Nicolae Iorga, a pus şi el în lumină caracterul exemplar al legatului, stăruind asupra faptului că acesta era destinat mai cu seamă operei de ridicare culturală a naţiunii. *Legatele lăsate de bancherul Jacques Elias pentru scopuri culturale şi de binefacere şi care cuprind întreaga lui avere de 800 milioane lei* – scria astfel autorul articolului apărut în 8 iunie sub titlul „Testamentul unui bancher" – *constituie desigur pentru vremurile noastre un fapt unic de filantropie la*

https://biblioteca-digitala.ro

noi. Numai boierii din alte vremuri învăţaseră naţia noastră cu astfel de largi danii, iar de la ei nimeni până la Jacques Elias, nici dintre urmaşii lor, nici din rândurile burghezilor bogaţi nu i-a imitat.

Dar importanţa socială a testamentului lui Jacques Elias nu stă numai în aceea că el aminteşte tradiţiile acestei ţări în ce priveşte datoriile clasei avute faţă de obşte, ci şi în faptul că el lasă întreaga avere pentru cultură.

Se vor face din banii săi şcoli unde se vor primi elevi fără deosebire de naţionalitate. El a înţeles că aceea ce lipseşte ţării noastre este cultura răspândită în masele adânci populare şi de aceea n-a ezitat să renunţe la orice alt gând şi să dea acest mare exemplu de generozitate umană pentru a se face mai multă lumină în sufletele fraţilor săi, pe pământul unde a trăit.

Eugen Filotti, viitorul diplomat, unul din stâlpii Ministerului de Externe român în perioada interbelică, dar în 1923 încă un tânăr şi activ publicist, abunda şi el în acelaşi sens: *Bogătaşii nu se întrec în vremea noastră în dărnicie şi simţire socială* – scria el într-un articol intitulat chiar „Testamentul Elias". – *Numai din când în când, pentru a perpetua câte un nume, un legat proaspăt sau o bursă vine să se adauge la şirul destul de restrâns al fondurilor de stimulare culturală. Şi astfel instituţii importante ca Eforia Spitalelor Civile sau Academia Română se văd din ce în ce mai reduse în posibilitatea de a corespunde menirii lor.* Şi relevând importanţa legatului lui Jacques Elias, Eugen Filotti continua: *Se va clădi un mare spital modern în care-şi vor găsi îngrijirea gratuită bolnavi fără deosebire de religie, se vor face şcoale, iar restul, însemnatul rest, va servi în scopuri asemănătoare. Academia şi câteva alte instituţii primesc legate culturale însemnate. O vastă operă de binefacere se va desfăşura de această fundaţiune şi nenumăraţii oropsiţi ai destinului vor binecuvânta memoria generosului donator.* („Adevărul", Anul XXXIII, nr. 12605, 7 iunie 1923)

Mai mult, relevând, la rându-i exemplaritatea actului lui Jacques Elias, editorialistul de la „L'Indépendance Roumaine" vedea în el şi un mut dar puternic reproş la adresa celor care, deşi avuţi, nu se sinchiseau de semenii lor în nevoie. *Combien d`autre richards* – clama astfel jurnalistul de la oficiosul liberal de limbă franceză – *n'ont eu comme première préoccupation lorsque la providence leur avait permit d`amasser une fortune considérable, que de faire valoir leur personnalité; combien n`ont eu comme premier geste de générosité que de s`octroyer moyennant une forte somme des titres de noblesse. Mais peut-il exister de plus glorieuse noblesse que celle acquise au prix d`un geste aussi généreuse que celui de Jacques Elias? Un philosophe prétendait naguère qu`il est des donations qui rachètent toute une vie; en l'accurence on peut dire que pour un pareil*

https://biblioteca-digitala.ro

geste fait au seuil de la mort, il faut avoir eu toute une vie un coeur très noblement trempé[1].

Alte ecouri la diata lui Jacques Elias au transferat, însă, significanța ei asupra actualității politice imediate. *Testamentul făcut în 1914* – a ținut, de pildă, să remarce ziarul „Aurora" al dr-ului Lupu – *a fost destinat parcă de Divinitate pentru zilele tulburi de azi. El e o lecție și o mustrare pentru tineretul cuzist care ațâța la ură împotriva evreilor. Iar în comparație cu dărnicia zgomotoasă a antisemitului Vasiliu Bolnavu – care dintr-o formidabilă jecmăneală a Statului făgăduia 12 milioane pentru un cămin al studenților – și față de egoismul atâtor milionari români, gestul bancherului evreu apare ca o răzbunare de un înalt moral.*

Eugen Filotti – de care am amintit ceva mai înainte – a văzut și el în dania lui Elias un semnal de deșteptare a celor rătăciți de propaganda vicleană a semănătorilor urii de rasă și a dezbinării între națiuni, scriind: *Gestul postum al lui Elias va trebui să trezească pe acei ce întreținabsurda campanie de ură împotriva cetățenilor de altă credință. Căci tineretul creștin din școala lui Elias și bolnavii creștini din spitalul lui vor forma întotdeauna o ripostă vie contra tuturor restricțiunilor preconizate.*

Accente în bună parte asemănătoare se puteau întâlni, de altminteri, și în gazetele evreiești, care vedeau în actul lui Elias *o lecție măiastră de cum ar trebui să se înțeleagă omenia. Căci* – scria, de exemplu ziarul „Curierul Israelit" din 27 mai 1923 – *...gestul lui nu vorbește numai studenților franc-cuziști, ci tuturor. Și celor ce bâjbâie în întuneric în sălile universitare și celor ce plecați de mult de acolo ar voi să mai vadă bezna stăpânind viața cea mare a mulțimilor. Iubirea pentru toți. Aceasta o repetă, după atâția alți, testamentul filantropic al lui Jacques Elias [...] Știința e a tuturora și pentru toți, spune Jacques Elis [...] Învățătura e tot ce are omenirea mai frumos și mai de preț...*

O dată testamentul deschis și dispozițiile sale devenite publice, trebuia totuși așteptată și decizia principalului beneficiar: Academia Română. E greu să mai știm acum de ce a putut avea cineva îndoieli și aprehensiune în

[1] „Câți alți bogătași n-au avut ca primă preocupare, atunci când providența le-a permis să adune o mare zestre, decât aceea de a-și pune în valoare propria personalitate; și câți nu au avut ca prim gest de generozitate acela de a-și oferi lor înșiși, plătind o mare sumă, titluri de noblețe. Poate, însă, exista mai glorioasă noblețe decât cea dobândită cu prețul unui gest atât de mărinimos ca acela al lui Jacques Elias? Un filozof pretindea, odinioară, că există donații ce răscumpără o întreagă viață; în cazul nostru se poate mai degrabă afirma că pentru a face un astfel de gest în pragul morții, trebuie să fi avut în tot cursul vieții o inimă foarte nobil durată".

https://biblioteca-digitala.ro

legătură cu poziția acesteia, dar cert este că un cunoscut publicist al vremii, Ion Teodorescu, i-a adresat un foarte patetic apel de a binevoi să primească donația. Intitulat chiar „Rugăm Academia", articolul său afirma: *Cunosc, în parte, modul de administrație al Academiei, în special felul minunat în care şi-a exploatat pe vremuri moşiile. S-a dovedit că, chiar în chestiile cele mai vulgare şi mai materiale, intelectualii, când vor, sunt mai pricepuți, mai progresişti decât oricine.*

Orice defect ar fi avut, administrația Academiei Române a fost exactă, cinstită. De aceea, ea a rămas săracă cu toate bunurile imense ce i-au trecut prin mâini.

Să binevoiască, deci, Academia să se jertfească mai departe şi să primească însărcinările pe care i le-a dat marele patriot şi binefăcător Jacques Elias. Numai ea va putea corespunde dorințelor lui, numai în mâinile ei legatul îşi va atinge scopul. Altfel Dumnezeu ştie ce se va alege din fapta nobilă a bogătaşului generos la pungă şi la suflet.

E destul să ne gândim că dacă Academia refuză, a doua la rând pentru aducerea la îndeplinire a prevederilor testamentare e... primăria Capitalei. Credem că ajunge o măciucă la un car de oale şi Academia se va hotărî. („Adevărul", Anul XXXIII, nr. 12066, 8 iunie 1923)

Ce prevedea, totuşi, legatul lui Elias, încât să provoace asemenea comentarii? Dați-mi voie să citez măcar câteva din numeroasele lui prevederi:

Subscrisul Jacques M. Elias, proprietar domiciliat în Bucureşti, strada Corabia Nr. I, neavând ascendenți nici descendenți, dispun ca după încetarea mea din viață să se urmeze cu averea mea în modul următor:

Institui legatar universal Academia Română, căreia îi las toată averea mobilă şi imobilă, fără nici o rezervă, oriunde s-ar afla această avere în țară şi în străinătate.

Impun legatarului universal următoarele sarcini:

Să înființeze şi să stăruie a se recunoaşte persoană juridică o fundație de cultură națională şi de asistență publică numită: „Fundația familiei Menachem H. Elias" cu sediul în Bucureşti. Va înzestra această fundație cu toată averea mea, după ce va deduce sarcinile succesiunii şi legatele particulare. (Această ultimă prevedere se referea la sumele lăsate unor funcționari ai instituțiilor din țară şi de peste hotare sau rudelor lui Jacques Elias până la a opta generație)

În ce priveşte scopul Fundației, testamentul preciza:

https://biblioteca-digitala.ro

În special va avea obligaţia de a constitui şi întreţine în Bucureşti un spital cu cel puţin o sută paturi în condiţiunile cele mai moderne şi perfecţionate, acest spital se va numi:

„Spitalul fondat de Familia Menachem H. Elias". În acest spital se vor primi bolnavi de ambele sexe, israeliţi şi de orice altă credinţă, se vor da consultaţii şi medicamente gratuite.

Va constitui şi întreţine tot în Bucureşti un Gimnaziu şi o Şcoală Profesională pentru elevii israeliţi şi de orice altă credinţă.

Iar în „Actul de Fundaţiune" întocmit de înaltul for ştiinţific se stipula:

Art. 5. Fundaţiunea va fi condusă şi administrată de Academia Română împreună cu un comitet potrivit cu dispoziţiunile de mai jos.

Art. 6. Comitetul se va compune din trei persoane, dintre care doi creştini şi un israelit.

Primul comitet este format, potrivit testamentului, din d-nii Barbu Alexandru Stirbei, Herman Marcu Hornstein şi Emanuel Pantazi.

Art. 7. Pentru conducerea şi administraţia Fundaţiunii, împreună cu Comitetul, Academia Română va delega patru dintre membrii săi.

...Acum, la înfiinţarea Fundaţiunii, Academia a ales ca delegaţi titulari pe: I. Barbu, dr. Gr. Antipa, G. Ţiţeica şi D. Gusti, iar supleanţi pe d-nii dr. V. Babeş, G. Rădulescu-Motru, G. Murnu şi N. Vasilescu-Karpen.

Supleanţii urmau să-i înlocuiască pe delegaţii titulari în caz de „lipsă sau împiedicare", cum stipula actul de preluare a legatului.

În scurtă vreme după acceptarea legatului, Academia, prin glasul vicepreşedintelui ei Grigore Antipa, a ţinut să aducă testatorului cel mai frumos omagiu public ce se poate imagina la capătul unui serviciu divin oficiat la Templul spaniol din Capitală, la 2 iulie 1923, cu ocazia împlinirii a 7 ani de la moartea lui Jacques Elias. Citez un mic pasaj:

O datorie de profundă recunoştinţă pentru încrederea ce i-a arătat-o de a o însărcina cu executarea ultimei sale voinţe şi pentru pilda măreaţă ce a dat-o destinând unei opere de cultură şi de binefacere întregul fruct al unei munci neobosite a întregii sale vieţi, obligă această înaltă instituţiune de cultură să păstreze cea mai vie amintire numelui său şi să-l prenumere între marii sprijinitori ai progresului cultural al ţării.

Şi cu adevărat, Academia Română nu numai că a păstrat amintirea lui Jacques Elias, ci i-a şi perpetuat-o în cele opt decenii care s-au scurs de la preluarea legatului uneori în ciuda vitregiei vremurilor – şi continuă s-o facă, prin înfăptuiri ce mărturisesc că-i pune neostoit în aplicare ultima sa voinţă.

Îngăduiţi-mi să amintesc măcar câteva dintre ele:

https://biblioteca-digitala.ro

- Fundația Elias a construit Casa Științei și Tehnicii din Iași;

- A refăcut Casa oamenilor de știință din București;

- A contribuit la refacerea Ateneului Român și a Bibliotecii Centrale Universitare, grav afectate de evenimentele din decembrie 1989;

- A informatizat Biblioteca Academiei Române;

- A construit și dotat liceul agro-industrial din Sascut și a ridicat din temelii complexe social-culturale în cinci comune;

- A contribuit la reconstrucția multor așezări afectate de calamități naturale;

- A ajutat sistematic cămine de copii, bătrâni și handicapați;

- A pus la dispoziție localul și a dotat biblioteca Centrului Cultural Român de la Viena;

- Nu de mult, în cadrul unei impresionante solemnități, a dezvelit pe muntele Kalenberg din Viena o placă comemorativă în cinstea ostașilor români care, în 1683, au ajutat la despresurarea orașului asediat de armatele turcești.

- Acordă burse de studiu și asigură strânse legături între studenți și cadre didactice.

După cum bucureștenii și oaspeții Capitalei care admiră această adevărată podoabă arhitectonică, care este hotelul Continental – de la una din ferestrele căruia Sinan Paşa a privit defilarea trupelor române victorioase în Războiul din 1877 și a fost salutat printr-un gest de mare eleganță de Carol I – e bine să se știe că tot de Jacques Elias a fost el construit și lăsat moștenire.

Dar câte nu s-ar mai putea spune despre ceea ce a însemnat aceasta.

Pentru moment, mă rezum, însă, doar să vă mulțumesc pentru atenția și răbdarea cu care m-ați ascultat.

https://biblioteca-digitala.ro

dr. HARY KULLER

I. Considerații introductive

Evreii, conviețuind în România cu ceilalți locuitori ai țării secole în șir, au făurit, împreună, o istorie comună exprimată în varia manifestări de viață materială și spirituală. Consemnarea acestor manifestări – ca fapte, evenimente – ca și a făuritorilor lor, personalități, grupuri etc., reprezintă sarcina unei Istorii a României în care nimic din ce a fost semnificativ și pregnant pentru țară să nu lipsească. Adeseori, istoria României a fost concepută doar ca o istorie a românilor, fenomenologia unei etnii ca cea evreo-română, de pildă, găsindu-și oglindirea în scrieri istorice speciale și chiar „paralele" – deoarece exprimau un punct de privire asupra locului și rolului respectivului grup social-etnic în realitățile țării, diferit de cel adoptat într-o viziune naționalistă asupra istoriei locale.

Evreii din România și-au oglindit, de-a lungul întregii deveniri moderne și contemporane pe meleaguri românești, problematica lor social-etnică, specifică, în numeroase scrieri de istorie și literatură ca și în peste 500 de publicații periodice în limbile română, idiș, germană, ebraică, franceză, spaniolă, rusă ș.a.

În ultima vreme, prin efortul reunit al unor cercetători locali și din afară (Israel, S.U.A., Franța etc.) – care continuă tradiția unor istorici înaintași (Barasch, E. și M. Schwarzfeld, Halevy ș.a.) – se tinde chiar la scrierea unei ample și cuprinzătoare istorii a evreilor din România.

Două sunt temeiurile epistemologice ale unui atare demers: 1. existența unei tematici socio-etnice de relevanță particulară, oarecum fără pregnanță pentru devenirea societății globale românești și 2. limitele abordării locului și rolului evreo-românimii din perspectiva unei viziuni naționaliste asupra istoriei.

Referitor la pct. 1:

- evreii din România, sau altfel spus, „evreo-românimea", a produs în timp o sub-diasporă mare (din S.U.A. și până în Australia), iar după 1948 o reconcentrare israeliană într-un procent de peste 90%. Mărcile de evreo-românitate mai stăruie la mulți dintre aceștia, iar includerea respectivelor categorii de evrei într-o istorie „paralelă" s-ar dovedi salutară; locul lor

https://biblioteca-digitala.ro

într-o istorie unitară a României – ca diasporă românească – nu ar fi justificat „ontologic";

- o seamă de „dimensiuni", existențiale și spirituale (de la solidaritate în privința unor interese materiale, politice, juridice etc., până la cadrele vieții mozaico-iudaice), fiind condiționate de o devenire generală a evreimii (în spațiu și timp) și nu în primul rând de una locală, suscită de asemenea o abordare sui generis, „paralelă";

- întreaga structură comunitară a prezentat – variabil de la o epocă la alta – și o funcționalitate internă, pentru uz propriu;

- contradicțiile (social-politice etc.) în care evreii erau situați (ca indivizi și grup) vizavi de majoritari au condiționat și căi „specific-evreiești" de soluționare, exprimate sub formă de programe ale unor partide proprii, curente doctrinare evreiești ș.a. care promovau emigrarea;

- suferința evreiască și contenciosul specific cauzat de antisemitism – de la formele sale incipiente și până la Holocaust – sensibilizează diferit grupul etnic de o parte, pe majoritari de alta.

Referitor la pct. 2: naționalism și istorie națională.

Se știe că în epoca modernă problema națională a comportat în diversele doctrine sociale, politice, culturale soluții diferite în funcție de trecutul istoric (propriu fiecărei națiuni), etapa de dezvoltare a societății globale, raportul dintre grupurile sociale, inclusiv cele etnice. În ideologiile politice ale României moderne, începând cu „pașoptismul", s-au afirmat astfel „poziții" liberale (I. Eliade Rădulescu, N. Bălcescu, I. Ghica, I.C. Brătianu, St. Zeletin ș.a.), conservatoare (P.P. Carp, T. Maiorescu, C. Rădulescu-Motru), socialiste (Th. Diamant, C. Dobrogeanu-Gherea), poporaniste și țărăniste (I. Ionescu de la Brad, C.G. Stere, R. Rosetti, V.N. Madgearu) sau cele expres numite naționaliste (M. Kogălniceanu, B.P. Hasdeu, M. Eminescu, A.C. Popovici, A.C. Cuza).

În cadrul fiecăreia dintre „poziții", orientările au putut varia – de la cele „bine temperate", până la cele extremiste. Căci vorba unui literat: este posibil chiar și un extremism „de centru".

Curentul doctrinar naționalist (termenul nu implică în sine conotații peiorative), de pildă, a oferit în timp, o scală întinsă de atitudini, cele extremiste mai ales din prima jumătate a sec. XX (cuzismul, legionarismul, antonescianismul) – dovedindu-se furibund antisemite. O formă, oarecare inedită și paradoxală, de naționalism l-a constituit și național-comunismul care prin totalitarismul său tindea și spre omogenizarea întregului popor român, altfel spus românizarea întregului spațiu social și cultural (și de ce nu chiar și a celui geografic, al țării). Este tocmai ce și-ar fi dorit și

https://biblioteca-digitala.ro

extremiştii „bruni" ai naţionalismului, care visau şi ei la un Sibiu şi Cluj „pur româneşti", la o Transilvanie românizată şi un Banat oltenizat. Dar naţionalismul „comunist" înscria printre particularităţile sale evidente, în raport cu toate celelalte forme de naţionalism extremist, şi pe aceea că nu practica un şovinism programatic, criteriile „luptei de clasă şi anti-capitaliste" prevalând asupra oricăror altora (etnie etc.).

Dar, *ce este naţionalismul*? Sentimentul naţional este firesc omului, iar naţionalismul său impregnează epoca. Nederapat extremist ţine, bineînţeles, de spiritul vremii. Garanţia împotriva oricărei devieri spre xenofobism, şovinism ş.a. o constituie desigur mândria individuală – de a fi bun şi drept cu alţii de orice neam. Altminteri, cum spunea Schopenhauer, mândria naţională nu reprezenta decât un paravan pentru mascarea absenţei oricărei demnităţi personale.

M. Kogălniceanu arăta în deschiderea cursului său de istorie naţională la Academia Mihăileană (24.XI.1843): „Omul totdeauna şi-a iubit neamul şi partea de pământ, fie mare, fie mică, în care părinţii săi au trăit şi s-au îngropat, în care el s-a născut..." etc. Acelaşi, în programul „Daciei literare", apărut în 1840: „Dorul imitaţiei s-a făcut la noi o manie primejdioasă, pentru că omora în noi duhul naţional..."

B.P. Hasdeu – unul dintre cele mai strălucite şi mai cuprinzătoare capete româneşti critica în a sa *Istorie critică a Românilor*, „viţiul acelor instituţiuni, cari adesea sunt o oarbă imitaţiune din afară..." Lui Hasdeu nu-i plăceau însă acele instituţiuni, din afară sau dinlăuntru, care să-i favorizeze pe alogeni, pe evrei în primul rând (vezi „Studii asupra iudaismului"). Dar cu această remarcă a lui Hasdeu intrăm în chestiunea antisemitismului unor naţionalişti şi implicit în problema „istoriei paralele" pe care o las însă pentru mai la vale. Deocamdată voi mai da câteva citate extrase din lucrări ale unora dintre cei care s-au autointitulat naţionalişti români.

A.C. Popovici, în „Naţionalism şi democraţie" (1910), desparte cu desăvârşire naţionalismul de democraţie, arătându-le ca fiind contradictorii deoarece ultima, care presupune forţa electorală a maselor, nu va avea în vedere decât satisfacerea reală sau demagogică a intereselor lor materiale. Căci „masele nu ştiu preţui libertatea ca factor de cultură", ele „îşi dau votul partidelor democratice, materialiste, al căror naţionalism e un simplu oportunism de azi pe mâine".

În acelaşi timp, A.C. Popovici elogia însă poporul român a cărui filosofie politică, morală, estetică, gândire economică – ancestrale – arată „la ce distanţă se află străinii de matca spirituală a neamului".

https://biblioteca-digitala.ro

La A.C. Cuza, care se considera democrat, naționalismul devenea o forță a maselor doar în măsura în care era întreținut de creștinism și antisemitism.

Închei seria citatelor cu evocarea lui Mihai Eminescu a cărui filosofie asupra neamului dovedește o esențializare deosebită.

Mihai Eminescu, în scrierile sale politice – la reeditarea cărora în anii '80 regretatul șef rabin dr. Moses Rosen riposta în felul său impetuos – marcat de un caracter polemic, aruncă o lumină deosebită în conceperea naționalismului românesc. El susține prioritatea comunității, a vieții sociale marcată de „natura" locuitorilor unui spațiu dat. El scria: „popoarele nu sunt producte ale inteligenței ci ale naturei". (*Scrieri politice*) „Fiecare popor își are civilizația sa proprie, deși în ea intră o mulțime de elemente comune și altor popoare" (ibid). De aceea „Statul trebuie să fie național... Chestiunea de căpetenie pentru istoria și continuitatea de dezvoltare a acestei țări este ca **elementul românesc să rămâie cel determinant** (subl. n. H.K.), ca el să dea tiparul acestei forme de stat, ca limba lui, înclinările lui oneste și generoase, bunul lui simț, c-un cuvânt geniul lui să rămâie și pe viitor norma de dezvoltare a țării și să pătrundă pururea această dezvoltare". (*Scrieri. Problema evreiască*) Eminescu este atât de pătruns de această idee, încât crede că dacă „Evreii au zis Congresului de la Berlin: sau țara să fie cum o vrem noi sau să nu fie" – un apropiat viitor va zice: „sau țara aceasta să fie în adevăr românească, sau nici nu merită să fie". (Ibid) Eminescu nu este propriu-zis un antisemit, el se opune doar „apucăturilor economice ce nu ne convin", pe care evreii le-au dobândit „în lungul răstimp cât s-au aflat sub persecuțiile altor popoare". (Ibidem) Dar Eminescu era în primul rând împotriva altor străini, a apucăturilor lor politice, păturii superpușilor, pungași și cocote răsăriți „din amestecul scursurilor orientale și occidentale, incapabile de adevăr și patriotism". (*Scrieri*)

Seria citatelor ar putea fi lungită, dar mă opresc la excerptele din M. Eminescu, deoarece prin ele genialul poet definește esența naționalismului și anume dezideratul ca elementul românesc, majoritar cantitativ, și fundamental sub raport valoric-axiologic să fie determinant în forma politică de stat, iar conținutul „natural-uman" să fie decisiv în națiune. Atât pătura conducătoare ca și grosul națiunii trebuie să fie românești în ființă și conștiință.

Este știut, că în politica față de evrei – de oriunde, în Europa modernă și contemporană, paradigmele naționaliste, respectiv modelele de concepere a „naționalului" au jucat un rol de seamă: locul și rolul evreilor într-o țară sau alta, integrarea evreilor sau limitarea acesteia atârnând de relația politică

https://biblioteca-digitala.ro

între majoritari şi minoritari, iar relaţia respectivă devenind pentru un timp, paradigmatică ideologic. Cele de mai sus au puterea unui fapt istoric: aşa s-au întâmplat lucrurile aievea, de aceea ele trebuiau analizate cu obiectivitate. Problema epistemologică este însă aceea dacă istoricul este chemat să interpreteze respectiva stare de lucruri prin acelaşi „model naţionalist", ori ivirea şi funcţionarea sa se cuvin judecate în lumina unui anumit „trend istoric" prin care realităţile prefigurate de ideologic erau în dinamica lor factori de disoluţie ai acestuia.

Naţionalismul european.

Se ştie că în toamna anului 1789, Adunarea Naţională Franceză a pus problema emancipării evreilor. Susţinătorii au folosit argumentul derivării drepturilor cetăţeneşti din drepturile naturale ale omului. Cele dintâi nu pot fi refuzate niciunei persoane care locuieşte îndelungat pe teritoriul statului. Susţinerea ţinea de cea mai autentică ideologie liberală produsă de revoluţia franceză. În epocă, adversarii emancipării au obiectat, însă, că evreii se autoexclud din trupul naţiunii prin: credinţă proprie, obiceiuri, tradiţii, instituţii, legi şi autorităţi religioase proprii, deci prin naţionalitate. Dacă ar dobândi şi drepturile cetăţenilor francezi, ei ar deveni o naţiune în cadrul naţiunii, stat în stat.

Într-o viziune liberală actuală, de tip european, am zice: şi ce dacă?! Se preconizează doar ca întreaga Europă să devină o Naţiune de State şi naţionalităţi asociate. Dar, atunci – cu trei secole în urmă – chiar şi liberalul Clermont-Tonnerre a replicat: „Trebuie să se refuze totul evreilor, ca naţiune şi trebuie să li se dea totul, ca indivizi. Nu pot forma în interiorul statului nici corp politic, nici stare. Trebuie să devină cetăţeni ca indivizi. Drepturile colective, rezultate din starea de etnie erau refuzate, preconizându-se asimilismul liber ales. S-a creat deci o situaţie identică cu cea a naţionalismului bine temperat din multe alte ţări intrate pe făgaşul modernizării şi unde statul recunoştea doar o naţiune, una singură – cea care coincidea cu etnia majorităţii cetăţenilor şi căreia prin toleranţă îi puteau fi asimilaţi toţi ceilalţi.

Naţionalismul liberal care-şi respecta principiile cerea, însă, o asemenea asimilare a cetăţenilor doar în sfera publică, constitutivă şi sprijinită de stat; în cea privată, cetăţenii puteau crede, vorbi, trăi, juissa de valori şi sociabilitate cum vor. Asimilarea nu era forţată. Toleranţa naţionalist-liberală a dat astfel instrumente conceptuale pentru concilierea dintre ideea naţionalistă – de sorginte democratică şi egalitară – şi propensiunea de libertate şi asimilare a individului. Într-un atare context istoric exprimat prin naţionalismul liberal menţionat, mulţi evrei, ca

https://biblioteca-digitala.ro

indivizi, au găsit un puternic stimulent pentru a se integra şi chiar asimila în Statul-civic şi naţiunea majoritară. Evreii, deveniţi cetăţeni, se considerau astfel francezi, germani, maghiari ş.a.m.d. Doar perioadele de reacţiune la acest tip de naţionalism liberal, însoţite şi de manifestări antisemite, i-au făcut pe aceşti evrei să se replieze etnic, să-şi întărească coeziunea şi viaţa comunitară ca societate civilă. Depăşirea momentelor de criză cauzate de restauraţie şi reacţiune, revenirea în statele occidentale la liberalism, chiar sub formele sale etatiste, a consolidat în occidentul şi centrul Europei cetăţenia evreilor, dreptul lor individual de inserţie în toate domeniile vieţii sociale.

Până aproape târziu, în contemporaneitate, era maximum ce a putut oferi democraţia burgheză occidentală, evreilor. Această ofertă a fost bine primită de unii evrei care oricum concepeau modernitatea lor ca o integrare în naţiunile secularizate, cu orientări liberale în economie, cultură, legislaţie etc. Dar tocmai când naţionalismul liberal de acest tip a atins apogeul, în Germania de pildă, reacţia totalitară, nazistă a dat lovitura de graţie atât evreului ca individ cât şi tuturor evreilor ca etnie.

Paradigme ale naţionalismului românesc.

Disociind, aşadar, paradigmele naţionalismului în epoca modernă şi contemporană – naţional-liberalismul; naţional-conservatorismul; naţional-etnocratismul; naţional-socialismul şi, de ce nu, naţional-comunismul – care au precedat în timp viziunea actuală euroatlantică în România, socotim necesar să discutăm dependenţa conceperii unor istorii unitare în funcţie de aceste paradigme, istoricul obiectiv fiind chemat să se dovedească echidistant în interpretarea sa, de fiecare din respectivele paradigme. Şi nu sunt puţine istoriile unor ţări europene etc. scrise într-o viziune perfect democratică despre relaţia naţiune-naţionalităţi.

Cu privire la evreii din România, istoricii se împart şi ei în tabăra celor care privesc stările de lucruri dintr-un punct de vedere „naţional" (dependent de paradigmele amintite) şi alţii (evrei sau neevrei) care văd relaţia dintre minoritari şi majoritari de pe poziţia unor idei actuale care pornesc de la punerea minorităţii – sub toate privinţele – pe picior de egalitate cu majoritatea. Ceea ce implică:

- asumarea – chiar şi à rebour – a oricăror discriminări operate cândva la adresa minorităţii;

- considerarea diversităţii – sub orice formă – cultuală, culturală, lingvistică, mentală, caracterologică ş.a. ca una din valorile esenţiale ale unei naţiuni, „puritatea etnică" fiind un nonsens. De unde necesitatea înfierării manifestărilor de xenofobism, şovinism, rasism, antisemitism ca

https://biblioteca-digitala.ro

fiind oricând şi oricum retrograde. Or, o asemenea istorie naţională a României şi a românilor nu a fost scrisă încă. Sub reflectorul unor atari criterii nu puţini sunt istoricii încărcaţi de păcate pentru maniera în care au privit locul şi rolul aievea al minorităţii evreieşti în epoca modernă şi contemporană a ţării. Căci acolo unde ar fi trebuit interpretate faptele privind venirea evreilor pe meleaguri româneşti cu secole în urmă, locul şi rolul lor în societatea românească modernă şi contemporană, ca fenomene sociale fireşti de ordinul impopulării, inserţiei şi alertării liberalismului economic, comerţului, finanţelor etc., dreptului la revendicarea cetăţeniei aferente, participării cu patriotism la războaiele de independenţă şi întregire, aculturaţiei, modernizării etc., unii istorici concluzionează asupra năvălirii, invaziei, suprapopulării, concurenţei, exploatării, neintegrării, atitudinii antinaţionale, disoluţiei cultural-spirituale, dizolvării dogmelor, trădării ş.a.m.d.

Se ştie că, în virtutea ideii naţionaliste, regimurile politice din România s-au putut dezvălui, fie în ipostaze democratice, pluraliste, tolerante sub raport multietnic, sau, dimpotrivă, regimuri în care criteriul majorităţii etnice este prevalent asupra celorlalte.

Deoarece aici şi acum chestiunea naţionalismului ne interesează doar din acest ultim punct de privire, respectiv al conceperii relaţiei dintre interesele „majoritare" şi cele ale minorităţilor (în speţă, ale evreilor), aş dori să dezbatem în sesiunea de faţă şansele legitimării dreptului la tratament egal pe care o etnie ca cea evreiască putea să-l pretindă în România modernă. Căci teza comunicării noastre referitoare la „istoria paralelă" doreşte tocmai să legitimeze teoretic efortul evreo-românimii locale întru emancipare, dobândirea dreptului la încetăţenirea globală, a dreptului de afirmare ca minoritate ş.a.m.d.: pe de o parte pentru că asemenea expectaţii se înscriau într-o paradigmă modernă de naţionalism democratic şi liberal, pe de altă parte pentru că deşi atari revendicări intrau într-un oarecare conflict cu unele ideologii locale naţionaliste, ele nu contraveneau unei anume dinamici din societatea modernă europeană în care şi estul continentului începuse a fi antrenat. Considerăm necesar a introduce în cercetarea istorică a diacroniei evreo-române şi a unui atare punct de vedere – la limită, posibil de considerat „evreiesc", în fapt fiind însă doar democratic – cu atât mai mult cu cât unii istorici mai consideră încă, până azi, că o seamă de revendicări ale evreimii la finele sec XIX sau chiar şi pe parcursul primei jumătăţi a sec. XX ar fi fost în „contratimp" cu stadiul concret de dezvoltare a ţării, cu politica de apărare a interesului naţional şi cu „paradigma" ideologică (liberală, conservatoare etc.) din care şi sorbea legitimitate. Asemenea susţineri putem regăsi chiar şi într-o

https://biblioteca-digitala.ro

recentă culegere de studii – intitulată *Modernizare şi construcţie naţională în România. Rolul factorului alogen. 1832-1918*[*].

II. O istorie a evreilor din România.

Avem astăzi, pe lângă bogate colecţii şi tratate de istorie universală, naţională, regională, nesfârşite compendii de istorie de ramură sau de problemă, de la istoria tehnicii, economiei, culturii până la istoria alimentaţiei, îmbrăcămintii. S-au întocmit şi se concep în continuare monografii, disertaţii privind istoria unei instituţii, familii sau chiar personalităţi.

Este de la sine înţeles că, sub specia unei asemenea diversificări, puţini se vor mai întreba astăzi asupra legitimităţii includerii cercetării unui grup socio-etnic, în cazul nostru al evreilor – diferenţiaţi şi ei după loc, timp, nivel de (dez)integrare şi aculturaţie etc. – în sfera de preocupări a unei discipline istorice, relativ diferenţiate.

Raţiunile unei istorii specifice sunt, însă, în primul rând sociologice.

Condiţiuni istorice anterioare au conferit grupului evreo-român o structură socio-ocupaţională exprimată în ceea ce a fost numit, în epocă, „piramida cu vârful în jos", determinantă şi pentru întreaga devenire pe pământ românesc a etniei. O seamă de manifestări ale tradiţiei – cultuale şi culturale – s-au dovedit de asemeni încă puternice atât pentru a evidenţia specificitatea etniei, cât şi pentru a o face deosebit de disponibilă, mai ales în cea de a doua parte a sec. XX, la anumite propensiuni naţionale şi sioniste, mai ales la... emigraţionism. Toate îşi găsesc explicaţia sociologică şi istorică în particularităţi etnice evidente, fapt pentru care o istorie specială a evreilor, complementară istoriei generale a României, poate dezvălui de aceea virtuţi euristice incontestabile.

Pentru caracteristici ca cele semnalate mai sus socotim posibil de pus în evidenţă un *fenomen social-etnic* („evreiesc") apt să prezinte cercetării ştiinţifice nu doar oameni (indivizi), evenimente sau fapte întâmplătoare, izolate, ci „constelaţii structurante" pregnante şi concluzive pentru existenţa unui grup socio-etnic.

Dar, cum arătam, conturarea unei istorii de grup social-etnic nu se poate limita doar la relevarea unor aspecte „paralele" sau/şi particulare, precum cele menţionate, ci şi raportarea lor la întreaga lor fenomenologie

[*] Autori: D. Vitcu, D. Iovănescu, C. Turliuc, Edit. Junimea, 2002, Iaşi.

https://biblioteca-digitala.ro

istorică locală din acel răstimp şi în conexiune cu spaţii zonale şi arii temporale mult mai largi. Căci rezultanta interacţiunii dintre grupul evreo-român şi majoritatea locală sau cu celelalte minorităţi, ca şi impactul reciproc în toate sectoarele vieţii social-economice, politice şi culturale sunt deopotrivă probleme de istorie a României. Aşadar, ceea ce urmează a fi demonstrat (logic şi ontologic) într-un demers de istorie specială – ca şi cel de faţă – este că: evreii din România au întrunit caracteristicile unui grup etnic etajat pe o multitudine de „paliere" – de la cele de adâncime, economice, demografice ş.a., până la cele cultural-spirituale şi iudaico-morale pentru care „mărcile" specificităţii sunt lesne de pus în lumină; este însă, în acelaşi timp, de ordinul evidenţei că aproape nu există în epocă aspect al vieţii evreieşti care să nu se afle în intimă asociere şi interrelaţie cu realitatea globală a României şi a poporului român. Mai ales că evreii, redeveniţi cetăţeni liberi cu drepturi egale, deşi erau întotdeauna „de facto" parte a poporului român, recapătă această calitate şi „de jure".

În consecinţă, ei dezvoltă relaţiile lor cu societatea românească într-o formă nemijlocită, integrându-se economic, politic, cultural-spiritual ş.a.m.d., fie prin mijlocirea unora dintre organizaţiile proprii, fie direct.

Astfel evreii se înscriu în diverse partide, existente în epocă, abundă în organizaţiile vremii, în administraţie, depun activităţi economice în producţia, circulaţia şi distribuţia bunurilor, populează învăţământul de stat, cultura, arta şi toate celelalte domenii ale realităţii sociale globale.

Iar istoria României trebuie să-i consemneze ca atare, alături de toţi „actanţii" sociali ai epocii (majoritari sau minoritari).

Considerând cele arătate până aici ca fiind de ordinul unei „ontologii unitare", de devenire comună astfel condiţionată, s-ar putea ridica o seamă de „obiecţii" de ordin metodologic, privind reflectarea lor într-o scriere istorică obiectivă.

Respectiv: a) dacă, nu cumva, într-o viziune istorică inspirată de valorile globalismului şi multietnicităţii, diacronia unei minorităţi trebuie cuprinsă, cu toate amănuntele ei, în istoria locală, în speţă, Istoria României;

b) dacă o Istorie a României, redactată în spiritul concepţiilor şi standardelor europene actuale referitoare la minorităţi nu ar presupune abordarea unei tematici ample privind toate aspectele, negative şi pozitive, din sfera relaţiilor interetnice, a politicii naţionaliste româneşti faţă de evrei, spre pildă;

c) dacă conceperea „Istoriei evreilor din România", ca istorie paralelă urmează astfel să evidenţieze doar distingo-uri privind antisemitismul, mozaismul, sionismul şi alte specificităţi de acest fel.

https://biblioteca-digitala.ro

*

* *

Pentru ce, deci, o istorie „specială" a evreilor din România? E simplu. Românii au nevoie de această istorie. Evreii din România au desigur şi ei nevoie. Evreimea, în general, se îmbogăţeşte prin istoria „triburilor" ei. O populaţie care a venit, s-a aşezat, a convieţuit cu populaţia majoritară, dar la un moment dat a fost parţial exterminată şi apoi o parte (mică) s-a dovedit captivă la perspectiva socialistă iar alta a plecat aproape în întregime, reprezintă o paradigmă istorică sau, altfel spus, se înscrie în „tabelul lui Mendeleev", undeva într-o căsuţă sui-generis, semnificativă pentru orice devenire posibilă, pentru orice istorie posibilă. Deci prilej pentru o filosofie asupra acestei populaţii sau, altfel spus, găsirea unui loc anume în istoria civilizaţiunilor şi culturilor posibile. Românii sunt interesaţi că pe teritoriul lor sau că în istoria României, mai larg spus, s-a petrecut o devenire specifică. De ce le trebuie evreilor, plecaţi de aici, o asemenea contemplare retrospectivă? Le trebuie şi din motive sentimentale: au părinţii, mormintele, sinagogile lăsate aici etc. Le trebuie pentru că cei din Israel vor să ştie ceva despre cine au fost strămunii lor. Pentru istoria universală a evreilor „cazul" evreilor din România e o „căsuţă" în tabelul lui Mendeleev de care aminteam. Această istorie a evreilor din România e cu atât mai necesară, cu cât este dureros să vezi cum, în existentele compendii de istorie universală a evreilor, de la Grätz, trecând prin Baron, până la Dubnov, cel mai apropiat de Răsărit, evreii din România nu-şi găsesc locul cuvenit. Acest lucru se cere remediat şi nu trebuie precupeţit timpul pentru a umple o atare lacună, căci peste un număr de ani nu se va mai putea remedia această omisiune.

Evreii din România nu au fost o apă şi un pământ, precum nici românii şi nici eschimoşii nu sunt o apă şi un pământ. Diversitatea evreiască este uimitoare: au fost sefarzi şi aşchenazi; au fost sudiţi şi pământeni; au fost oameni din atâtea regiuni care nu semănau unii cu alţii, erau de culturi diferite ş.a.m.d. Au fost bogaţi şi săraci. Au fost intelectuali de stânga şi intelectuali de dreapta. Au fost financiari care sprijineau cultura şi financiari care împiedicau cultura. Mari oameni de afaceri, dar şi nevoiaşi de neinvidiat. Au fost şi comunişti: unii sinceri, alţii oportunişti. Toţi au fost, sociologic vorbind, evrei confruntându-se într-un fel sau altul cu condiţia lor de minoritari. Or, tocmai această „condiţie" îi transformă dintr-un pur „obiect" de istorie naţională (Istoria României) într-un „subiect" al unei istorii „paralele" în care destinul lor să fie judecat din perspectiva dreptului lor „natural" la o convieţuire pe picior de egalitate cu toţi ceilalţi locuitori ai ţării – aşezaţi de milenii sau doar de secole.

https://biblioteca-digitala.ro

REFLECȚII PRIVIND ISTORIA COMUNITĂȚII EVREIEȘTI DIN ROMÂNIA

General de brigadă dr. MIHAIL E. IONESCU,
Directorul Institutului pentru Studii Politice de Apărare şi Istorie Militară

De la bun început mărturisesc că nu sunt un specialist al istoriei comunității evreieşti în România. Am acceptat însă amabila invitație a organizatorilor şi din dorința de a utiliza ocazia de a ridica public întrebări pe care recente lecturi legate de istoria comunității evreieşti din România mi le-a prilejuit. O istorie atât de strâns legată de istoria națională, oricât ar vrea cineva să afirme contrariul. Vreau să vă spun – şi deopotrivă vă felicit – că lecturile au fost, în mare parte, posibile datorită activității Centrului pentru Studiul Istoriei Evreilor şi Editurii Hasefer. Revin şi spun că istoria comunității evreieşti naționale este parte integrantă a istoriei româneşti. Îmi amintesc de uimirea căreia am căzut pradă acum doi ani de zile, când vizitând o expoziție la Sala Radio privind contribuția evreo-românilor la cultura națională în perioada interbelică, a trebuit să constat că, fără evrei, cultura națională în acest interval ar fi substanțial văduvită. Şi am rămas uimit de ignoranța mea: a nu fi ştiut că atât de mulți reprezentanți ai culturii naționale în perioada aceasta au fost evrei. De ce ignorant? Pentru că am fost şi eu – ca şi alții – ținta unui embargo informațional de care o să vorbesc mai jos şi pentru risipirea căruia nu facem încă de ajuns.

Vorbeam de lecturile mele privind evoluția istorică a comunității evreilor din România şi a legăturilor acesteia cu făgaşul larg al istoriei naționale. Una dintre ele, cea mai recentă, este cartea domnului Avram Rosen intitulată *Contribuția evreilor la progresul industrial în România interbelică*, apărută la Editura Hasefer, anul trecut.

Înainte de a ajunge la un citat de încheiere dintr-un articol din 1909, semnat de Alexandru Macedonski şi intitulat „Evreii ca meseriaşi", eu însumi ajunsesem – şi aici e meritul domnului Rosen – la aceeaşi concluzie. Spunea Macedonski în 1909: „[...] peste tot şi în orice timp, ei [evreii] au excelat ca meseriaşi [...] îndemânarea lor, gustul lor, temeinicia muncii lor le asigură un loc de onoare în toate meseriile [...] ei sunt sticlari, tinichigii, smălțuitori, vopsitori, giuvaergii, tâmplari, olari de lux, constructori de maşini, ipsozari, fabricanți de oglinzi, în sfârşit se ocupă de orice şi muncesc

https://biblioteca-digitala.ro

din greu şi cinstit în toate direcţiunile. Cum rămâne deci cu legenda că evreul nu este decât cămătar, zaraf, bancher, vânzător de mărunţişuri şi altele?" (apud Rosen, p. 75).

Într-adevăr, ce mai rămâne din această imagine a evreului moştenită în generaţii şi azi hrănită la lectura unor studii ale lui C. Stere sau altele de un anume gen? Dl Rosen demonstrează în cartea sa – şi din păcate nu pot cita îndeajuns de mult din ea datorită timpului la dispoziţie – că la 1902 cele 7.473 de ateliere deţinute de meseriaşii evrei în oraşe reprezentau o treime din totalul atelierelor din mediul urban. Numai în Bucureşti erau 1.430 ateliere ale meseriaşilor patroni evrei, respectiv 19% din atelierele acestora în oraşe sau aproximativ 15% din atelierele patronilor evrei din oraşe şi comune rurale. Iar aceste ateliere erau de croitorie, cizmărie, tinichigerie, strungărie, tâmplărie, ceasornicărie, giuvaergerie, confecţionare de pălării, curelărie, dogărie, tăbăcărie etc. Identificarea profesională şi prestigiul social al acestor meseriaşi erau atât de pronunţate, încât mulţi şi-au luat numele de familie în consecinţă: Croitoru, Pantofar, Ciubotariu, Căciular, Covrigariu.

Aşadar, evreii, departe de imaginea tradiţională moştenită a arendaşului, cămătarului, cârciumarului utilizată de întemeietorii dreptei antisemite şi urmaşii lor până azi, au ocupat nişe ale activităţii economice româneşti la începutul secolului XX şi mai apoi care au presupus muncă istovitoare pentru supravieţuire. Unele astfel de nişe – chiar numeroase într-o ţară eminamente agrară – erau ocupate integral de evrei, ne arată domnul Rosen. Unele produse necesare în gospodărie, cum erau sobele şi maşinile de bucătărie sau obiectele de podoabă, precum cele de sidef şi chihlimbar, erau executate integral în atelierele deţinute de meseriaşii evrei. De altfel, Radu Rosetti (Verax) – tatăl generalului Radu R. Rosetti, ministru al Educaţiei Naţionale în 1941 în guvernul Antonescu – a scris în lucrarea *La Roumanie et le Juifs*, apărută la începutul secolului XX, că „Îmi este imposibil să vorbesc de rău pe meseriaşul aparţinând acestei rase; el este demn de tot respectul, sobru, liniştit, ordonat, muncitor, neobosit".

Ocuparea „nişelor" sus-amintite de activitate economică de către meseriaşii evrei era bineînţeles diferenţiată pe regiuni sau judeţe. Pentru a da doar un exemplu oferit de cartea domnului Rosen, în judeţul Dorohoi din cele 45 de meserii practicate, meseriaşii români predominau în 8 meserii (dulgher, fierar, olar, zidar), străinii în 5 meserii (mecanic, rotar, cofetar) şi evreii în 32 meserii (tâmplar, lăcătuş, strungar, tinichigiu, cioplitor în piatră, zugrav, tapiţer, tipograf, legător de cărţi, ceasornicar, croitor, cizmar, cojocar, blănar, tăbăcar, curelar, brutar etc.).

https://biblioteca-digitala.ro

Pe această realitate se grefează afirmațiile naționaliștilor antisemiți care vorbesc de primejdia preeminenței evreiești în economia națională. Îl citez doar pe A.C. Cuza – citat și de dl Rosen – care scria la sfârșitul sec. XIX: „Structura populației orășenești, după meserii, statisticile demografice confirmă primejdia evreiască pentru economia națională și necesitatea unei politici protecționiste. Obiectivul principal este românizarea clasei de mijloc prin eliminarea treptată a evreilor". Acest obiectiv s-a încercat a fi atins prin diferite legi „de românizare" adoptate în primele decenii ale sec. XX, pentru a marca punctul culminant în timpul dictaturii legionare și al regimului Ion Antonescu.

Practic, nu te poți sustrage unor întrebări cărora nu li s-a dat încă în literatura istoriografică un răspuns concludent. De ce a prevalat în percepția clasei politice românești meseriașul evreu ca o primejdie pentru economia națională? Ce resorturi culturale sau politico-sociale au impus această percepție în dauna celei reale, anume a necesității pozitive a ocupării unor nișe de activitate economică libere și de care națiunea română avea nevoie? De ce constituirea unei clase de mijloc în România a fost întrevăzută prin soluția „românizării" economice și, în final, prin eliminarea evreilor? De ce nu s-a gândit/aplicat altă soluție? Este de vină deficitul democratic al instituțiilor politice românești? etc., etc.

Este în acest domeniu nevoie de cercetări răbdătoare și de analize nepărtinitoare pentru a desprinde adevărul de mit și, nu mai puțin, identificarea unor răspunsuri necesare pentru chiar identitatea națională românească. Istoria a făcut ca evoluția majorității românești și a minorității evreiești să fie atât de organic legate, încât și răspunsurile la aceste întrebări nu le putem afla decât împreună.

Nu spun o noutate atunci când afirm că a existat un embargo asupra înscrierii României în timpul regimului Antonescu pe harta europeană a Holocaustului. În așa fel încât, de pildă, cei care scriau la ziarul armatei („Apărarea Patriei") în epocă – în anii '70-'80 – au considerat că referința la Transnistria este greșită, adevărata „trimitere" din documentele epocii (cele la care aveau, bineînțeles, acces) fiind Transilvania și că este, practic, o greșeală de dactilografiere. Pentru că nu știau nimic, generațiile tinere, despre Transnistria. Embargoul față de Holocaust era o anexă la cel referitor la participarea României la războiul împotriva URSS purtat de Germania nazistă. Cum era să se facă vorbire de Transnistria, de pildă, când ar fi fost nevoie să explici ce căutau autoritățile române acolo și, mai ales, cum puteau decide ele deportarea unei întregi categorii de cetățeni români – de origine evrei – pe teritoriul URSS?

https://biblioteca-digitala.ro

Nu vreau deloc să scuz prin ignoranța inclusiv „intrarea" mea în mecanismul embargoului mai sus amintit asupra Holocaustului. Personal, în anii '70, am scris o recenzie – și am publicat-o în „Anale de istorie" – la cartea medicului orădean Niszly, *Am fost medic la Auschwitz*, care mi-a fost oferită de col. Oliver Lustig (prezent aici în sală, și el un supraviețuitor al Auschwitzului). Am fost convins atunci – și recunosc că îmi făcea plăcere, să-i zic patriotică – de faptul că tratamentul aplicat comunității evreiești în Ungaria și România a fost deosebit. Și am considerat că faptele bune – întâi de toate supraviețuirea comunității evreiești în România în anii celui de-al doilea război mondial, spre deosebire de cea din Ungaria condusă de Horthy, care includea atunci Ardealul de nord – impun concluzia că regimul Antonescu s-a abținut să fie parte la Holocaust. Mai ales că se scria că celebrul A. Eichmann venise în România în legătură cu problema evreiască – în 1943 sau la începutul lui 1944 – dar că fusese refuzat. Că România nu a fost parte la Holocaust, că pe harta europeană a existat o insulă a toleranței și salvării către care veneau evreii amenințați din alte părți.

A trebuit să așteptăm să vină anii '90 și alte condiții politice să aflăm însă că a existat un plan de „purificare" etnică pus la punct de regimul Ion Antonescu, în care erau incluși nu doar evreii, ci și ucrainenii, de pildă, sau țiganii. Și în felul acesta să dobândim – mă refer întâi de toate la mine – o altfel de înțelegere nu doar a celui de-al doilea război mondial și comportamentului României în acest cadru, dar chiar asupra întregului interbelic românesc, asupra ascensiunii dreptei în eșichierul politic și, în fine, asupra incapacității incredibile și revoltătoare a clasei politice de atunci. Cel puțin, din nou pentru mine, a devenit evident că în interbelic clasa politică românească a trăit coșmarul revizionismului teritorial și pentru că a fost speriată de existența celor aproape 30 de procente de etnici străini din România, a căror loialitate se îndoia că poate s-o câștige. Și că singura soluție pe care a imaginat-o a putut să fie omogenizarea etnică și a așteptat momentul prielnic – puterea Germaniei la apogeu pe continent – pentru a recurge la implementarea ei. Doamna Lya Benjamin a arătat convingător într-o carte recentă cât de conștient era Ion Antonescu că nu trebuie pierdut prilejul apropiatei victorii a lui Hitler și că biruința în război a democrațiilor va aduce condamnarea internațională a României pentru aplicarea soluției purificării/omogenizării etnice și va arunca un stigmat și asupra generațiilor viitoare.

Ajung aici la ceea ce vreau să spun. Anume că informația (și accesul la ea) reprezintă cea mai bună pavăză împotriva miturilor de ordin istoric și care pot avea o influență nocivă în mentalul colectiv, în psihologia

https://biblioteca-digitala.ro

națională. Este un efort pe care trebuie să-l facem deopotrivă istoricii și, cu un termen mai larg, antropologii sociali, *sine ira et studio*. Cu alte cuvinte, este mutual benefic, de pildă, și pentru istoria comunității evreiești din România și pentru istoria națională în ansamblu, să aflăm adevărul despre deficitul de democrație din interbelicul românesc atât de idealizat și, mai ales, despre veritabila mitologie națională, care înconjoară persoana și epoca lui Ion Antonescu. Depășirea unei modalități revolute – romantice după unii, profund interesate, în realitate, să ascundă adevărul – în abordarea problemelor spinoase din trecutul recent este, cred eu, una din principalele misiuni ale istoricului azi. Mai ales că generațiile mai tinere trebuie să știe fie și numai pentru a fi ferite în viitor de șocuri la aflarea unor adevăruri neconvenabile.

Din această perspectivă – și nu spun acest lucru pentru a face plăcere distinsei audiențe – ceea ce face Centrul pentru Studiul Istoriei Comunității Evreiești în România nu poate fi subliniat îndeajuns. Deportarea evreilor din Basarabia și Bucovina (chiar din Vechiul Regat) de către autoritățile românești în Transnistria în anii celui de-al doilea război mondial este – o afirm fără ezitare – un astfel de adevăr neconvenabil dar care trebuie afirmat răspicat, pentru că înseamnă asumarea propriului trecut. Documente precum cele publicate generos de prietenul Theodor Wexler contribuie nemijlocit la aflarea și diseminarea acestui adevăr. Ceea ce azi – și foarte recent – a devenit o linie de interpretare în istoriografia românească – anume că politica regimului Antonescu în problema evreiască a urmat fidel sorții războiului – este evidențiat perfect, cu înaltă fidelitate, într-una din depozițiile la interogatorii ale lui A.L. Zissu în mai-iunie 1951. El a fost președinte de onoare al Partidului Evreiesc în interbelic și din 1941 președinte al Oficiului de Emigrare Palestinian. El relatează o întâlnire cu Mihai Antonescu [în anul 1944 – n.n.] în care constată cooperarea deplină a acestuia cu solicitările comunității evreiești. Și declară: „Tot ce s-a întâmplat la acea întâlnire a fost uimitor, dar n-am fost deloc surprins. Din clipa în care la prima întâlnire Antonescu bătea cu pumnul în masă și mă amenința cu toate fulgerele unui guvern cumplit, pentru ca treptat, treptat să arunce câte ceva din lestul pretențiilor până la capitulare aproape totală, din prima clipă, zic, am înțeles ce se întâmplă; dezastrul de la Stalingrad rămăsese de mult în urmă căpătând de acum nimb legendar, iar retragerea catastrofală a armatelor nemțești în debandadă de pe cotul Donului era aproape sfârșită. Dezastrul final al nemților nu mai putea fi pus la îndoială decât de nebuni, și Antonescu Mihai numai nebun nu era. El își pregătea de altfel metodic și din timp retragerea strategică dintr-o poziție pe care se

https://biblioteca-digitala.ro

pregătea s-o arate ca fiindu-i impusă în ciuda sentimentelor lui adevărate, şi ceea ce s-a întâmplat la întâlnirea descrisă mai sus, n-a fost decât un asalt final la graţia şi protecţia mea viitoare, atunci când va bate ceasul. Cu alte cuvinte, fără a o mărturisi, fără a face vreodată cea mai vagă aluzie, el strângea la mine capital moral şi politic, la mine, purtătorul de cuvânt al evreimii, adică al victimei nr. 1 şi mandatarul iudaismului universal. Acelaşi proces psihologic precum se va vedea mai jos se petrecea şi în rezerva mintală a lui Piky Vasiliu".

Este păcat că astfel de documente nu au o circulaţie mai largă azi. Este desigur un mare păcat că astfel de documente n-au putut fi publicate mai devreme. Iar faptul că ne-am supus aproape cu toţii – unii vor zice că nu aveam încotro – embargoului la care mă refeream la început a contribuit considerabil la alcătuirea unei mitologii naţionale cu care ne luptăm azi şi încă nu am sfârşit efortul de a-i contrapune adevărul. E timpul azi al demarării unor cercetări minuţioase – mă refer la domeniul meu de activitate – privind contribuţia comunităţii evreieşti la patrimoniul militar naţional, participarea evreo-românilor la Războiul de Independenţă, primul război mondial ş.a.m.d. În ce priveşte al doilea război mondial, ar fi interesant de aflat câţi evrei erau în armată la începutul războiului, ce grade şi funcţii au avut (implic aici şi pe ofiţerii superiori români căsătoriţi cu evreice care au fost obligaţi de legislaţia rasială a vremii să părăsească armata fără voie). La fel de important este continuarea studierii pe bază documentară a evoluţiei poziţiei guvernului antonescian în problema evreiască.

*

* *

Ultima chestiune la care vreau să fac referire este problema relaţiilor României cu Israelul şi impactul acestora asupra modului în care sunt receptate istoria comunităţii evreieşti, evreimea, din România de către români.

Am fost invitat acum doi ani la Tel Aviv pentru o reuniune ştiinţifică având ca tematică evoluţia istorică a comunităţii evreieşti din România în secolul XX. Nefiind un specialist al problemei, am avut dificultăţi în alegerea subiectului comunicării mele. În final, am vorbit de relaţiile româno-israeliene în domeniul militar în anii '90. Vreau să vă spun că aceste relaţii s-au dezvoltat foarte puternic, numeroase proiecte prinzând viaţă (modernizarea avioanelor de vânătoare MIG-21 este doar unul dintre ele) semnalând un trend accelerat ascendent al legăturii bilaterale. Dar şi atunci şi ulterior, nu m-am putut reţine să mă întreb cum se explică

https://biblioteca-digitala.ro

dezvoltarea foarte puternică a acestor relații, ce resorturi au determinat trendul amintit, care este natura acestor resorturi.

M-am oprit mai întâi asupra resorturilor strategice. Ele sunt neîndoielnic reale, opțiunea euro-atlantică a României generând aşadar un spațiu larg dezvoltării relațiilor cu Israelul. Deopotrivă situarea celor două țări în acelaşi spațiu strategic – pe care analiştii îl numesc „Marele Orient Mijlociu" – consolidează un set de interese comune ale celor două state.

Dar sunt şi alte resorturi. Amintesc aici existența unei puternice comunități de evrei români în Israel, ceea ce a facilitat, a mijlocit amplificarea relațiilor bilaterale. Vorbind aceeaşi limbă, cu o psihologie aproape identică, cu relații de prietenie personală, reprezentanților celor două țări – ai ministerelor, ai firmelor etc. – le-a fost mult mai uşor decât – să zicem – în Franța, Germania, SUA, Anglia etc. să stabilească relații de cooperare strânsă şi să amplifice legăturile până la – să citez domeniul economic – circa 1 miliard dolari SUA anual. Mă refer aici la valuta trimisă acasă de muncitorii români din Israel.

Sunt şi resorturi economice, mă grăbesc să adaug pentru că am amintit de miliardul de dolari care ne ajută să echilibrăm balanța de plăți.

Dar, cred eu, poate sunt şi alte resorturi, de natură psihologică în măsură să explice această curbă ascendentă a relațiilor în domeniul militar. Să fie vorba de un catharsis? Dacă răspunsul ar fi afirmativ, atunci ar putea fi vorba de o purificare față de o vină simțită instinctiv – tratamentul aplicat evreilor în timpul celui de-al doilea război mondial, expulzarea acestora din România în Transnistria cu întregul cortegiu de crime şi suferințe ale Holocaustului, la care şi militari, cetățeni români în uniformă, au luat parte într-un regim patronat de un om în uniformă, generalul, apoi mareşalul Ion Antonescu. Ori poate nu este vorba de o vină simțită instinctiv, ci tocmai de reversul acestui sentiment, anume respingerea vinei în cauză socotită a fi fiind avansată de răuvoitori ori chiar duşmani ai națiunii şi ai armatei române.

Oricare ar fi natura acestui sentiment – fie de catharsis sau de respingere a vinei care presupune catharsis – el este în strânsă legătură cu „Big Jew", cu Israelul. Aşadar, cred eu, pentru mentalul colectiv românesc Israelul este în chip simbolic întruchiparea evreului de pretutindeni şi dintotdeauna, deci şi din România. Deci fie că vrei expierea unor păcate săvârşite – gen Holocaust – fie că respingi comiterea lor, interlocutorul cel mai nimerit este Israelul. Lui trebuie să-i arăți nevinovăția sau de la el trebuie să „cumperi" „indulgențele" necesare. Încearcă să spui că există azi antisemitism în România – fie şi fără evrei, cum spunea cineva – ți se va

https://biblioteca-digitala.ro

răspunde: cum aşa, nu vezi ce fel de relaţii avem cu Israelul, cum l-am sprijinit şi în 1967, şi în 1948, şi în anii '50 sau '60? Ar fi putut face sau ar putea face astfel de lucruri nişte antisemiţi?

Poate că nu am dreptate în descifrarea unor asemenea resorturi psihologice. Poate că există un oarecare adevăr în aceste consideraţii pe care le-am încercat aici.

Închei încredinţându-vă că „popasul" făcut pentru a vă comunica aceste lucruri m-a apropiat mai mult de istoria comunităţii evreieşti din România.

https://biblioteca-digitala.ro

EVREII DIN ROMÂNIA
REPERE ISTORICO-ISTORIOGRAFICE

LYA BENJAMIN

Explorarea istoriografică a devenirii evreilor în contextul societății româneşti nu este de dată recentă. Referiri la prezența evreilor pe aceste meleaguri pot fi întâlnite în diferite scrieri încă din secolele XVI-XVIII[1]. O bibliografie editată în Israel în 1991 indică peste 2000 de titluri[2]. Lucrările repertoriate reflectă: existența unei vieți comunitare organizate încă din secolele XVI-XVII; cuprind date privind structura ocupațională a evreilor şi dinamica lor demografică; statutul lor juridic şi drepturile lor civile; istoria evreilor sefarzi şi aşchenazi; curentele culturale (precum hascala, hasidismul ş.a.); educația iudaică; mişcarea sionistă; istoria presei şi a teatrului; manifestările antisemitismului; consecințele fascismului şi ale Holocaustului ş.a. Într-un cuvânt, istoria unei etnii cu particularitățile ei aferente pe multiple paliere. În ultimii zece ani, bibliografia evreo-română a continuat să se îmbogățească cu noi lucrări apărute în Israel şi în alte centre din lume, nu în ultimul rând la Bucureşti (cele elaborate de CSIER)[3]. Dar, în ciuda atâtor scrieri şi chiar izvoare primare puse în circuitul ştiințific, au mai rămas totuşi, multe pete albe pe harta cunoaşterii istoriei evreilor din România; nu puține mai sunt şi distorsionările izvorâte din politizarea faptelor.

Întrucât dimensiunile unei comunicări nu permit o incursiune analitică în problematica literaturii istorice în ansamblul ei, în cele ce urmează mă voi opri doar asupra unei singure lucrări, recent apărută, şi anume *Tratatul de istorie a românilor,* publicat sub egida Academiei Române în Editura Enciclopedică. Deşi op-ul la care ne referim se intitulează *Istoria românilor* şi nu *Istoria României*, sunt, totuşi, surprinse unele momente din istoria minorităților conlocuitoare.

Prezența evreilor este reflectată sub raport demografic, al structurii profesionale, al statutului juridic în diferite perioade istorice în epoca fanariotă, sub domnitorii regulamentari şi în secolul al XX-lea, perioada interbelică. Pe lângă abordarea tematică şi cronologică nu lipsesc aprecierile pozitive, în special cu privire la aportul evreilor la modernizarea economiei româneşti.

https://biblioteca-digitala.ro

Autorii paragrafelor referitoare la evrei au utilizat şi publicaţiile Centrului nostru de istorie, în speţă volumele de documente cunoscute sub titulatura *IMER*, ca şi unele studii apărute în Buletinul Centrului. Sunt citate monografiile comunităţilor din Bucureşti şi Iaşi de dr. M.A. Halevy, lucrările lui Carol Iancu, ale lui I. Kara ş.a. Menţionez aceste date bibliografice, întrucât ele demonstrează cuprinderea în bibliografia istorică românească şi a unor titluri referitoare la evrei. Autorii paragrafelor din Tratat privind evreii sunt istorici prestigioşi, cunoscători ai istoriei evreilor, precum prof. Paul Cernovodeanu, prof. Ioan Scurtu, prof. Gh. Platon, Ecaterina Negruţi. În general şcoala istoriografică ieşeană a produs multe studii valoroase despre evreii din România[4] ş.a.

În acest demers nu voi insista asupra unor mici imprecizii, de felul celor afirmate în volumul VIII al Tratatului, cum că legea revizuirii cetăţeniei promulgată de guvernul Goga-Cuza nu ar fi fost aplicată în practică[5] – când se ştie că pe baza acestei legi, până la urmă, la sfârşitul anului 1939 au rămas fără cetăţenie peste 200 000 de evrei - sau că ziarul „Uj Kelet", apărut la Cluj în 1918, ar fi fost cel mai important ziar maghiar în fruntea căruia s-a aflat un evreu, când în realitate „Uj Kelet" a fost cel mai important ziar evreiesc de limbă maghiară cu orientare naţional-sionistă expresă[6] ş.a.

Aici şi acum îmi propun să aduc în discuţie paragraful redactat de prof. Gh. Platon în volumul VII/2 şi intitulat semnificativ „*Problematica evreiască*"[7]. În acest context, prof. Platon pune în discuţie puncte de vedere de natură metodologică şi de interpretare a diferitelor etape din istoria luptei evreilor români pentru emancipare la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, puncte de vedere care merită să fie dezbătute *sine ira et studio.*

Paragraful amintit nu cuprinde o descriere a istoriei evreilor din România conform unei scheme istoriografice general adoptate, recte o istorie economică, socială, culturală şi cultuală, după cum s-a procedat în volumele anterioare.

Istoria evreilor din această perioadă este abordată sub aspectul aşa-zisei „probleme evreieşti". În optica prof. Gh. Platon, prezenţa masivă a evreilor în societatea românească în epoca respectivă şi-a pus amprenta asupra evoluţiei istoriei moderne a României. Rolul important pe care l-au avut evreii în dezvoltarea economiei, convieţuirea lor în contextul societăţii româneşti şi lupta lor pentru emanciparea politică ar fi conturat dimensiunile unei probleme evreieşti cu importante implicaţii sociale, economice şi politice. Măsurile restrictive luate împotriva evreilor şi riposta cercurilor

https://biblioteca-digitala.ro

evreieşti din România şi din străinătate împotriva acestor măsuri au sporit tensiunea internă şi au determinat manifestările antisemite. Tensiunile s-au agravat în timpul Războiului de independenţă şi al Congresului de pace de la Berlin. Căci în timp ce oamenii politici români se străduiau să asigure integritatea teritorială a ţării şi recunoaşterea independenţei de către puterile garante, cercurile evreieşti au întreprins o propagandă contrară, căutând să convingă puterile europene să condiţioneze recunoaşterea independenţei de acordarea drepturilor politice evreilor. Aşadar, conchide prof. Platon, împrejurările dramatice legate de declararea independenţei au fost puternic marcate de acţiunile cercurilor evreieşti internaţionale care nu voiau să accepte că emanciparea evreilor este o problemă internă a României şi nu au înţeles argumentele oamenilor politici români că situaţia internă a României nu permitea acordarea de drepturi cetăţeneşti pentru evrei. Drept argument este citată, printre altele, poziţia lui M. Kogălniceanu, ministrul Afacerilor Străine care, într-o convorbire cu F. de Bacourt, agent şi girant al Consulatului general al Franţei, declara: „Nu este vorba aici nici de libertatea comerţului, nici de o problemă religioasă; pentru România este o problemă socială. Ne este impusă o revoluţie pentru care nu suntem pregătiţi şi nici un guvern nu ar putea să reziste în aceste condiţii"[8].

Intervenţiile din afară pentru acordarea de drepturi evreilor s-au reluat şi amplificat în timpul războaielor balcanice şi imediat după. Dar pacea de la Bucureşti a făcut posibilă discutarea fără perdea a acestei probleme. Cu această ocazie, arată prof. Platon, Ion. I.C. Brătianu, preşedintele Consiliului de Miniştri, a oferit următoarea explicaţie oficială: „Situaţia actuală a evreilor din România nu este decât rezultanta invaziei foarte recente a unei ţări aflate în plină transformare politică şi economică de către un element străin şi foarte numeros, aceasta, înainte ca evoluţia normală a elementului primordial românesc să se fi consolidat şi asigurat definitiv. Ora pentru soluţionarea acestei probleme va veni; în acest moment, însă, pentru toţi românii responsabili de viitorul patriei lor, ca şi pentru toţi acei care cunosc condiţiile situaţiei reale şi nutresc o simpatie sinceră pentru România, este limpede că această oră n-a sosit"[9].

Aşadar, societatea românească nu era pregătită nici în 1913 pentru actul emancipării evreilor. Abordând această problemă prin filtrul unor atari declaraţii ale oamenilor politici români din epocă, prof. Platon reiterează concluzia că orice intervenţie venită din afară avea darul de a reactualiza tensiunile din timpul Congresului de la Berlin, stările de spirit şi manifestările antisemite. Trebuia aşteptat ca factorii vieţii politice interne să găsească soluţia optimă la momentul oportun, fapt care s-a şi întâmplat.

https://biblioteca-digitala.ro

„Rezolvarea problemei evreieşti, conchide prof. Platon, a fost posibilă în contextul istoric în care s-a înscris societatea românească după 1918”[10].

Dacă în viziunea prof. Platon rezoluţia Congresului de la Berlin în problema emancipării evreilor a fost expresia unei imixtiuni în afacerile interne ale României, specialiştii în domeniul istoriei dreptului internaţional au relevat alte semnificaţii ale respectivului Congres.

Octavian Gâdei, discipolul profesorului de drept N. Daşcovici, a arătat în 1935: „Congresul, de la Berlin, stabili că ţările care cereau să intre în familia europeană, egale celorlalte state, trebuie, în prealabil, să recunoască principiile ce stau la baza organizaţiei sociale a tuturor statelor din Europa. Aşadar, principiul protecţiei minorităţilor luă forma unei condiţii pentru recunoaşterea independenţei celor trei state noi: Serbia, România şi Muntenegru. Articolele 43 şi 44 ale Tratatului de la Berlin referitoare la România – a conchis Octavian Gâdei – ne arată în mod clar aceasta”[11]. Dar România a nesocotit art. 44 al Tratatului de la Berlin, fapt pentru care, conform părerii lui Gâdei, ea „a ajuns ca cea mai înapoiată ţară să suprime drepturile omului, chiar pe cel mai esenţial, dreptul la muncă, care este prin însăşi natura lui recunoscut individului”[12].

Din punctul de vedere al istoriei dreptului internaţional, ca şi Daşcovici, Octavian Gâdei aprecia că însemnătatea Tratatului de la Berlin consta în adoptarea hotărârii care prevedea că deosebirile religioase sau apartenenţa la o minoritate religioasă nu pot fi criterii pentru decăderea din drepturile cetăţeneşti şi ale omului. „O încercare timidă, vagă şi mai ales lipsită de garanţie – conchidea Gâdei. Totuşi, prin Congresul din Berlin, principiul libertăţii şi egalităţii individuale s-a transformat într-o regulă de drept internaţional, rezolvând la nivel de principiu problema protecţiei indivizilor minoritari şi a drepturilor individuale ale minorităţilor”[13].

Prin urmare, presiunile exercitate de cercurile evreieşti internaţionale asupra hotărârilor Congresului de la Berlin în problema emancipării evreilor au favorizat includerea unor prevederi în Tratatele de pace care, chiar dacă atunci au rămas literă moartă, şi-au păstrat, totuşi, actualitatea până în zilele noastre.

Trebuie să subliniem, însă, că punctul de vedere al lui Octavian Gâdei asupra importanţei Congresului de la Berlin, principiile internaţionale privind drepturile omului formulate la acest Congres, nu au intrat în circuitul ştiinţific al istoriografiei locale, căci o analiză a situaţiei evreilor în lumina concluziilor lui Octavian Gâdei ar pune în evidenţă că aspiraţia colectivităţii evreieşti spre dobândirea drepturilor cetăţeneşti avea temei legal şi îndreptăţire social-culturală. Pentru situaţia evreilor din Moldova nu

https://biblioteca-digitala.ro

era tipică aprecierea domnitorului Carol, făcută în 1868, cum că evreii ar fi un pericol „pentru sănătatea publică [prin] aglomerarea celor trei sute de mii (sic) care infestează Moldova, mai cu seamă la Iaşi, unde, la o populaţie de 80 0000 de suflete sunt aproape 50 000 de evrei. În timpul şederii mele în acest oraş, scria principele Carol, am văzut o casă care servea drept azil la 600 din aceşti vagabonzi, înghesuiţi câte 12-15 în fiecare cameră. Este un spectacol care ar trebui să fie văzut de către ziariştii umanitari care alimentează presa străină împotriva regimului meu"[14].

Au fost, desigur, mulţi evrei care trăiau în mizerie şi lipsă de igienă. A existat, însă, şi o elită intelectuală, o clasă de mijloc evreiască, creatoare de bunuri materiale şi spirituale incontestabile. Câteva lucrări apărute în ultimii ani oferă o imagine convingătoare asupra implicării şi funcţionalităţii evreilor în societatea românească în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea; asupra structurilor socio-profesionale, a gradului de şcolarizare ş.a. – tot atâtea aspecte ale vieţii evreieşti care reflectă un anumit nivel de civilizaţie, de calificare profesională la care ajunsese şi populaţia evreiască de pe teritoriul României moderne[15]. În atari condiţii, aspiraţia exponenţilor obştei evreieşti la dobândirea drepturilor cetăţeneşti era firească. Între statutul juridic al evreilor, de străin sub protecţia statului român sau persoane fără protecţie străină, şi rolul economico-social pe care îl îndeplineau în societatea românească era o flagrantă contradicţie. Acest statut precar a determinat necontenitele intervenţii din partea străinătăţii. Nu au intervenit doar cercurile evreieşti, dar şi personalităţi politice neevreieşti. Relevantă pentru o poziţie europeană faţă de situaţia evreilor în epocă este scrisoarea lui Clemenceau către Al. Marghiloman, din mai 1914. În spiritul unei gândiri europeniste, omul politic francez sublinia că invitaţia adresată României de a reglementa „chestiunea evreiască" nu poate fi percepută în nici un caz drept un „amestec în afacerile sale interne [...] Chestiunea dreptăţii şi a drepturilor conştiinţei care sunt ridicate, trec graniţele dv. Este dar în interesul României de a da evreilor un statut legal. Aptitudinile lor comerciale şi activitatea lor sunt pentru ţara dumneavoastră un puternic factor de prosperitate. Nu se poate nega că situaţia lor actuală este absolut incompatibilă cu principiile care domină statele moderne"[16].

Dacă luăm în considerare nu doar poziţiile oamenilor politici români şi cele ale prof. Gh. Platon, aprecierile demnitarului francez mai sus citate, sublinierile lui Octavian Gâdei şi monografiile pe această temă publicate de Carol Iancu, trebuie să concluzionăm că istoricul procesului de emancipare

https://biblioteca-digitala.ro

a evreilor din România se află în continuare printre problemele controversate ale istoriografiei de specialitate.

În orice caz, în analiza statutului juridic al locuitorilor evrei din România în diferite etape istorice nu poate fi ignorat faptul că problematica drepturilor omului şi a minorităţilor nu este o creaţie a epocii zilelor noastre; ea a început să se cristalizeze încă de la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Analiza situaţiei evreilor din punctul de vedere al statutului lor juridic în epoca modernă prin filtrul drepturilor omului nu poate fi considerat un demers prezenteist.

Note

[1] Vezi, de pildă, cronica lui Elia Kapsali din Creta scrisă în 1523, în care se vorbeşte despre „negustori evrei care cutreierau cu negoţul lor ţara Valahiei" (Apud J. Pineles, *Istoria evreilor din cele mai vechi timpuri până la Declaraţia Balfour.* Iaşi, „Viaţa Românească", 1928, p. 356).

[2] *Bibliography of the Jews in Romania.* Tel Aviv, 1991.

[3] C.S.I.E.R. din momentul înfiinţării sale. Orientarea şi activitatea spre alcătuirea bazei documentare necesare pentru elaborarea unei istorii a evreilor din România. În acest scop a început publicarea colecţiei de documente intitulată *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România.* Din această colecţie au apărut 5 volume, însumând câteva mii de documente edite şi inedite. Ele reflectă istoria evreilor în contextul societăţii româneşti, între secolele XIV-XIX (până în anul 1848). După Revoluţia din 1989 activitatea Centrului, pentru o perioadă de câţiva ani, a fost orientată în direcţia cercetării Holocaustului în contextul românesc. Cu această tematică s-au publicat cinci volume însumând, de asemenea, câteva mii de documente. Ambele colecţii, bazate pe o concepţie riguros ştiinţifică, cuprind ample studii introductive, glosare, indici şi bibliografie. Documentele sunt completate cu note explicative; ele se constituie în instrumente de lucru indispensabile cunoaşterii istoriei evreilor în general şi a perioadei Holocaustului în special. În ultimii zece ani s-au mai publicat: *Evreii din România în războiul de reîntregire a ţării 1916-1919* (1996, 332 p.); *Parlamentari evrei în forul legislativ al României 1919-1940* (1998, 424 p.); *O istorie a evreilor din România în date* (2 volume, 2000, 700 p.); *Un licăr în beznă* (1997, 354 p.) şi *Confidenţial* (2002, 247 p.); *Evreii din România în texte istoriografice. Antologie* (2002, 658 p.) – este o ediţie critică a unor studii istoriografice datorate câtorva generaţii de intelectuali evrei din România din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi primele decenii ale secolului XX. Lucrarea completează colecţia IMER şi prezintă totodată o istorie culturală şi intelectuală a evreilor din România. În acelaşi timp, s-au elaborat şi lucrări de sinteză istorică precum: Hary Kuller, *Presa evreiască bucureşteană* 1857-1974 (1996, 161 p.); Idem, *Opt studii privind istoria evreilor din România* (1998, 300 p.); Lya Benjamin,

https://biblioteca-digitala.ro

Prigoană şi rezistenţă în istoria evreilor din România. 1940-1944. O culegere de studii (2001, 474 p.); Hary Kuller, *Evreii în România anilor 1944-1949. Evenimente, documente, comentarii* (2002, 600 p.). Tot atâtea titluri care reflectă o bibliografie impresionantă. Cărţi de referinţă pentru cunoaşterea istoriei evreilor din România în diferite etape istorico-politice.

[4] Vezi în acest sens: *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae.* (Publicaţie anuală apărută în Editura Hasefer, volumele I-VII 1996-2002).

[5] *Istoria românilor*, vol. VIII, *România întregită (1918-1940).* Prof. univ. dr. Ioan Scurtu, coordonator, dr. Petre Otu, secretar. Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2003, p. 308.

[6] *Op. cit.* p. 58.

[7] *Op. cit.*, vol. VII, tom II. *De la independenţă la Marea Unire (1878-1918).* Coordonator acad. Gheorghe Platon. Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2003 p. 69-75.

[8] *Op. cit.*, p. 71

[9] *Ibidem*, p. 74.

[10] *Ibidem*, p. 75.

[11] Octavian Gâdei, *Ocrotirea minorităţilor*, Iaşi, Tipografie concesionară Alexandru Terek. Mârzescu 9, 1935, p. 35.

[12] *Op. cit.*, p. 40.

[13] *Ibidem.*

[14] Gh. Platon, *op. cit.*, p. 70.

[15] Iată câteva titluri semnificative în acest sens: Avram Rosen. *Participarea evreilor la dezvoltarea industrială a Bucureştiului din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până în anul 1918*, Ed. Hasefer, Bucureşti, 1995, 192 p.; *Contribuţia evreilor din România la cultură şi civilizaţie*, Coordonare generală: Acad. Nicolae Cajal, dr. Harry Kuller, Bucureşti, f.e., 1996, 66 p.; Liviu Rotman, *Şcoala israelito-română (1851-1994)*, 1999, 433 p.); Iancu Brauştein, *Evreii în prima universitate din România.* Catalogul documentelor aflate în fondul rectorat de la Arhivele Naţionale. Direcţia Judeţeană Iaşi. 1860-1948 (Edit. Dan, Iaşi 2001, 419 p.); Avram Rosen, *Contribuţia evreilor la profilul industrial în România interbelică* (E.H., 2002, 291 p.). Cartea cuprinde un substanţial capitol privind contribuţia evreilor la dezvoltarea industrială în România anilor 1900-1918; Iancu Brauştein, *Întreprinzători evrei în Moldova. 1879-1950* (două volume, 1114 p.), Iaşi, Junimea, 2003.

[16] Dr. Adolphe Stern, *Din viaţa unui evreu român. Însemnări din viaţa mea.* Ediţie îngrijită, adnotată şi postfaţă de Ţicu Goldştein (Ed. Hasefer, 2001, vol. III, p. 72-73).

https://biblioteca-digitala.ro

REGIMUL EVREILOR SUB FANARIOȚI (1711-1821)

PAUL CERNOVODEANU,
membru de onoare al Academiei Române

În epoca fanariotă, centrul de greutate al comunității israelite s-a plasat în Moldova, unde se aflau, de altfel, cei mai mulți evrei din Principate. În această perioadă, evreii au fost constituiți în „breasla jidovilor" – așa cum exista, de pildă, și „breasla armenilor" – , în cadrul căreia conducerea laică era asigurată de un staroste, iar cea religioasă de un rabin, ambii confirmați de domnie. Când obștile evreiești s-au înmulțit, breasla din Iași devenind reprezentanta tuturor comunităților, numărul staroștilor a sporit la doi sau trei, conducătorul lor fiind „roș medina" (capul „evreimii din țară"), iar rabinul a fost recunoscut, la rândul său, ca hahambașa, adică marele rabin al tuturor evreilor din Moldova, avându-i sub jurisdicția lui și pe coreligionarii din Țara Românească. Obștea evreiască era cuprinsă în complexul breslelor de negustori și meseriași neortodocși, dar supuși ai țării, nu străini. Ea plătea o dare fixă și se afla sub oblăduirea vistieriei sau a marelui cămăraș. Din venitul taxei instituite pe carnea cașer, pe tăierea rituală a vitelor și păsărilor („crupca", „gabela") se plătea trimestrial, prin stărostie, către cămara domnească, cota dărilor, proporțional cu numărul membrilor permanenți ai breslei. Restul banilor servea la întreținerea așezămintelor obștii – sinagoga, Talmud-Tora, rabinatul, azilul pentru săracii suferinzi, cimitirul, fondul de răscumpărare a robilor, cel destinat nevoiașilor din Palestina etc.

Rabinatul judeca – pe lângă cauzele de drept civil sau religios – și toate procesele de natură comercială. Apel se putea face – pentru acestea din urmă – și la marele cămăraș sau chiar la Divanul domnesc. Titlul de mare rabin sau hahambașa a fost, timp de aproape 100 de ani, în epoca fanariotă, apanajul scoborâtorilor lui rabi Naftuli Cohen, căruia Poarta i-a acordat demnitatea ereditară în 1719. După conducerea impopulară și contestată a fiului acestuia, Bețalel (m. 1743), împotriva căruia evreii din Iași s-au plâns lui Constantin Mavrocordat, la 24 septembrie 1741, că îi supăra mereu cu cereri de bani și alte angarale, nepotul lui Naftuli, Isac, a fost recunoscut de comunitate, care a căpătat scutiri de vamă și impozite de la Constantin Racoviță în aprilie 1756, neplătind „desetina" pe 50 de stupi, „vădrăritul" pe

https://biblioteca-digitala.ro

500 de vedre de vin şi „cuniţa" pe 10 vite şi nici o vamă pentru 3 „cufe de horilcă (rachiu) aduse din Ţara Leşască". După moartea lui Isac, în 1777, comunitatea a încercat să desfiinţeze principiul eredităţii, alegându-l ca hahambaşa pe Mordehai ben Moise Haim, rabin ale cărui erudiţie şi pricepere cântăreau mai mult decât dreptul strămoşesc al familiei Cohen. El a fost confirmat în această demnitate de Grigore al III-lea Ghica, în martie 1777, întărindu-i-se şi vechile privilegii, precum şi dreptul de a încasa taxe de la logodne, cununii şi despărţiri, un impozit unitar de 1 leu pe cap de evreu al comunităţii şi vechiul drept al „crupcăi": „câte patruzeci şi cinci de bani de vită (de carne) caşer". Prin acest hrisov, domnul îi mai întărea şi privilegiul să judece ca „hahambaşa" pricinile dintre evrei, „după orânduiala şi obiceiul legii lor", iar pricinile mai importante să fie aduse la cunoştinţa marelui cămăraş şi chiar a Divanului. Rabinatul lui Mordehai a durat până în 1790, după care a revenit la demnitatea de hahambaşa vechea „dinastie" Cohen, reprezentată de Naftuli, fiul lui Isac, care în 1793 a obţinut hrisov de întărire de la Mihai vodă Suţu, reîntărit, în 1799, de Constantin vodă Ipsilanti. După decesul lui Naftuli, demnitatea de hahambaşa a fost ocupată, în 1809, pentru ultima oară de fratele răposatului, Saim sau Isaia, care, prin greşelile comise, a compromis instituţia şi a contribuit la desfiinţarea ei în 1834.

Numărul evreilor din Moldova a crescut, în secolul al XVIII-lea, nu numai prin spor natural, ci mai ales prin colonizări. Domnia, boierimea şi înaltul cler erau interesate – în special pentru împopularea aşezărilor urbane – să facă apel la alogeni, printre care se numărau şi evreii, spre a-şi spori veniturile şi a asigura prosperitatea economică a oraşelor şi târgurilor din principat. Un exemplu tipic îl constituie hrisovul dat de Constantin vodă Mavrocordat, la 2 aprilie 1742, pentru chemarea „oamenilor străini" în ţară, asigurându-le imunităţi fiscale, în afara plăţii unui bir anual modic, de 5 ½ lei pe cap de familie.

În perioada fanariotă întâlnim aşezări evreieşti – în afara comunităţilor mai vechi stabilite la Iaşi, Suceava, Piatra Neamţ, Botoşani, Bacău, Siret, Bârlad, Roman, Dorohoi, Chişinău şi Soroca – şi în alte locuri: în târgurile Ştefăneşti (ţin. Dorohoi) (1720), Lăpuşna (ţin. Orhei) (1735), Orhei (ţin. Orhei) (1742), Târgu Ocna (ţin. Bacău) (1742), Hârlău (ţin. Hârlău) (1742), Bălţi (ţin. Suceava) (1792) etc.; de asemenea, unii domni au emis hrisoave prin care evreii, alături de alţi alogeni, au fost chemaţi să înfiinţeze târguri şi aşezări noi, cum ar fi, de pildă, la Şoldăneşti (1780) sau Şomuz, numit ulterior Fălticeni (ţin. Suceava), Vlădeni, numit ulterior Mihăileni (ţin. Suceava) (1792), Burdujeni (ţin. Suceava) (1792), Teleneşti (ţin. Orhei)

https://biblioteca-digitala.ro

(1794), Pânzăreni (ținutul Iași), Sulița (țin. Botoșani) (1806), Podul Iloaiei (țin. Iași) (1810), Săveni (țin. Dorohoi) (1818) etc., în afara reîmpopulării altor așezări mai vechi, ca de pildă cea de la Târgu Frumos (țin. Cârligătura).

După cum arăta încă din 1914 și cercetătorul Elias Schwarzfeld, „evreii erau considerați în orașe ca târgoveți (bourgeois, Bürger), un titlu de care nu se bucurau în nici o țară occidentală din Europa și grație acestei calități erau puși pe un picior de egalitate cu toți locuitorii târgului, bucurându-se de aceleași drepturi și îndatoriri, de aceleași favoruri, imunități și scutiri, luând parte și la administrarea lui".

Evreii (în special aşkenazi) stabiliți în Moldova proveneau mai ales din Europa răsăriteană: Polonia, Ucraina și Rusia, dar unii dintre ei, puțini la număr, emigrau și din partea centrală a continentului (Austria, Ungaria, Boemia sau chiar Germania). Așadar, alături de vechii breslași israeliți (hrisoveliții), s-au așezat în țară și evrei de origine străină, austriacă, polonă și rusă, constituiți în categoria aparte a „sudiților" (supușilor), intrați după 1782, sub autoritatea consulilor străini. Nu existau, în Moldova, restricții legale în ceea ce privește așezarea comunităților evreiești – exceptând mediul rural, unde nu aveau voie să se instaleze – dar, de pildă, le era interzisă achiziționarea de proprietăți funciare și nu puteau depune în pricini de judecată ca martori împotriva creștinilor. În schimb, după cum observa chiar istoricul evreu M.A. Halevy, „Ghetto", „Judensteuer" sau „Leibzoll" n-au existat în Țările Române. Renegaților convertiți la creștinism li se asigurau favoruri considerabile: erau scutiți de bir, pe lângă faptul că li se iertau toate „păcatele" – considerate ca atare după vechea legiuire a pravilelor – comise înainte de convertire.

În privința dinamicii populației evreiești din Moldova, până într-a doua jumătate a sec. al XVIII-lea nu dispunem de cifre statistice. *Catastihul Iașilor din 1755* – parvenit nouă incomplet – specifică prezența în oraș a doar 65 de proprietari evrei din totalul de 1.853, la care se adaugă trei botezați și, probabil, doi români căsătoriți cu evreice. *Sama visteriei Moldovei,* din anii 1761-1764, alcătuită în vremea domniei lui Grigore Calimachi, nu se pretează la aprecieri statistice, indicându-se sporadic și imposibil de cuantificat, numai birurile plătite de diverși meseriași evrei (argintari, ceasornicari și cuiungii) din Suceava, Iași, Bârlad, Galați, fără a se putea determina numărul persoanelor. Date mai sigure le oferă primul recensământ al populației Moldovei, efectuat de autoritățile militare de ocupație ruse, în mai-iunie 1774, din care rezultă – adunați pe târguri, ocoale și ținuturi – 1.323 evrei capi de familie, din care 843 în mediul urban

https://biblioteca-digitala.ro

(63% din totalul populației evreiești) și 480 în cel rural (37%), desemnați ca „rufetași" (adică breslași beneficiind de un regim fiscal privilegiat față de restul birnicilor), totalizând cca. 4.000 de suflete la orașe și târguri și 2.000 la sate; adică 8,8% din totalul populației orașelor și târgurilor din Moldova și 0,6% din cel al locuitorilor de la sate.

După anexarea Galiției de către austrieci – cu prilejul primei împărțiri a Poloniei între lacomii ei vecini habsburgici, prusaci și țariști, în 1772 –, ținut pe care evreii îl populau în număr masiv, a început a doua emigrare a lor spre sud. Înainte de răpirea Bucovinei, ei se aflau instalați în număr redus în această provincie – după estimările generalului Karl von Enzenberg, comandant austriac, numărul familiilor nedepășind 175, adică mai puțin de 1.000 de persoane. În momentul alipirii administrative a Bucovinei la Galiția, în 1790, s-au deschis larg porțile imigrării evreiești, atât în amintita provincie românească, cât și în Moldova. Bucurându-se de protecția imperială, ca „sudiți" ai influentului Imperiu habsburgic, și având o deosebită înclinare către comerț, ei au izbutit să-și găsească lesne îndeletniciri rodnice în acest principat. Calculele economistului Eugen Țațomir, folosind, desigur, estimările oferite de *Condica liuzilor*[*] *pe 1803,* duc chiar la un total al populației evreiești din acel an de 11.732 de persoane. Ținutul Iași (jud. Iași și Cârligătura) deține cea mai mare pondere cu 2.972 de evrei, urmat de ținuturile Botoșani (jud. Botoșani și Hârlău), cu 2.608, Dorohoi (jud. Dorohoi și Herța), cu 2.136 și Suceava, cu 2.104; dintre orașe, capitala Iași număra 2.420 de evrei, Botoșani 1.400, Fălticeni 828 și Dorohoi 760. În restul principatului, populația evreiască era mult mai rarefiată, cifrându-se între 540 de locuitori (ținutul Neamț) și 20 (ținutul Putna). În sfârșit, în preajma încheierii perioadei fanariote, în 1820, după calculele aceluiași economist, bazate pe recensământul orânduit de Mihai vodă Suțu, populația evreiască a Moldovei a mai crescut – prin spor natural și imigrări – cu 7.180 de persoane, atingând astfel cifra de 18.912.

În privința ponderii comunității evreiești față de restul populației, luând ca bază calculul aproximativ, pentru aceeași perioadă, al lui Dionisie Fotino, care a estimat numărul evreilor la vreo 10.000 de familii, față de un total de 104.500 autohtone – excluzând boierii, clerul ortodox și diverșii străini, neincluși în această socoteală –, rezultă că ei reprezentau atunci cca. 8% din populația Moldovei.

În privința rosturilor economice, majoritatea evreilor din Moldova activau în comerț, arendășie și meșteșuguri. Negustorii mari, avuți,

[*] Liude = unitate contribuabilă înglobând 1-12 birnici.

https://biblioteca-digitala.ro

concurându-i cu succes pe alți străini, aflați sub protecția Porții (ceea ce a provocat, în 1750-1751, protestul sultanului – reînnoit în 1774 – adresat domnilor români) își desfășurau îndeletnicirile în capitală și în centrele urbane mai dezvoltate, desfăcând în prăvăliile lor postavuri, articole de manufactură și galanterie, aduse în special de la Lipsca (Leipzig), atlase, taftale leșești, giuvaericale din Veneția, Constantinopol și Polonia, monopolizând, de asemenea, în mare măsură, negoțul de grâne, miere, vite (mai mult pentru export), lână și brânzeturi. Marchitanii sau negustorii de mărunțișuri umpleau micile lor dughene din târguri și chiar din sate cu tutun, bumbac, orez, sare, fier, frânghii, dohot*, aramă, ciubote și oale, mult căutate și folosite în gospodăriile țărănești. Evreii au contribuit, așadar, la dezvoltarea comerțului intern și extern al Moldovei, lărgind piața – așa cum au făcut-o și în alte părți –, care piață, la rândul ei, a jucat un rol benefic în direcționarea evoluției preponderent urbane a populației evreiești.

Concomitent cu negoțul, întreprinzătorii evrei s-au ocupat și cu arendășia, achiziționând ceea ce le putea aduce un câștig rapid în rambursarea investiției imediate (prețul arenzii): cârciumi, pivnițe de vin, velnițe de rachiu, mori, vaduri, vămi, poduri, prăvălii, ateliere. Sumele câștigate prin arendășie au dus la acumularea primitivă a capitalului, investit apoi de beneficiari în „întreprinderi" comerciale sau manufacturiere mai importante. În afara velnițelor de rachiu „jidovești", întâlnite în această epocă mai ales la Soroca, un întreprinzător ca Hețel Marcovici capătă învoire de la domnie, în 1768, pentru a întemeia o fabrică de sticlă și alta de hârtie, iar un document din 1 august 1800 amintește de „fabrica" de carâte (trăsuri) a lui Aron Suhăr.

În ceea ce privește practicarea meșteșugurilor de către evrei, ea este variată, ei manifestându-se în domeniul agroalimentar (casapi, covrigari, halvagii), al textilelor (ceaprazari, croitori, ișlicari, postăvari, potcăpari, țesători), al pielăriei (ciubotari, cojocari, legători de cărți, tăbăcari), al blănăriei (blănari, căciulari), al lemnului (butnari, cocieri), al sticlei (geamgii, fanaragii sau lampagii, sticlari), al metalelor (alămari), inclusiv al celor prețioase (argintari, tipsieri, zlătari sau aurari), al pietrelor prețioase (cuiungii sau bijutieri, giuvaergii).

În domeniul profesiunilor liberale, întâlnim, în ramura medico-sanitară: băieși, cioclii, săpunari, precum și trei medici: Iosip din Iași, în 1774, Cuter din Suceava, în 1782 și Moise din Roman, în 1792; de asemenea, un dascăl (Avram, din Iași, în 1774) și un tălmaci (Solomon, din

* Lichid uleios, de origine vegetală, folosit la ungerea osiilor carelor și căruțelor.

https://biblioteca-digitala.ro

Iaşi, în 1774). Din rândul somităţilor medicale evreieşti, funcţionând la Curtea domnească din Iaşi, este cazul să amintim de doctorul Iosif Conian (m. 1732), un învăţat de origine sefardă, şi de un alt doctor, savant din Bursztyn (Galiţia), se pare tot sefard, aflat în slujba domnitorului Constantin vodă Racoviţă (1752).

Meşteşugarii evrei erau organizaţi în bresle numite *poale ţedek* (= lucrători cinstiţi, făcători de bine), conduse de staroşti puşi sub ocrotirea hahambăşiei. Breslaşii nu aveau voie să angajeze calfe creştine şi erau obligaţi să respecte prevederile eticii şi religiei iudaice; pentru privilegiile lor, aceste bresle plăteau anumite taxe comunitare. Printre breslele meşteşugăreşti evreieşti mai cunoscute, amintim pe acelea ale „cioclilor jidoveşti" din Iaşi (1729) şi Telineşti (Orhei) (1794) şi a meşterilor ceaprazari din Iaşi (1796-1797), unită apoi cu cea a croitorilor, precum şi breasla meşterilor potcăpari şi căciulari (1797). În sfârşit, o categorie aparte o constituiau cămătarii şi zarafii, recrutaţi şi din alţi alogeni – greci, armeni, turci –, întâlniţi la Iaşi, Roman, Botoşani, Târgu Trotuş, Soroca şi în alte aşezări, care compensau prin credit lipsa de capital rulant şi asigurau circulaţia banilor, a cărei asigurare pe această cale era resimţită ca o cerinţă stringentă într-o ţară care nu avea monedă proprie.

Un exemplu de viaţă citadină evreiască mai activă, în Moldova, ni-l oferă capitala principatului, Iaşi. Evreii îşi aveau aici, din vechime, cartierul lor, aşa numita „mahala jidovească", care se întindea de-a lungul văii răsăritene a colinei centrale (o porţiune cuprinsă între capetele fostelor străzi Aron Vodă şi Apeduct). Alţii mai locuiau şi în „mahalaua nemţească", iar cei bogaţi (cămătarii, zarafii, negustorii de ţesături străine, cârciumarii ş.a.) ocupau case şi prăvălii pe Uliţa Mare. Mulţimea se înghesuia în Târgul Cucului, unde era sediul hahambăşiei, în apropiere de sinagoga veche, construită între 1657 şi 1682 pe un loc al mănăstirii Aron Vodă. Această sinagogă este menţionată în 1726, pe lângă fânăria domnească, cu prilejul tulburărilor antisemite provocate sub pretextul unui aşa-zis omor ritual, căruia se pretindea a-i fi căzut victimă un copil creştin din Oniţcani (Orhei), incident care, datorită răsunetului său negativ la Poartă şi comportamentului venal şi inabil al lui Mihai vodă Racoviţă, l-a costat pe acesta chiar tronul, fiind mazilit la 25 septembrie al aceluiaşi an. Între 1736 şi 1751, sinagoga este menţionată în documentele mănăstirii Aron Vodă, iar în 1762, a fost reclădită, având vreo 50 de enoriaşi stăpânitori de jeţuri.

O dată cu creşterea populaţiei evreieşti din Iaşi, s-au înmulţit şi sinagogile; astfel, în 1798 este amintită cea a Croitorilor, distrusă în incendiul din 1822 şi refăcută în 1824, apoi Sărata, zidită în 1816 alături de

https://biblioteca-digitala.ro

baia evreiască, sau sinagoga din Podu Roşu, înfiinţată între 1803-l811. Alte sinagogi fiinţau la Târgul Neamţ, Huşi, Bacău, Cernăuţi, Vijniţa (ţinutul Cernăuţi); Grigore al III-lea Ghica a aprobat la 19 iulie 1766 cererea comunităţii din Piatra Neamţ de a-şi ridica o sinagogă în locul celei vechi, dărâmată de cutremur, iar la 29 aprilie 1800 este amintită şi una la Focşani; vechiul cimitir evreiesc din Iaşi – dezafectat în 1880 – se afla în mahalaua Ciurchi, de pe coasta sud-estică a Tătăranilor, unde au fost identificate pietre de mormânt din veacurile XVII-XVIII.

*

Regimul de care s-au bucurat evreii din Ţara Românească – şi îndeosebi cei din Bucureşti – în epoca domniilor fanariote a fost aproape identic cu cel din Moldova. În secolul al XVIII-lea, comunitatea din Bucureşti era condusă de un staroste – cu rol fiscal-administrativ –, dar prin faptul că, din punct de vedere religios, conducătorul obştii, hahambaşa, îşi avea reşedinţa la Iaşi, cu timpul acest staroste şi-a arogat anumite drepturi de lider spiritual, în calitatea sa de vechil sau locţiitor de hahambaşa. Oricum, prin hrisovul acordat, în mai 1764, stărostiei din Bucureşti şi din alte târguri unde locuiau evrei, Ştefan vodă Racoviţă întăreşte autoritatea asupra lor, a hahambaşei Isac ben Beţalel, membru al „dinastiei" Cohen din Iaşi, acesta urmând a primi câte un leu pe an de la fiecare membru al comunităţii din principatul muntean, pentru carnea de vită tăiată caşer. Cu un an înainte, la 25 iunie 1763, murise un Işaiahu (Isaia) ben Beţalel, care trebuie să fi fost fratele lui Isac şi, probabil, staroste şi vechil de hahambaşa. Această dublă demnitate este întărită de Alexandru vodă Ipsilanti, în 1775, unui anume Pilat sau Pelet, printr-un hrisov în care se înşiră şi scutirile fiscale de care beneficia comunitatea, adică fumărit, vinărici, dijmărit pe casele, vinul, bucatele şi 200 de stupi, şi dreptul evreilor de a-şi menţine povernele şi sinagoga. La 7 octombrie 1783, Mihai vodă Suţu a acordat lui Iosif Simion un hrisov identic, pe care Nicolae Mavrogheni îl va reîntări, cu Divanul său, la 10 ianuarie 1787. După pacea de la Iaşi (1791), Mihai vodă Suţu, revenit în scaunul de domnie al Ţării Româneşti, a reîntărit privilegiile comunităţii evreieşti, la 2 decembrie 1792, recunoscând ca staroste şi vechil de hahambaşa pe învăţatul David. Acesta a condus destinele conaţionalilor săi până la 1812, dezbărându-se de tutela de la Iaşi şi îngăduindu-şi adoptarea de măsuri, fără a-l mai consulta pe hahambaşa; David s-a considerat reprezentantul autorizat al evreilor din principatul muntean şi a numit, cu de la sine putere, câte un vechil de staroste la Focşani, Craiova, Ploieşti. Sudiţii au îndurat cu greutate tutela autohtonilor şi, profitând de protecţia consulară, au căutat să se sustragă de la obligaţiile lor băneşti faţă

https://biblioteca-digitala.ro

de comunitate. De aceea, spre a împlini nevoile crescânde de bani ale comunității, Mihai vodă Suțu a aprobat, în 1802, urcarea taxei pe ocaua de carne caşer la două parale, „neputând întâmpina într-un alt chip cheltuielile trebuințelor ce are breasla într-această vreme". În perioada ocupației ruse din timpul războiului ruso-turc din 1806-1812, se ajunge la un conflict deschis între hrisoveliți şi sudiți, aceştia din urmă obținând de la generalul rus Stetter dreptul de a-l avea ca sindic al obştii, în locul lui David, pe un neamț! Scandalul nu încetează decât după pacea de la Bucureşti, când Ioan vodă Caragea l-a confirmat ca staroste al obştii pe Haim Herş, în 1813, însărcinându-l să exercite un control riguros şi asupra sudiților. Totodată, acelaşi domn, după raportul marelui postelnic Nicolae Scanavi a hotărât că numai breasla „ovreilor pământeni" avea dreptul să taie carnea caşer, iar nu şi străinii, decizie pe care domnia o va repeta şi în 1817. În sfârşit, în 1819, Alexandru vodă Suțu, ultimul domn fanariot, îl confirma ca staroste şi hahambaşa pe Moise, fiul lui David, a cărui erudiție o întrecea pe cea a părintelui său. Toate vechile scutiri şi prerogative ale stărostiei şi hahambăşiei au fost reconfirmate în hrisovul domnesc, alături de privilegiile breslei întregi din cuprinsul „acestei pravoslavnice Țări Româneşti".

În privința numărului evreilor din principatul muntean – aşkenazii (galițienii), coborându-se dinspre Milcov, iar sefarzii (spaniolii), cu un standard de viață mai ridicat decât primii, provenind din Imperiul Otoman –, nu dispunem de date precise; Dionisie Fotino îi înglobează, laolaltă cu ceilalți străini, la 1500 de familii, pe când elvețianul François Recordon îi socoteşte cam la 5-6000. Acest secretar domnesc al lui Caragea vodă recunoaşte, de altfel, că evreii „în Țara Românească se bucură de o mare libertate în exercițiul cultului lor din partea stăpânirii, dar suferă aici, ca pretutindeni, insultele plebei. Şi sunt aproape toți reuniți la Bucureşti, Craiova şi Ploieşti, unde trag mai bine folos din negoțul şi meseriile lor decât în celelalte oraşe". În catagrafia incompletă ce ne-a rămas, efectuată de administrația militară rusă, privind oraşul Bucureşti în 1810-1811, sunt recenzați individual doar 862 de evrei de ambele sexe, populând în special mahalalele Colțea, Sf. Gheorghe şi Stelea. Cu o excepție, toți evreii recenzați locuiau cu chirie; cei mai mulți erau slujiți de personal domestic şi doar unul singur, localnic, ce era şi proprietar de casă, dispunea de un rob țigan. Din punct de vedere al cetățeniei, numai câțiva erau localnici, majoritatea având cetățenie austriacă, iar alții germană, franceză, rusă şi chiar turcă (cei veniți din sudul Dunării). În 1820, erau înregistrați în Bucureşti doar 127 de evrei capi de familie birnici (însemnând, probabil, cu familiile lor, aproximativ 635 de persoane), ce plăteau o capitație de 14 lei,

https://biblioteca-digitala.ro

adică un total de 1778 de lei. În Țara Românească, mai este întâlnită, de prin 1719-1720, o comunitate și la Ploiești, înglobând, cu multă probabilitate, una mai veche, așezată la Bucov, fosta capitală a județului Prahova, decăzută în urma avântului luat de centrul urban anterior amintit. Majoritatea evreilor din Ploiești se ocupau cu negoțul, posedând dugheni în oraș. Comunitatea este împrospătată, în 1806, cu imigranți sefarzi veniți de peste Dunăre, cărora li se îngăduie să-și ridice și o sinagogă, în fundul unei curți, pe „ulița evreiască", plătind pentru ea o chirie anuală de 50 de lei, sumă ce întrecea în acel timp valoarea unei proprietăți. Alți sefarzi, pribegind și din pricina tulburărilor provocate în Imperiul Otoman de rebelul pașă de Vidin, Pazvantoglu, populează Craiova, în deceniul 1805-1815, deși o comunitate cu negustori și meșteșugari este atestată încă din 1780; printre ei se aflau și proprietari de case, plătind bezmăn la mănăstirea Hurezi. Comunități evreiești mai mici sunt întâlnite și la Cerneți, orășel populat de sefarzi, strămutați din Vidin între 1797 și 1807, precum și la Focșani (1798) și la Buzău, înainte de 1821.

Din punct de vedere profesional, evreii din Țara Românească se ocupau, ca și cei din Moldova, cu comerțul, arendășia și meșteșugurile. Comunitatea evreiască din București avea o principală ramură de activitate în industria și comerțul băuturilor: povernele de horilcă (rachiu), menționate în toate actele de privilegii din 1775, 1783, 1787, 1792, 1805 ș.a. și ridicate pe locuri puse anume la dispoziția lor de către domnie. Alți evrei, cu deosebire sefarzi, erau factori comerciali sau samsari, zarafi și practicau camătă; alții se ocupau cu negoțul de manufactură, „lipscănie", ajungând la situații prospere, ca aceea a lui Herș Finkelstein (1818). Cea mai mare parte a populației evreiești din capitala principatului muntean era alcătuită, însă, din meseriași, repartizați pe specialități: prelucrători ai textilelor (ceaprazari, croitori, ișlicari), ai pieilor (cizmari, legători de cărți), ai sticlei (geamgii, sticlari), ai metalelor (tinichigii), inclusiv ai celor prețioase (argintari, aurari), ai pietrelor prețioase (giuvaergii), la care recurgeau, în afara locuitorilor de rând, chiar și boierii și uneori Curtea domnească. În domeniul alimentar, întâlnim și în restul țării brutari și cășieri (preparatori de caș). În toate comunitățile sunt întâlniți evrei povarnagii, telali și boccegii, iar la Craiova halvagii, ceaprazari și tinichigii. Printre profesiunile liberale sunt întâlniți dascăli și medici, dintre care cel mai însemnat a fost savantul sefard Daniel Fonseca (1672-1733), funcționând la Curtea lui Nicolae vodă Mavrocordat, totodată ca pedagog, cărturar și diplomat ilustru.

În Țara Românească se menționa – ca rezultat al unei prejudecăți izvorâte, probabil, și din concurență comercială – interdicția de a se vinde

https://biblioteca-digitala.ro

imobile evreilor. Şicanele administrative erau destul de frecvente. De pildă, negustorii evrei care nu desfăceau produse alimentare erau opriţi, încă din 1783, de a ţine dughenele deschise în zilele de duminică şi în „praznicile cele mari împărăteşti şi ale Maicei Preciste". În 1808, s-a interzis orice fel de comerţ, până şi cel ambulant, în zilele sărbătorilor ortodoxe, iar în 1811, trebuiau respectate „sâmbetele, duminicile şi celelalte zile de sărbătoare, evreieşti şi creştine". Renegaţii erau tot aşa de favorizaţi ca şi în Moldova, acordându-li-se tot felul de privilegii.

Despre lăcaşurile de cult ale celei mai active comunităţi evreieşti – cea din Bucureşti – posedăm cele mai relevante date. După distrugerea sinagogii existente în 1715, comunitatea şi-a construit altă casă de rugă, în cartierul evreiesc „mahalaua Popescului", cuprinzând ulițele din preajma Jigniței, amintită în hrisoave domneşti între 1764 şi 1802. Evreii au mai făcut încercări să-şi ridice sinagogi şi în alte colţuri ale Bucureştilor, dar fanatismul vremurilor şi prejudecăţile antisemite, puternic înrădăcinate în conştiinţa înalţilor ierarhi din Orientul ortodox, atotputernici atunci, le-au zădărnicit eforturile. Astfel, în timpul lui Alexandru Scarlat Ghica (1766-1768) comunitatea şi-a făcut o sinagogă lângă hanul Sf. Gheorghe Nou, dar la intervenţia lui Efrem al II-lea, patriarhul Ierusalimului (1766-1770), hanul fiind închinat Sfântului Mormânt, lăcaşul a fost dărâmat; în vremea lui Alexandru Ipsilanti (1774-1782), evreii au izbutit să-şi ridice o sinagogă „mai jos de casele dumnealui vornic răposatul [Ştefan] Pârşcoveanu", dar şi aceasta „cu poruncă iarăşi s-au stricat"; în sfârşit, o a treia încercare nereuşită datează din 10 noiembrie 1793, când locuitorii din mahalaua Răzvanului s-au plâns lui Alexandru vodă Moruzi că evreii, „din cari cei mai mulţi sunt sudiţi", au ridicat o sinagogă în hanul Niculescului, într-o casă pe „care o ţin cu chirie de sunt ani patru". Domnul porunceşte, la 9 ianuarie 1794, dărâmarea ei, adevăratul motiv fiind concurenţa comercială pe care le-o făceau localnicilor negustorii evrei din amintita mahala. De-abia peste câţiva ani evreii au obţinut dreptul de a-şi clădi o altă sinagogă de lemn în mahalaua Schitu Măgureanu, ce devenise un alt cartier evreiesc şi unde se afla şi baia comunităţii, iar în apropiere, vechiul cimitir – dezafectat demult –, situat în capul Podului Mogoşoaiei (fost odinioară, la intrarea prin strada Sevastopol). Noua sinagogă a ars complet în toamna anului 1813, ca şi aceea din mahalaua Popescului, existentă de mai înainte, iar în locul lăcaşurilor de rugăciune oficiale s-au improvizat mai multe „beit-midraşim" în case luate cu chirie. Situaţia s-a prelungit până târziu, în vremea regimului regulamentar când, în 1845, stărostia condusă de Israel Herş (Baraţ) va întemeia Sinagoga Mare, aparţinând obştii evreilor lehi.

https://biblioteca-digitala.ro

Până la sfârşitul secolului al XVIII-lea, evreii sefarzi, deosebiţi de coreligionarii lor aşkenazi, n-au avut în Bucureşti o sinagogă proprie, fiind prea puţini la număr. De-abia pe la începutul secolului al XIX-lea, numărul lor a crescut, prin aşezarea câtorva zeci de emigranţi din Turcia. Ei au înfiinţat, la 1811, o „confrerie sacră" aparte şi au izbutit să-şi clădească o sinagogă, în 1818, cu îngăduinţa lui Ioan vodă Caragea, tot în mahalaua Popescului, din iniţiativa lui Gabriel Cohen şi a lui Marcu Alşech.

*

În ceea ce priveşte integrarea comunităţii evreieşti în sânul obştii autohtone româneşti, ea fost, în general, paşnică, coabitarea dovedindu-se benefică mai ales în desfăşurarea activităţilor economice, în pofida prejudecăţilor, superstiţiilor şi obscurantismului ce animau pături sociale destul de însemnate; pe primul loc au stat acuzele împotriva aşa-zisului „omor ritual", o născocire-vestigiu a Evului Mediu, prin care se pretindea că evreii omorau copii sau adulţi creştini pentru a le folosi sângele în prepararea azimei pascale. Astfel de învinuiri absurde au dus uneori în secolul al XVIII-lea la întemniţări nedrepte ale unor evrei acuzaţi de asemenea atrocităţi, la jafuri şi prădăciuni în bunurile lor sau la răfuieli sângeroase în timpul cărora au fost ucişi mulţi oameni fără vină. Răbufniri necugetate se reîntâlnesc şi în 1803 la Iaşi şi la Târgu Neamţ, datorită apariţiei unei cărţi extrem de nocive în care evreii erau acuzaţi făţiş de practicarea omorului ritual. Lucrarea intitulată *Înfruntarea jidovilor asupra legii şi obiceiurilor lor,* având ca autor pe un evreu renegat, trecut la creştinism şi călugărit sub numele de Neofit, şi tipărită în 1803, a provocat grave tulburări. Incitate la violenţă, masele fanatizate ale plebei din Iaşi au încercat să atenteze la viaţa şi bunurile comunităţii evreieşti de acolo. Membrii acesteia şi-au găsit, însă, refugiul la Mitropolie, pe lângă luminata şi înţelegătoarea persoană a mitropolitului Veniamin Costache, care a potolit spiritele aţâţate şi a condamnat pornirile sălbatice ale mulţimii, împiedicând o tragică vărsare de sânge. În acelaşi timp, domnul Alexandru Moruzi a poruncit ca exemplarele din cartea tipărită de renegatul Neofit să fie confiscate, iar mitropolitul Veniamin a dispus arestarea şi anchetarea tuturor călugărilor implicaţi în cazul acesta.

Cazurile de persecuţii împotriva evreilor din Moldova în epoca fanariotă au fost totuşi izolate şi netolerate, în majoritatea lor, de puterea centrală. Dimpotrivă, domni ca Grigore al II-lea Ghica, Constantin Mavrocordat, Grigore al III-lea Ghica sau Alexandru Moruzi s-au manifestat favorabil faţă de comunităţile evreieşti din Iaşi sau alte oraşe şi târguri, care constituiau o populaţie harnică şi aducătoare de venituri;

https://biblioteca-digitala.ro

astfel ei au acordat scutiri individuale de bir pentru meşteri pricepuţi în slujba Curţii, au pus să se restituie birul acolo unde a fost încasat samavolnic sau greşit; de asemenea, în cazuri de omorârea unor evrei s-au poruncit anchete, iar în litigii judiciare s-a dat câştig de cauză evreilor atunci când s-a dovedit că dreptatea era de partea lor; au fost apăraţi de vexaţiuni şi s-au plătit despăgubiri pentru demolarea unor dughene, la hotărniciile din oraşe participau în mod egal „târgoveţi bătrâni, moldoveni, armeni şi jidovi", ca şi la plata cislei sau a bezmănului; în sfârşit, evreii aveau dreptul să aibă pe lângă comunităţile lor lăcaşurile de rugă (sinagogile şi şcolile aferente), băile, instituţiile de binefacere, cimitirele etc., sau să şi le ridice acolo unde nu existau în aşezările nou înfiinţate. De altfel, regimul de toleranţă existent în limite destul de largi în Principate, în speţă în Moldova, explică atragerea maselor de colonişti evrei aşkenazi din Polonia, Galiţia, Ucraina, Rusia sau chiar din Europa Centrală, unde erau supuşi unor persecuţii sistematice şi chiar pogromurilor, precum şi a imigranţilor sefarzi din Imperiul otoman, putându-şi asigura o existenţă mai favorabilă la nord de Dunăre.

Ca şi în Moldova, în principatul muntean se pot discerne atitudini de apărare a evreilor de către domnii fanarioţi împotriva exceselor xenofobe, urmărind şi pedepsind vinovaţii ce comiteau astfel de acţiuni sau crime individuale, precum şi pe cei ce converteau pe evrei cu forţa la creştinism; de asemenea, acuzele de omor ritual au fost net combătute şi condamnate. Câteva exemple sunt elocvente. De pildă, prin porunci înaintate la 16 ianuarie 1794 marelui spătar, epistatului Agiei şi marelui cămăraş, Alexandru vodă Moruzi le cerea să ia sub protecţia lor pe membrii „breslei ovreilor" din Capitală – primiţi „a sălăşlui... în Bucureşti... cu orânduiala lor" – ce „pătimesc de către prăvăliaşii şi orăşenii Bucureştilor, supărându-i a nu-şi putea face alişverişul [afacerile] lor şi hulindu-i cu ocări şi înjurături în cuvinte netrebnice pe dânşii şi pe copiii lor, pe uliţe şi pe la prăvălii"; domnul nu a tolerat asemenea purtări şi cerea să se dea „nizam [poruncă] fiteşcăruia de a se părăsi fiteşcare a nu-i mai supăra", iar celor recalcitranţi care nu vor să asculte, să fie chemaţi la cercetare. Crimele împotriva evreilor erau pedepsite. Astfel, la 15 august 1790, era făcută cunoscută arestarea la Bucureşti a fiului lui Delibaşi Nicoli Maioru „pentru că au omorât 6 ovrei negustori şi l(e)-au luat tot ce au avut lângă dânşii, el şi cu 3 arnăuţi ai lui". Convertirea evreilor făcută cu silnicie era, la rândul ei, sancţionată; de exemplu, un Petru croitorul care a voit să convertească un copil de evreu prin înşelăciune a fost pedepsit de Alexandru vodă Moruzi la 4 iulie 1795, prin mijlocirea spătarului, urmând „să i se facă certare cu 100 toiege la

https://biblioteca-digitala.ro

tălpi" şi apoi să fie surghiunit „peste hotar, în ţara Moldovei", de unde îi era locul.

În cazurile de acuze de „omor ritual" avem exemple şi mai grăitoare. Astfel, la 27 martie/8 aprilie 1801, găsindu-se un creştin mort în casa unui evreu galiţian supus austriac, scursorile mahalalelor bucureştene – ataşate de răuvoitori iresponsabili cum că cel răposat ar fi căzut victimă omorului ritual pentru luarea de sânge – au pornit o prigoană sălbatică împotriva evreilor din Capitală. La intervenţia consulului habsburgic, Michael Merkelius, pe lângă Alexandru vodă Moruzi, domnul a adoptat măsuri drastice pentru reprimarea răzmeriţei, venind şi el „la faţa locului, incognito, cu o escortă serioasă spre a împrăştia mulţimea"; evreii atacaţi au fost adunaţi şi duşi la Agie spre a fi puşi sub protecţie; nişte răufăcători care au profitat de aceste tulburări spre a jefui doi negustori evrei au fost supuşi judecăţii domneşti la 13 aprilie; în caz de restituire a bunurilor prădate, ei urmau a fi doar surghiuniţi, iar în caz contrar vor fi trimişi la ocnă. Tulburările împotriva evreilor s-au repetat în Capitală peste o lună, la instigaţiile unui individ declasat, Gheorghe Condorogiul, din mahalaua Răzvan, care luase parte şi la cele întâmplate în martie, drept care fiind întemniţat şi judecat după sentinţa domnească din 9 mai 1801, „vina acestuia după netrebnicele lui urmări prea mare este, după care i se cădea pedeapsa cu viaţa lui", dar pedeapsa cu moartea fiind comutată, i s-a hotărât „osânda ocnei fără soroc", adică condamnarea la muncă silnică pe viaţă în ocnele de la Slănic.

Se cuvine a sublinia aici atitudinea corectă adoptată de Alexandru vodă Moruzi, pildă urmată şi de Constantin Ipsilanti, personaj tot atât de cultivat şi animat de vederi iluministe, ce a înaintat la 19 aprilie 1804 o hotărâre adresată mitropolitului Dositei Filitti, prin care combătea intoleranţa, obscurantismul şi prejudecăţile în privinţa legendei atât de revoltătoare a „omorului ritual". Documentul este revelator pentru spiritul de libertate şi echitate al acestui domn fanariot, cu vederi atât de înaintate: „...unii din locuitorii politiei [=oraşului] Bucureştilor, hrănind în cugetul lor o deşartă părere, că adică neamul ovreiesc ar fi omorât creştini într-adins ca să ia sânge de la cel omorât, ei pricinuiesc dintr-această planie [invenţie, fantezie] a lor multe netrebnicii şi turburare norodului de obşte, căci dintr-aceasta dându-se pricină la cei mai mulţi din... oameni proşti... ca să se folosească pre sineşi cu jafuri şi hrăpiri, fac porniri asupra ovreilor de care şi este ştiut că nici este la orânduiala legei lor un lucru ca acesta, nici s-au găsit prin cercetare vinovaţi de acest fel de urmare", domnul porunceşte mitropolitului să facă înştiinţări către tot „norodul de obşte, cât şi mai vârtos către duhovnicii şi

https://biblioteca-digitala.ro

preoții din toată politia", care înștiințări să fie citite „prin biserici în auzul tuturor de obște... încredințând pe toți că deșartă este această planie ce hrănesc în cugetul lor și nici într-un chip la legea și la neamul ovreiesc nu se urmează o faptă ca aceasta, ci aceasta o fac, precum s-a zis, acei nemernici și proști numai și numai a se dobândi pe sineși cu nedrepte jafuri, care nedreptate nu poate fi primită, nici suferită a se auzi măcar la domnia noastră, căci nu numai nu este faptă creștinească de vreun folos sufletesc, ci numai vârtos este și păcat a pătimi nedreptate și jafuri oameni ce nu sunt vinovați"; în caz de repetare a unor asemenea fărădelegi, „unii ca aceia" vor fi pedepsiți cu strășnicie, înșișipreoții urmând a fi învinovățiți.

Analizând conținutul acestui document, învățatul ebraist M.A. Halevy mărturisea: „Pitacul domnului fanariot merită să fie pus alături de scrierile marilor spirite ale omenirii, care au apărat pe Israel în decursul istoriei de calomnia sângelui".

Desigur, prejudecățile existente în mentalul celor superstițioși și lipsiți de educație din principatul muntean au fost greu de înfrânt și de abia în timpul domniei lui Ioan vodă Caragea (27 august 1812- 29 septembrie 1818) se poate constata o relativă renunțare la legenda „neagră" a omorului ritual; pinkasul (cartea de învățătură) Sinagogii Mari afirmă într-adevăr despre acest domn: „În zilele sale fu mântuit Iuda și Israel se odihnea în pace, la adăpost de năpastă rea".

Încheierea perioadei fanariote în Principate la 1821, provocată de mișcarea revoluționară a lui Tudor Vladimirescu și de dezlănțuirea „zaverei" eteriste, până la revenirea regimului domniilor pământene, nu s-a desfășurat pașnic nici pentru comunitățile evreiești din Moldova și Țara Românească, care au trebuit să plătească nemeritat tribut de sânge. În marșul lor dezordonat spre Dunăre, bandele nedisciplinate de „zavergii" ale lui Alexandru Ipsilanti, animate de un antisemitism primitiv, s-au dedat la jafuri și omoruri într-o serie de localități din Moldova, unde au avut de suferit nu numai locuitorii turci dar și evrei nevinovați. Atrocități au fost comise la Fălticeni, Târgu Frumos, Herța, Piatra Neamț, în acest din urmă oraș fiind uciși peste 100 de evrei; la Galați, membrii comunității au izbutit să scape cu viață, fugind peste Prut, la Reni, cu ajutorul viceconsulului austriac, dar sinagoga orașului a fost incendiată. Alți evrei au fost închiși de „zavergii" la mănăstirea Secu, unde au fost torturați de fanatici călugări greci.

În Țara Românească, unde autoritatea eteriștilor era mult mai slabă, fiind contracarată de administrația lui Tudor Vladimirescu, persecuții antievreiești au avut loc doar la Târgoviște.

https://biblioteca-digitala.ro

Intervenția militară turcească în Principate a dus la zdrobirea mișcării eteriste, slăbită după trădarea săvârșită împotriva lui Tudor Vladimirescu și a pandurilor săi. Rămășițele „zavergiilor" au fost urmărite și masacrate fără milă; însă, în timpul ocupației otomane din 1821-1822, represaliile s-au extins și asupra populației locale pașnice. Evreii, deși au avut de suferit atât de mult din partea eteriștilor fanatici, au comis puține acte de vindictă împotriva acestora, doar la Secu și Slatina. În schimb, atitudinea lor față de localnicii români a fost, în majoritatea cazurilor, plină de solicitudine, apărându-i, când au putut, ca de pildă, la Tecuci, Focșani și Odobești, de furia soldățimii turcești dezlănțuite. De altfel, și unii evrei au căzut victime exceselor turcești, în special la București și Iași, unde au fost uciși alături de români și armeni, incendiindu-li-se casele și prăvăliile. Încetarea intervenției militare a Porții Otomane, retragerea trupelor și reinstaurarea domniilor pământene, la 1822, au readus, în sfârșit, pacea și în rândul încercatelor comunități evreiești din Moldova și Țara Românească, prin restabilirea ordinii și reintrarea vieții pe făgașul normal.

*

În concluzie, istoria comunităților evreiești din Principate a cunoscut, în perioada fanariotă, importante restructurări, prin creșterea numărului membrilor acestei etnii, datorită sporului natural, dar și, mai cu seamă, imigrărilor și colonizărilor cu elemente provenind din Galiția poloneză, Ucraina, Rusia și Imperiul Otoman, adăugându-se pământenilor „hrisoveliți" „sudiții", aflați sub protectorat străin. În același timp, s-a produs o cristalizare a instituțiilor comunitare din Moldova și Țara Românească, prin organizarea evreilor în bresle cu caracter etnic, având drept conducători pe hahambașale și starosti. A crescut, totodată, ponderea elementului evreiesc în viața economică a țărilor române, prin participarea acestora la îndeletniciri comerciale, meșteșugărești și manufacturiere, ceea ce a influențat – precumpănitor – pozitiv situația materială generală. Totuși, pentru păstrarea specificului etnic și religios, atât aşkenazii, cât și sefarzii și-au conservat valorile vieții spirituale, îndrumată de rabini prin învățătura sinagogală. De aceea, și numărul convertirilor la creștinism a fost redus, în pofida privilegiilor pe care le obțineau cei ce părăseau iudaismul. În principate, evreii și-au găsit un adăpost mai sigur împotriva persecuțiilor etnice suferite în special în Ucraina și Rusia, datorită toleranței de care au dat – în general – dovadă autoritățile centrale, care și stimulau, adeseori așezarea elementelor alogene.

Treptat, o dată cu scurgerea vremii, evreii din Moldova și Țara Românească încep să capete un anumit specific în ansamblul comunităților

https://biblioteca-digitala.ro

iudaice din Europa, considerându-se mai târziu *evrei români*, coabitând – în genere, paşnic – cu populaţia majoritară, în pofida unor asperităţi sau neînţelegeri trecătoare.

Bibliografie selectivă

Benjamin, Lya, *Evreii din România în texte istoriografice. Antologie*, Bucureşti, Ed. Hasefer, 2002.

Benjamin, Lya, *O pagină puţin cunoscută din istoria Ţărilor Române (studiu de caz – acuzaţia de omor ritual)*, în „Buletinul Centrului, Muzeului şi Arhivei istorice a evreilor din România", I (1998), p. 29-30.

Cotter, Manaşcu şi Manes, Leib, *6 secole de convieţuire. Pagini din trecutul comunităţilor evreieşti din România,* Bucureşti, Ed. Litera, 1997.

Ivănescu, Dumitru, *Populaţia evreiască a oraşului Iaşi în perioada 1755-1860*, în „Studia et Acta Historiae Judaeorum Romaniae" (Iaşi), I (1996), p. 28-51.

Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România, vol. III/1-2 [1801-1849] (ed. Ladislau Gyémánt şi Lya Benjamin), Bucureşti, Ed. Hasefer, 1999.

Kara, Iţic, *Contribuţii la istoria obştii evreilor din Iaşi,* Bucureşti, Ed. Hasefer, 1997.

Idem, *Din viaţa cotidiană a evreilor în Moldova şi Ţara Românească în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea,* în „Studia et Acta Historiae Judaeorum Romaniae", (Iaşi), I (1996), p. 56.

Kuller, Hary, *Opt studii despre istoria evreilor din România,* Bucureşti, Ed. Hasefer, 1997.

Negruţi, Ecaterina, *Rolul evreilor în formarea târgurilor din Moldova*, în „Studia et Acta Historiae Judaeorum Romaniae" (Iaşi), I (1996), p. 144.

Ungureanu, Mihai Răzvan, *Dispariţia unei instituţii: hahambaşia*, în „Studia et Acta Historiae Judaeorum Romaniae" (Iaşi), II (1997), p. 72-73 şi III (1998), p. 94-111.

https://biblioteca-digitala.ro

ROLUL TRADIȚIEI ÎN MENTALUL INDIVIDUAL ȘI COLECTIV

Prof. dr. IOAN ȘERBĂNESCU

Raporturile interumane la nivel macro şi micro au neîndoios o încărcătură de mentalități şi comportamente, reflectând acțiunea pozitivă şi negativă a diferiților factori ce acționează în complexul social. Un individ sau un grup uman este receptat nu doar prin experiența directă, nemijlocită, ci şi prin mentalitățile acumulate de generații anterioare şi transmise pe diferite căi urmaşilor. Astfel se constituie stereotipuri mentale şi comportamente neunivoce, uneori contradictorii şi chiar antagonice, aduse în prim planul relațiilor umane în funcție de interesele de grup ale diferitelor personalități de conjunctură.

Studii asupra mentalității efectuate în decursul secolelor au dus la constituirea şcolilor de psihologie socială, inclusiv în România, cu reprezentanți de marcă, printre care sunt relevabili Constantin Rădulescu-Motru, Dimitrie Drăghicescu, Dimitrie Gusti, Mihail Ralea şi alții, de pe poziții diverse. Unii pledând pentru unitatea mentalului („Românismul", „Etnocratismul", „Țărănismul", „Naționalismul" democrat sau extremist ş.a.m.d.), alții văzând mentalul ca o confruntare între diferite reprezentări ale proceselor sociale, ale comportamentului de grup sau individual.

De altfel, câmpul ideatic contradictoriu în această problemă nu constituie un fenomen specific numai României. O lucrare recentă, intitulată „provocator", *Les juifs, le monde et l'argent*, ia în piept cunoscuta prejudecată despre evreul cămătar, avid după bani, pe care a transfigurat-o literar Shakespeare cu al său *Shylock*. Autorul acestui op istoric, Jacques Attali, redă opiniile în circulație chiar în cercurile enciclopediştilor francezi la începutul sec. XVIII.

Autorul francez scrie: „Discuțiile între filosofii «Luminilor» traduc evoluția opticii create în Franța asupra evreilor din ce în ce mai puțin teologică, tot mai mult economică şi politică. Nu este în mod special amabilă. În 1720, Montesquieu scrie «Tu mă întrebi dacă sunt evrei în Franța? Să ştii că oriunde se află bani, sunt evrei»".

https://biblioteca-digitala.ro

În 1723, *Dicţionarul universal al comerţului* defineşte evreii ca „escroci primejdioşi".

Dacă în 1764, Voltaire, într-o scrisoare republicată în *Dictionnaire philosophique*, scrie că „Evreii au fost aproape totdeauna sau rătăcitori sau briganzi sau sclavi sau sediţioşi... Voi nu veţi găsi în ei decât un popor ignorant şi barbar" (ateul uitase cine a dat omenirii *Cartea Cărţilor* – n.n.). Un an mai târziu, în 1765, *Enciclopedia*, în articolul „Le Juif", elaborat de un mare savant, cavalerul de Jaucourt, unul din cei mai remarcabili colaboratori ai operei iluministe, se mira că acest popor subzistă încă după ororile pe care evreii le-au suferit: „şi eu admir fermul lor ataşament la legea lui Moise". El invoca „modul lor de viaţă sobru şi organizat... incapacitatea lor de a dispune de averi". Savantul, cu adevărat aparţinător secolului luminii, considera că ei sunt trataţi ca „infami cămătari", când creştinii nu le-au lăsat pentru a subzista alte resurse decât comerţul.

Însuşi mentorul şi creatorul acelei monumentale *Enciclopedii* scrie: „Dar ce oameni ne oferă istoria care să fie comparabili ca autoritate, demnitate, putere de judecată, pietate, conştiinţă cu Abraham, Isaac şi Iacob?... Şi Moise? Ce istorii? Ce legislator! Ce filosof! Ce poet! Ce om!". (*op. cit.*, p. 327-329).

După această paranteză, după opinia noastră semnificativă pentru a ilustra dualitatea mentalului, să ne reîntoarcem la societatea românească.

În mentalul colectiv din Ţările Române era înrădăcinată de multă vreme prejudecata rolului „nociv" al evreului, izvorâtă din unele dogme religioase ce foloseau slabul nivel de cultură, pauperismul maselor ţărăneşti şi elemente de psihologie individuală şi colectivă.

Concomitent, chiar dacă embrionar, o dată cu atragerea Principatelor Române în curentul de modernizare economică şi cu contactul unor tineri cu valorile umaniste ale „secolului luminilor", se năştea un alt mod de percepere a evreilor.

De altfel, primele lovituri mai concludente în prejudecăţile antisemite au fost date încă din secolul XVI, când unii domnitori au făcut apel la comercianţi şi meşteşugari evrei pentru a contribui la extinderea economiei de schimb, dominantă în Europa occidentală.

A fost ceea ce aş numi *bipolarizarea mentalului* la nivel colectiv şi individual, crearea a *două filoane esenţiale*, devenite apoi *tradiţii* în ce priveşte comportamentul faţă de evrei. Acest fenomen şi-a găsit expresie în punctul 21 al Proclamaţiei de la Izlaz, apoi în politica legislativă a lui Al. I. Cuza, M. Kogălniceanu ş.a., care a deschis calea de emancipare a israeliţilor. Filonul antisemit nu a rămas pasiv – caracterul restrictiv al

https://biblioteca-digitala.ro

drepturilor civice prin adoptarea Constituției din 1866 (art. 7); interpretarea limitativă a Convenției de la Paris (1858), a Tratatului de la Berlin (1879), Legea învățământului public din 1893 și alte măsuri discriminatorii.

Confruntarea s-a intensificat în dezbaterile Corpurilor legiuitoare, în Guvern, în paginile presei.

Astfel că din a doua jumătate a sec. XIX și în primele decenii ale sec. XX cele două filoane au prins consistență.

S-a cristalizat politic mișcarea xenofobă, ceea ce nu a putut anihila recunoașterea contribuției comunităților evreiești la progresul țării, ce s-a bucurat de o largă apreciere la Expoziția generală jubiliară din 1906; iar apoi au venit răscoalele din 1907, cu aspectul lor inițial antisemit.

În același timp, o amplă dezbatere a prilejuit problema acceptării și stimulării capitalului „străin", în fapt evreiesc, în care a avut câștig de cauză, chiar dacă nu deplin, latura rațională aș spune, pragmatic – națională a clasei politice.

În cultură, deși extremiștii naționaliști erau foarte activi, căutând să împiedice reprezentarea uneia dintre cele mai valoroase opere dramatice din epocă, *Manasse*, în campania care a antrenat o parte importantă a intelectualității de o parte sau de alta, xenofobii au fost în final învinși.

Mișcările violent antisemite își scoteau mereu armele ruginite („omorul ritual", „evreul trădător al intereselor naționale" etc.). Dar A.C. Cuza pierdea procesul prin care era acuzat de plagiat, în 1910. Cel de-al doilea război balcanic a demonstrat spiritul civic al populației evreiești atât pe front, cât și în acțiunea caritabilă în sprijinul armatei și al familiilor lor.

Participarea evreilor la procesul de îmbogățire atât a culturii specifice, cât și a spiritualității întregii societăți, s-a amplificat, s-au închegat nu doar colaborări de specialitate, ci și prietenii durabile.

S-a constituit un sistem specific de învățământ israelito-român, menit să contracareze modul discriminatoriu de abordare a problemei vitale a educației generale și profesionale a copilului și adolescentului.

Războiul mondial a fost o reală probă de foc a loialității și devotamentului comunității evreiești față de interesele fundamentale ale țării, deși antisemitismul continua să-și arate colții și să și-i înfigă când i se ivea ocazia.

Dar ceea ce vă rog să-mi îngăduiți este afirmația că replica la antisemitismul oficial și al unor grupuri de intelectuali, care cuprindeau pe B.P. Hasdeu, Vasile Conta, unii dintre ei junimiști, cultivați, alții pseudo-intelectuali, ca A.C. Cuza, replică cel mai adesea neechivocă, a venit de la

https://biblioteca-digitala.ro

exponenți remarcabili ai vieții culturale, economice, politice care continuau și dădeau un contur mai ferm comportamentului lui C.A. Rosetti, Mihail Kogălniceanu, P.P. Carp (Jidovitul), intelectuali ca Mihail Sadoveanu, I.L. Caragiale, C. Rădulescu-Motru, Tudor Arghezi, Paul Bujor, G. Panu, Liviu Rebreanu, Ovid Densușianu, G. Ibrăileanu, Take Ionescu, N. Mandrea, președinte al Înaltei Curți de Justiție, C.G. Dissescu, ministru, prof. C.I. Istrate, ing. C. Alimănișteanu, un manager excepțional în domeniul valorificării resurselor petroliere ale țării și mulți alții.

Sunt și alte structuri ale populației majoritare, și am în vedere masa țărănească (pe atunci 80% din locuitorii țării), învățători, unii slujitori ai cultelor, în care mentalul individual și cel colectiv oferă o confirmare a non-univocului.

Convins de dualitatea mentalului, C. Rădulescu-Motru, el însuși un asiduu cercetător al psihologiei, a considerat încă de la începutul sec. XX să abordeze studiul opiniilor despre „problema evreiască", inițiind în „Noua Revistă Română" (august 1900), o anchetă internațională cu această temă.

Solicitarea a fost adresată unor emblematici exponenți ai mișcării ideilor și vieții politice, pornind tocmai de la diferențele mentalităților. El a primit astfel răspuns de la Georges Clemenceau, Emile Zola, Max Nordau, Luigi Luzzati, Thomas Masarik, cunoscuți pentru vederile lor democratice, ca și de la Stewart Chamberlain, Karl Lueger, fondatori sau practicanți politici ai rasismului și antisemitismului. Ne permitem să citățm din cele spuse de Clemenceau și Chamberlain.

Omul politic francez: *„Cât privește acordarea egalității drepturilor civile tuturor cetățenilor fără distincție, nici nu înțeleg cum se mai poate discuta în această privință. Aceasta este astăzi prima condiție a oricărei organizații civile. Cât despre chestiunea drepturilor politice, principiul este tot așa de indiscutabil pentru mine. Dar cu privire la problema aplicațiunii totale sau parțiale, imediate sau progresive, ar trebui, pentru a putea vorbi în mod competent, să cunosc mai bine decât cunosc acum, starea actuală a lucrurilor în România. Cel puțin ce se poate face, după părerea mea, este de a porni acum spre această soluție și de a începe aplicațiunea ei fără întârziere. Aceasta o dorește din toată inima tinerei națiuni române, un om care n-are pentru dânsa decât sentimente de prietenie. Am pledat pentru românii din Transilvania. Acum pledez pentru românii din România, cerându-le de a se pune la locul de onoare printre popoarele dornice de dreptate și de libertate".* (N.R.R., nr. 16, 15 august 1900, vol. 2, p. 163.)

https://biblioteca-digitala.ro

Adeptul anglo-german al rasismului: *„Legi de protecţiune ar fi de dorit în această privinţă, dar mai însemnată încă este apărarea activă, spontană, în contra influenţei evree prin recunoaşterea conştientă a primejdiei pe care o prezintă aceasta pentru ţară. Nu doar că vreau să suspectez motivele evreului, n-o fac aceasta nici pe terenul cultural nici pe cel comercial; evreul are dreptul de a fi cum este; consecvenţa cu care ţine la originalitatea lui este demnă de admiraţie şi de imitaţiune; dar pentru intelectul nostru şi pentru caracterul nostru înrâurirea lui culturală este o otravă dezgustătoare".* (*Ibidem*, nr. 19, 1 octombrie 1900, vol. 2, p. 248.)

Îngăduiţi-mi un studiu de caz: Nicolae Iorga. Este aproape unanim acceptată mobilitatea sa conceptuală şi comportamentală, ceea ce nu ştirbeşte genialitatea marelui istoric.

A fost unul dintre fondatorii mişcării politice antisemite. Cu toate acestea în 1902, frapat de capacitatea intelectuală, de înverşunarea cu care tânărul evreu vrea să promoveze în societate, să-şi valorifice valenţele sale, dobândite în cursul unei istorii milenare plină de suferinţe, de excluderi, peregrinări etc., în loc să considere ca pernicioase aceste atribute în concurenţă cu colegii săi creştini, el scria: *„Şi aceşti elevi evrei, în generalitatea cazurilor, au ştiut să răsplătească mai bine decât cei mai mulţi dintre tovarăşii lor de bancă creştini, suferinţele îndurate pentru dânşii de părinţii lor. Ca şcolar şi ca profesor, n-am întâlnit încă pe elevul evreu cu totul nul, din rea voinţă, din lene şi perversitate cum slavă domnului sunt atâţia de ai noştri, mai ales din clasele bune, cum merge vorba. Premianţi evrei au fost şi sunt totdeauna, corigenţi poate, din când în când, repetenţi nu ştiu. Cei mai slabi, mai luaţi în râs dintre colegii mei sunt încă astăzi, după o eroică luptă contra lor înşişi, medici, ingineri sau altceva, în profesiile libere. Bacalaureatul evreu face oaste în condiţiile celor ce au diploma lui, ajunge ofiţer al armatei române, primeşte* (i se acordă – n.n.) *uneori îngrijirea sanitară a unei plăşi, dar nu poate trece concursul, fiindcă nu e român. Absolventul de liceu nu poate intra la drept, fiindcă avocaţii şi magistraţii sunt neapărat români. Un loc de profesor nu-l poate câştiga evreul, oricât ar fi chemat pentru aceasta. Pentru toate trebuie împământenirea şi ea nu se capătă uşor, precum se ştie".* Pentru ca în 1909 să desfăşoare o propagandă şi o acţiune vehement antisemită, iar în 1920 să prefaţeze o antologie în limba idiş a unor poeţi români, printre care Eminescu, Alecsandri, Coşbuc ş.a., realizată de Salomon Segal şi editată de I. Torouţiu.

Teza „acaparării" vieţii economice de către evrei, vehiculată intens de unii extremişti, este combătută de acelaşi prof. C. Rădulescu-Motru:

https://biblioteca-digitala.ro

„Naționaliștii de după Eminescu au revenit din nou la evrei, poate din cauză că D. Cuza locuiește la Iași... Apoi în afară de evrei, între elementele parazitare mai trebuie să punem și elemente de origine curat românească... Oricâtă xenofobie am adunat noi pe seama naționaliștilor, este cu neputință să credem însă că ei au putut afirma cum că toate elementele ce intră în clasele dirigente de astăzi sunt de origine evreiască sau sunt rămășițe din Fanar! Clasele dirigente de astăzi (1906 aprox.) cuprind elemente românești și ele sunt totuși pentru Eminescu cât și pentru D. Cuza acelea care sug din vlaga poporului și-l aduc pe acesta la nenorocire.

La aceste două fapte, care sunt în fapt adevărate – lăsând la o parte bineînțeles exagerarea sub care le prezintă unii naționaliști, se adaugă un al treilea fapt – acesta nediscutabil, și anume: avântul economic și social pe care îl ia țara după tratatul de la Adrianopol din 1829" (*Naționalismul. Cum trebuie să se înțeleagă*, p. 160).

Finul analist al mentalului uman, Mihail Ralea, face următoarea apreciere despre geneza concepțiilor lui A.C. Cuza:

„Ieșean de baștină... Logician argutios, cu tendințe către obsesie și monomanie, spiritul profesorului ieșean tinde mereu spre simplificare și idee fixă, către spiritul de sistem care unifică până la uniformizare, mutilează în reliefurile ei rebele realitatea variată și mereu schimbătoare. Cu o astfel de structură mentală e ușor să cazi în exagerările cele mai bizare, în paradoxe și utopii" (în *Fenomenul românesc*, p. 322-324).

Aș mai evoca în acest context pe prof. C.I. Istrate, un mare chimist, eminent om de știință, care a stat și el la leagănul în care creștea antisemitismul. Dar când, în 1905, a primit sarcina de a organiza Expoziția jubiliară națională, s-a adresat Comunităților Evreiești și cu multă căldură a invitat liderii acestora să participe la acest eveniment, subliniind meritele cultului mozaic în dezvoltarea spirituală a societății românești. Și nu au fost cuvinte protocolare. Printre cei răsplătiți cu diplome și medalii au fost sute de evrei și instituții iudaice. Mai mult chiar, la un Congres al Asociației pentru încurajarea dezvoltării științei, ținut în 1909, a adus un omagiu rolului oamenilor de cultură evrei, apreciind că trebuie extinsă participarea lor la progresul țării. Atitudinea sa a fost salutată de opinia publică evreiască. (Vezi „Revista Israelită", decembrie 1909.)

Un „etnolog" care a analizat, în mare, miturile antisemite din mentalul românesc susține că după 1900 nu ar fi fost folosit „omorul ritual" ca pretext pentru manifestarea violenței față de evreii din Vechiul Regat. Este un neadevăr! Documentele judiciare consemnează înscenarea

https://biblioteca-digitala.ro

de omor ritual în anul 1910 în Bucureşti. A fost iniţial un proces, se desfăşoară o anchetă, este solicitată instituţia medico-legală. Spre cinstea prof. Minovici, specialist recunoscut, şi a judecătorilor, înscenarea a fost respinsă şi familia evreiască implicată absolvită de acuzaţia unor antisemiţi, care urmăreau doar un şantaj. E adevărat că procesul a durat circa 3 ani.

*

Experienţa istorică ridică o întrebare: care tradiţie este mai productivă pentru relaţiile interumane, în cazul de faţă interetnice?

La ce rezultate a dus în anumite perioade „triumful" filonului negativ al mentalului în istoria economică şi politică a României? Rămânere în urmă pe planul dezvoltării economice, sociale, înveninare în relaţiile umane, în final dispariţia fizică nu numai a mii de presupuşi duşmani, ci şi a sute de victime din rândurile majorităţii. Nu doar pogromuri şi deportări ale populaţiei evreieşti, dar adepţii unor asemenea soluţii au făcut victime în clasa politică – 4 prim miniştri, peste 60 de foşti miniştri, funcţionari superiori, zeci de ostaşi, fără a mai lua în considerare cei căzuţi în tranşeele celui de-al doilea război mondial.

Filonul pozitiv are ca bilanţ crearea, în comun, a industriei moderne, a sistemului bancar, îmbogăţirea spiritualităţii printr-o colaborare fructuoasă pe planul ştiinţei, literaturii, artelor, arhitecturii.

Şi ca să fim drepţi, prestigiul internaţional al ţării, atribut de mare însemnătate în viaţa modernă, s-a amplificat când relaţiile interetnice au fost curăţate de prejudecăţi şi comportamente vetuste.

Cei care năzuim către o societate democratică avem obligaţia morală şi civică să cântărim care din tradiţii trebuie cultivată şi îmbogăţită în interesul ţării şi al fiecărui locuitor al acestui pământ.

Dacă reflectăm, cât mai liberi posibil de orice fel de prejudecăţi, vom observa că atunci când societatea românească se deschidea şi făcea paşi spre progres material şi spiritual, minoritatea evreiască îşi ameliora şi ea situaţia, chiar dacă cu dificultăţi, inechitate şi suferinţe.

De aceea mă întreb: ce tradiţie ar merita în momentul de faţă să punem în valoare – cea umanistă, cea a luptei împotriva demonizării evreului şi a altor minorităţi, sau scormonirea cu precădere, chiar dacă într-o viziune critică, a prejudecăţilor şi comportamentelor antisemite.

Eu optez, şi culegerea de documente la care lucrez o va demonstra, că nu trebuie să privilegiem analiza unei tradiţii care îşi are rădăcinile în filosofia lui Hobbes: „Homo homini lupus", gânditor asupra fenomenelor capitalismului sălbatic şi să minimalizăm sau să obstruăm involuntar altă

https://biblioteca-digitala.ro

tradiție care își trage seva din vechiul dicton al lui Jean Jacques Rousseau – exponent al secolului luminilor – „Omul este bun de la natură".

Examinarea complexă a problemei comportamentului intelectualității românești și nu numai a acestui grup uman, față de minoritatea evreiască, abordată cu sete de adevăr în evoluția sa istorică, ar face un mare serviciu nu numai relațiilor interetnice, ci ar pune în valoare o tradiție a mentalității care duce la îmbogățirea spirituală a societății noastre.

https://biblioteca-digitala.ro

ISTORIA COMUNITĂȚII EVREIEȘTI DIN ROMÂNIA ÎN PAGINILE REVISTEI „MAGAZIN ISTORIC"

DORIN MATEI,
redactor-şef al revistei „Magazin Istoric"

Atunci când revista *Magazin Istoric* a fost invitată să participe la manifestarea de astăzi, tema intervenției mele a venit de la sine. Era firesc, am judecat atunci, ca într-o revistă care apare de peste 35 de ani, care a rămas şi după 1990 cea mai cunoscută şi mai citită revistă de istorie pentru public, cineva dornic să afle măcar datele esențiale ale istoriei evreilor, în general, şi ale istoriei conviețuirii dintre evrei şi români le poate găsi consultând colecția *Magazinului Istoric*. Am rugat-o pe colega noastră care se ocupă de documentare să facă o listă cu titlurile articolelor respective. Mi-a dat-o şi, spre norocul meu, nu m-am uitat imediat pe ea. Spre norocul meu, pentru că prima reacție pe care aş fi avut-o ar fi fost să îi reproşez că nu şi-a făcut treaba cum trebuie. De ce?

Pentru că, am constatat la o primă parcurgere a paginilor, până la sfârşitul anului 1989, apăreau aproximativ 20 de articole. Era o cifră care nu corespundea cu acele vorbe susurate la ureche, nouă, celor din redacție, cu mai multă sau mai puțină simpatie: „Mai terminați cu evreii! Alte subiecte nu mai găsiți?" Dar dincolo de cifră, surpriza mea – şi apoi şi a celorlalți colegi, cu care m-am consultat şi care au state mai vechi din serviciu la *Magazin istoric* decât mine – a fost când am văzut care erau temele abordate. În proporție de 99%, Holocaustul şi omenia poporului român, care a salvat mai mulți evrei de la moarte decât au făcut ungurii. Primul articol despre evrei văzuți şi altfel decât prin prisma Holocaustului a apărut în numărul 5/1977 şi are o poveste aparte. Trebuia realizat atunci un număr întreg despre Războiul de Independență – cum era practica epocii – şi materialele strânse nu se prea legau. Mi-au povestit colegii că Nicolae Minei, redactorul şef adjunct, care se ocupa de acel număr, l-a luat acasă şi a venit a doua zi cu el complet întors pe dos. Într-o aranjare care prezenta un succes gazetăresc de excepție, a structurat întreg materialul pe mari teme: Frontul, Ostaşul, Cei de acasă etc. Între cei de acasă, apărea, după neamț şi ungur, şi evreul. A fost apoi un articol – de fapt o scurtă casetă, strecurată într-un articol despre Sodoma şi Gomora, el având, la rându-i, o întreagă

https://biblioteca-digitala.ro

poveste – apărut în nr. 7/1983 şi care priveşte documentele de la Marea Moartă.

În sfârşit, al treilea şi ultimul articol care privea istoria evreilor dincolo de Holocaust apărut până în decembrie 1989 este cel din numărul 6/1985, despre rezistenţa de la Massada.

Dacă aş fi fost un analist din afara revistei, aş fi putut să construiesc mai multe ipoteze, probabil, despre un asemenea dezechilibru. Nu l-am cunoscut pe Nicolae Minei în perioada cât a fost redactor şef adjunct al revistei *Magazin istoric,* dar colegii mi-au vorbit despre el. L-am cunoscut, însă, foarte bine pe Cristian Popişteanu. Ştiam – şi nu numai de la el – la câte presiuni a fost supus – a şi fost destituit de două ori şi repus în funcţie apoi – pentru a fi sigur că, dacă s-ar fi putut, ar fi publicat şi altfel de articole. Ca să nu mai vorbim de maniera în care era abordat Holocaustul. Mi-am dat seama atunci, mai bine decât într-un document de 10 pagini, urmărind doar titlurile celor 20 articole, ce presiune formidabilă trebuie să fi fost în jurul revistei şi a celor care o conduceau, pentru ca un subiect precum istoria evreilor să nu îşi găsească locul cuvenit în paginile ei. Iar abordarea Holocaustului punea accentul pe omenia poporului român, aşa cum era singurul ton posibil atunci.

Or, este logic, dincolo de orice comentariu pe marginea documentelor, că dacă imensa majoritate a românilor au dovedit compasiune faţă de tragedia prin care trecea populaţia evreiască şi mulţi români au şi făcut pasul de a întreprinde ceva corect pentru salvarea semenilor lor, au fost alţii – tot români – de care evreii trebuiau să fie salvaţi.

După 1990, lucrurile s-au schimbat, evident, radical. Dar am avut şi surpriza să constatăm că nu a crescut ponderea articolelor privind alte aspecte ale istoriei comunităţii evreieşti decât cele despre Holocaust. Sunt câteva articole care, cred eu, au marcat contribuţii esenţiale nu numai în cunoaşterea istorică, ci şi în schimbarea mentalităţii şi a modului de arborare a Holocaustului.

Mă voi opri asupra lor într-o ordine absolut întâmplătoare. Voi începe cu mărturia primarului Odessei, Gherman Pântea, care limpezeşte definitiv cele întâmplate şi înlătură orice speculaţie privind implicarea populaţiei evreieşti în explozia produsă la sediul Comandamentului român din Odessa. În plus, autorul, Cristian Troncotă, aducea în circuitul ştiinţific documente care demonstrau că şi Antonescu a realizat, până la urmă, ce a făcut, încercând să-şi justifice aberantul ordin de executare a ostaticilor evrei prin starea de spirit în care se afla după ce vizitase soldaţi şi ofiţeri victime ale capcanelor lăsate de sovietici în retragere. Doar că era vorba despre acţiuni

https://biblioteca-digitala.ro

întreprinse de armata sovietică, cu care populația evreiască nu avea nici o legătură.

În două articole publicate în revistă, domnul Ion Calafeteanu a surprins foarte bine modificarea de atitudine a guvernului Antonescu față de problema evreiască. Dacă până la Stalingrad autoritățile române s-au dezinteresat complect de soarta cetățenilor români de origine evreiască aflați în străinătate și concepeau măsuri dure, de ghetoizare sau au pus în practică altele de deportare a evreilor în Transnistria, după Stalingrad lucrurile s-au modificat. Treptat, Ministerul de Externe „și-a amintit" că în străinătate se aflau români care ar fi putut fi afectați de politica rasială a ocupantului german. S-a declanșat o adevărată goană pentru a-i identifica, dar foarte puțini au mai putut fi găsiți – restul dispăruseră deja pe porțile lagărelor de exterminare – și nici pentru ei nu s-a mai putut face mare lucru. Era vorba despre cetățeni ai statului român, care era obligat să le asigure protecție și care, vreme de 3 ani, le-a ignorat complect existența.

O altă problemă mult dezbătută în istoriografie o constituie cea a atitudinii minorității evreiești din Basarabia și Bucovina în momentul retragerii trupelor române, în 1940. S-a invocat mereu, ca o justificare pentru crimele comise atunci, dar mai ales după revenirea administrației românești în 1941, reacția ostilă avută de cetățenii evrei. Ca și în alte cazuri, s-a mers prea puțin la sursele primare. Un tânăr cercetător, Nicolae Videnie, a avut răbdarea să parcurgă câteva mii de acte provenind de la numai două Legiuni de jandarmi din Basarabia și Bucovina. După retragerea din 1940, la nivelul trupelor de jandarmi s-a declanșat o anchetă, cerându-li-se soldaților, subofițerilor și ofițerilor reveniți din acele teritorii să răspundă la un chestionar. Întrebările vizau și atitudinea populației românești și a minorităților. Atunci când mi-a adus articolul, am simțit nevoia să îi cer și documentele pe baza cărora își realizase textul. Și, după o lectură de câteva zile, nu am mai avut nici o îndoială că autorul își formulase corect concluziile. Într-adevăr, la nivelul mărturiilor individuale, cu foarte puține excepții și care proveneau cam toate din aceeași zonă, reacția de ostilitate nu era un atribut doar al etnicilor evrei, ci și o reacție a românilor, dar, uneori și mai virulentă, a rușilor sau ucrainenilor. Pe măsura prelucrării și sintetizării măsurilor individuale la nivelul eșaloanelor superioare, reacțiile românilor dispar aproape complet, cele ruso-ucrainene sunt estompate, dar cele ale cetățenilor evrei sunt scoase în relief, sub formule generale și scoase din context. Se răspundea astfel, în mod, evident, unui orizont de așteptare, se scria ceea ce se știa că se așteaptă.

https://biblioteca-digitala.ro

În sfârşit, şi poate cel mai dur document publicat la *Magazin Istoric* pe această temă, este mărturia unui maior, dintr-o unitate de vânători de munte, care descria scenele petrecute la cucerirea oraşului Cernăuţi. Nu vă ascund că ne-am consultat în redacţie, înainte de a le publica, pentru că nu mai citisem niciodată ceva atât de cutremurător, de o brutalitate atât de crudă şi directă, relatat de un român. Şi am avut bucuria să primim felicitări din partea unor cititori după publicare şi nici o scrisoare de reproş.

Sigur, ar mai fi multe de spus. Închei cu dorinţa noastră, a celor de la *Magazin Istoric*, de a aborda şi alte teme fundamentale ale istoriei evreilor, în general, ale comunităţii evreieşti din România – despre care ştim atât de puţin – şi pentru aceasta vă cerem ajutorul dumneavoastră, specialiştilor în această istorie.

https://biblioteca-digitala.ro

ÎNTRE DOCUMENTE ŞI FINALITATE

Prof. OTTO ADLER,
preşedintele Asociaţiei Evreilor din
România Victime ale Holocaustului

Oricât de mare şi puternic ar fi un pom, dacă i se usucă rădăcina, pomul moare. Acest lucru este valabil şi pentru un popor. Rădăcinile lui, menţinute în stare sănătoasă, reprezintă o condiţie pentru a-i asigura viaţa. La menţinerea în viaţă a rădăcinilor, în cazul popoarelor un factor esenţial este istoria. Istoria poate fi scrisă sau păstrată oral, important este să reprezinte adevărul.

Poporul evreu are o istorie veche de mii de ani. Primul, şi cel mai important capitol din această istorie, a fost scris împreună cu principiile de bază care guvernează poporul evreu. Acestea sunt principii religioase, de natură morală şi igienică. Alături de aceste principii există marele capitol de istorie care începe cu cosmogonia şi apoi cu istoria din cele mai vechi timpuri. Această operă extraordinară este *Tora*. Ea a conferit poporului evreu titlul de popor al cărţii. Cât de serioasă este această operă sub raportul perenităţii ei, este dovedit, printre altele, de faptul că variantele succesive ajunse până la noi nu diferă decât prin elemente neesenţiale de variantele de acum 2000 de ani, găsite lângă Marea Moartă.

Dacă ne gândim la istoria mondială, care suferă aproape peste tot ştersături, corecturi şi chiar rescrieri în perioade relativ scurte de vreme (chiar în perioada vieţii generaţiei noastre am constatat nenumărate astfel de fenomene), ne dăm seama de felul cum şi-a privit poporul evreu istoria sa de-a lungul timpurilor.

În paralel cu învăţătura scrisă, poporul evreu a primit şi o învăţătură orală. Această învăţătură s-a transmis generaţie după generaţie, în tot timpul existenţei statului evreu. După dărâmarea primului templu, minţile luminate au simţit nevoia să facă documente scrise din această învăţătură orală înţesată cu istorie. Şi astfel s-a născut uriaşa operă religioasă, istorică şi de drept a poporului evreu.

Este firesc ca ceea ce s-a început să se continue. Mijloacele cu care s-a scris istoria au suferit modificări, dar necesitatea operei ca atare a fost resimţită în permanenţă.

https://biblioteca-digitala.ro

Istoria evreilor conține nenumărate tragedii, din care ultima, cea mai cuprinzătoare, este Holocaustul. Se pune, pe drept cuvânt, întrebarea de ce atâtea tragedii? Care este elementul comun care leagă aceste tragedii? Ce anume este comun între robia din Egipt, deportarea în Babilon, deportarea din Anglia ordonată de Eduard al II-lea, deportarea din Spania lui Ferdinand de Aragon și a Isabelei de Castilia, nenumăratele pogromuri din cele mai diferite colțuri ale lumii cunoscute și Holocaust?

Chiar la o analiză sumară răspunsul este simplu: ANTISEMITISMUL.

Întrebarea care se pune în mod obligatoriu este: dar ce anume a născut antisemitismul?

Evident că la această întrebare este foarte dificil să se răspundă. În această primăvară, în cadrul lecțiilor despre Holocaust, un grup de tineri au vizitat modestul nostru muzeu al Holocaustului. Cu ocazia încheierii vizitei, i-am rugat pe tineri să pună orice fel de întrebări cred ei că i-ar putea ajuta la înțelegerea acestei tragedii. Între întrebările puse au existat două în care tinerii respectivi au oferit și răspunsul. Primul a întrebat dacă nu cumva faptul că evreii sunt mai avuți creează antisemitismul? Al doilea a întrebat dacă nu cumva antisemitismul este cauzat de omorârea lui Iisus? Răspunsul corect era ușor de dat în ambele cazuri. Problema care se pune, însă, este ce anume au comun aceste două păreri? Răspunsul mi se pare destul de evident, și anume: necunoașterea poporului evreu. Și nu necunoașterea în sine, ci a modului cum a trăit și trăiește acest popor în cadrul țării, legăturile lui cu viața economică și socială a țării. Oare dacă s-ar cunoaște exact, sau chiar mai superficial, adevărata față a poporului evreu, contribuția lui pozitivă – ca popor, și nu ca indivizi – la viața și propășirea poporului român, nu s-ar contribui la reducerea numărului de antisemiți? În mod evident răspunsul este pozitiv.

Desigur, totdeauna vor exista antisemiți. Numărul acestora este factorul hotărâtor în crearea unei mase de manevră, de natură să producă dezastre de felul celor care au dus la marea tragedie a Holocaustului.

Cum putem asigura cunoașterea reală a poporului evreu? În mod evident este nevoie de o operă amplă care să permită punerea în evidență a caracteristicilor vieții evreiești și a contribuției acestui popor la istoria comună a poporului țării în care trăiește. Pentru ca o asemenea operă să fie credibilă, ea trebuie să fie bazată pe date cât mai exacte și cât mai ample. Lumea este, în general, tentată să dea crezare documentelor oficiale. Acest lucru este normal. Cu toate acestea, documentele oficiale nu oglindesc întotdeauna realitatea. Ele sunt, însă, singurele care pot fi confirmate ca având măcar autenticitate.

https://biblioteca-digitala.ro

Munca necesară punerii în fața cititorului a unor documente care să releve fapte cât mai apropiate de adevăr este deosebit de grea. La o asemenea muncă s-a angajat Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România. În cursul existenței Centrului, s-a realizat nu numai o operă importantă ca volum şi valoare, dar s-au pregătit şi cadrele necesare unor asemenea lucrări, s-a realizat o arhivă impresionantă şi, încetul cu încetul, acest Centru a devenit un pilon de bază al comunităților evreieşti din România. Zilele acestea, a trebuit să fac un inventar al memorialelor Holocaustului existente în România. N-am avut nici o ezitare ca pe primul loc al acestei liste să trec Centrul de Istorie şi Editura Hasefer. Cred că acest lucru ilustrează părerea mea despre valoarea acestei instituții.

Am pomenit de istoria scrisă şi de valoarea documentelor pe care se bazează ea. Aici aş vrea să vorbesc, însă, despre mărturia istorică orală. Totdeauna au existat şi vor exista martorii vii ai unor evenimente istorice importante. Desigur, aceşti martori au o valoare extrem de variabilă. De la omul de cultură care înțelege fenomenele, pe care le selectează după importanța lor şi le înregistrează pe cele importante, şi până la omul simplu care nu a înțeles ce a fost important ci a reținut doar punctele neesențiale pe care nici nu le poate povesti, există o largă paletă din care istoricul trebuie să rețină ce este adevărat pentru a fi transformat din istorie orală, în istorie scrisă. De asemenea, în acest caz apare dificultatea interpretării mărturiilor. Interpretările pot fi părtinitoare, şi atunci cel care interpretează nu este un istoric – ci un şarlatan intelectual –, sau nepărtinitoare, caz în care nu i se poate reproşa celui care interpretează decât insuficiența cunoştințelor şi a înțelegerii fenomenului.

Să-mi fie permis un exemplu. O armată întreagă (a 3-a sau a 4-a) din forțele armate ale Ungariei hortyste a fost nimicită cu ocazia bătăliilor de la Cotul Donului. Am asistat la analiza acestei bătălii, făcută la un post de televiziune. Ca materiale documentare au fost folosite mărturiile orale ale unor veterani, de la subofițeri până la ofițeri superiori, şi materiale documentare scrise constând în listele unor ostaşi căzuți eroic în aceste lupte. S-a arătat că, aşa cum rezulta din mărturii, au existat ostaşi care în retragere şi-au pierdut armele, retrăgându-se dezarmați. Explicația dată de istoricii care au studiat fenomenul era că ostaşii respectivi au fost surprinşi de atac imediat ce au fost schimbați de către unitățile de rezervă şi, ca urmare a faptului că nu exista armament suficient, ei au predat armele celor care i-au înlocuit. Această concluzie m-a şocat. Este cunoscut faptul că orice ostaş concentrat în timp de război are arma sa, cu număr cunoscut de el şi de care nu se desparte sub nici o formă. Lucrurile mi s-au clarificat atunci când

https://biblioteca-digitala.ro

am văzut lista eroilor căzuți, listă care a fost pusă într-un tub și îngropată în cadrul unui miting comemorativ însoțit de o slujbă religioasă. Majoritatea numelor care se perindau pe ecran erau nume evreiești ca: Schwarz, Klein, dr. Abel etc. Este evident că cei care se retrăgeau fără arme și cei care figurau pe lista morților erau evrei care își făceau serviciul militar neînarmați, în special la deminări. Tot atât de evident este faptul că martorii oculari povesteau lucruri adevărate, că istoricii care interpretau datele erau bine intenționați, dar că aceștia nu cunoșteau situația în complexitatea ei.

Să revenim, însă, la documentul scris ori înregistrat audio sau video, pe baza mărturiilor orale. Pentru poporul evreu, valoarea mărturiei orale este recunoscută din cele mai vechi timpuri. Se știe că, alături de *Tora* scrisă de Moise, i-a fost transmisă – lui Ioșua – și *Tora* orală. Acesta a transmis celor 71 de bătrâni care, la rândul lor, au transmis din generație în generație, practic nealterat, conținutul *Torei* orale, până la dărâmarea primului Templu. Abia în epoca următoare a fost transformat în document scris, prin *Mișna* și cele două *Talmuduri*, din Ierusalim și respectiv din Babilon, devenind astfel un document istoric scris practic nealterat de milenii, până în zilele noastre.

Iată, deci, că mărturia orală poate fi păstrată de-a lungul istoriei. Trebuie să subliniem că păstrarea nealterată a acestei opere gigantice – ca valoare și volum – a fost înlesnită de faptul că, pentru cei care transmiteau documentul oral, acesta era un document de lucru pe baza căruia se luau hotărâri de natură religioasă și de drept. În lipsa acestui element, al utilizării zilnice a documentului istoric transmis oral, trebuie să ținem seama de o serie de factori sociali și psihologici, care pot influența valoarea istorică a mărturiei orale.

În mod evident, elementul esențial care poate altera valoarea mărturiei orale este uitarea. În ultimii zece ani am avut ocazia să particip la multe acțiuni de înregistrare a mărturiilor orale despre Holocaust. Nenumărate evenimente importante au fost uitate. În schimb, evenimente de importanță istorică redusă, dar care au influențat puternic martorul, au fost păstrate cu exactitatea unei fotografii bine executate. Îmi permit iarăși să dau un exemplu. Se știe că, la Birkenau, cei care nu au fost condamnați la gazare au ajuns la baie, de unde au fost repartizați în barăci (blocuri). Această fază este complet ștearsă din memoria mea și, deși după război am vizitat de trei ori lagărul, nu pot situa aceste evenimente nici în spațiu, nici în timp. Mai mult decât atât, nici sosirea în sine a trenului pe rampa lagărului și ce s-a întâmplat până la intrarea în baracă erau șterse din memoria mea, cu excepția faptului că un tânăr deținut care participa la descărcarea vagoanelor mi-a atras atenția să spun că am 17 ani. Abia după prima vizită am avut

https://biblioteca-digitala.ro

imaginea clară şi amănunţită a evenimentelor, inclusiv despre uniforma lui Mengele, dar episodul cu baia nu mi l-am amintit. Fenomene de tipul celui descris mi-au fost relatate de foarte mulţi colegi care au trecut şi ei prin cele mai diferite situaţii specifice Holocaustului. Desigur, se pune întrebarea: cum poate fi activată memoria, în astfel de situaţii? Pentru asta pot exista diferite metode. Părerea mea este că activarea memoriei de către cel care înregistrează mărturia este o sabie cu două tăişuri. Martorului i se poate sugera – fără rea voinţă – o anumită desfăşurare a evenimentelor, inexactă, el având convingerea că faptele s-au petrecut aievea.

Al doilea factor perturbator este cel social. Martorul povesteşte o serie de fenomene reale, care însă nu totdeauna sunt tipice. Ele sunt proprii sferei limitate de interes a momentului pentru martorul respectiv. În sens mai larg, martorul reprezintă un singur element din puzzle-ul uriaş al evenimentului istoric. În momentul când se petrecea evenimentul, el nu cunoştea, în cele mai multe cazuri, decât fragmente din ce se întâmpla în jurul lui; nu avea nici măcar imaginea subansamblului în care se încadrau evenimentele pe care le-a trăit. Să-mi fie permis să revin la exemplul citat anterior, cel al bătăliei de pe Don. Indubitabil, martorii au văzut oamenii retrăgându-se, vorbitori de limbă maghiară şi fără arme. Interpretarea dată de cei care au intrat în posesia mărturiei a fost că ei erau neapărat soldaţi; şi cum soldaţii în retragere fără arme asupra lor riscau să fie condamnaţi la moarte pentru că le aruncaseră, evident explicaţia nu putea fi decât că ei le predaseră camarazilor lor. Legislaţia antievreiască care-i transforma pe evreii apţi pentru serviciul militar în unităţi de sclavi dezarmaţi, a fost, astfel, total neglijată. După părerea mea, aceste două categorii de dezavantaje obligă la două măsuri care trebuie luate pentru a transforma mărturia orală în document istoric valabil. În primul rând, martorul să fie lăsat să povestească ce ţine minte, fără a fi influenţat şi, în al doilea rând, obţinerea unui număr cât mai mare de mărturii referitoare la acelaşi fapt.

Evaluarea mărturiei orale a unui dat istoric este o acţiune deosebit de grea. Este neapărat nevoie ca evaluatorul – pe lângă obiectivitatea absolut obligatorie – să fie un foarte bun cunoscător al factorului social-istoric specific perioadei la care se referă mărturia. Aprecierea valorii mărturiei, pe baza căreia ea poate deveni document istoric real, nu poate fi făcută fără a corobora un grup de mărturii orale cu documentele scrise. Aici, de asemenea, trebuie făcută o observaţie: nu toate documentele scrise sunt adevărate. Pentru exemplificare, aş dori să recurg la o categorie de documente scrise considerate de istorici drept deosebit de exacte. Este vorba de jurnalele de operaţii militare. Aş clasifica aceste jurnale în două grupe:

https://biblioteca-digitala.ro

prima grupă este cea a subunităților independente, iar a doua este cea a unităților şi a marilor unități. Dacă în prima grupă adevărul istoric este, în general, aproape de adevăr (existând posibilitatea unui control permanent, exercitat de sus), inexactitățile în acest caz referindu-se mai mult la neprezentarea tuturor faptelor decât la inexactitatea prezentării, în cel de al doilea caz se cunosc nenumărate exemple de inexactități.

În ce priveşte adevărul istoric al faptelor cu nuanță politică, îmi permit să dau un exemplu trăit de mine şi să arăt felul cum a evoluat acest adevăr.

Dictatul de la Viena m-a găsit la Cluj şi am văzut manifestația politică cu caracter național prin care populația românească a dezavuat, chiar de a doua zi, acest fapt istoric. În fruntea coloanei se găseau, printre alții, două personalități importante ale oraşului, pe care eu le cunoşteam, întrucât eram coleg de clasă cu fiii lor. Este vorba de rezidentul regal al ținutului Someş, Coriolan Tătaru, şi de profesorul universitar dr. Bologa. În spatele notabilităților, se afla un grup compact de studenți de la diferite facultăți şi un grup de oameni în costume naționale; şi această coloană mărşăluia dinspre gară, spre centru. După război, această manifestație importantă nu a mai fost pomenită. Cu trecerea anilor, manifestația a fost transformată într-una „muncitorească", în fruntea căreia s-ar fi aflat membri ai Partidului Comunist. Acum, nu mai ştiu ce mai spune istoria, dar ştiu ce a fost, pentru că am fost martor la cele întâmplate.

Un document scris, sau o mărturie orală, este o cărămidă de bază în uriaşa construcție care se numeşte ISTORIE. Nu sunt istoric şi, deşi totdeauna istoria a fost un obiect sensibil în mintea şi inima mea, nu am curajul să propun nişte criterii care să stea la baza unui document pentru ca acesta să devină fapt istoric incontestabil. Sunt, însă, un om care a trăit, de-a lungul vieții sale îndelungate, nenumărate fapte istorice de maximă importanță. Evident, dintre aceste evenimente, pecetea cea mai puternică a pus-o asupra gândirii mele Holocaustul. Viziunea mea capătă, deci, o nuanță destul de vagă de subiectivitate. Cu toate acestea, sper ca rândurile de mai sus să aibă două efecte. În primul rând, înțelegerea faptului că studiul corect al istoriei are o importanță covârşitoare pentru prezent şi viitor, şi în al doilea rând, că documentul trebuie să îndeplinească criterii foarte severe ca să oglindească ADEVĂRUL ISTORIC.

https://biblioteca-digitala.ro

PRODUCȚIE RCR Print
legătorie tipografică de artă
Tel./fax: 01 - 233.15.39; e-mail: rcrprint@xnet.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Dialogul permanent între istoricii din ţară şi străinătate de-a lungul acestor ani îmi aprofundează convingerea că ne vom integra în marea Uniune Europeană, că va fi o Europă comună a naţionalităţilor şi minorităţilor, scutită de patimi naţionaliste, dar benefică pentru patriotismul la care evreii au subscris dintotdeauna, dovedind loialitate deplină faţă de statul de drept şi democratic.

Acad. prof. dr. NICOLAE CAJAL

https://biblioteca-digitala.ro